

## ПЕРЕДМОВА

Духовні школи Української Православної Церкви Київського Патріархату сьогодні перебувають у стадії свого утвердження, відновлюючи свою ідентичність із українськими духовними закладами XVI—XVII століття, коли українське православне богослов'я перебувало на високому рівні свого розпитку.

Читання лекцій в духовних семінаріях і академіях Української Православної Церкви Київського Патріархату українською мовою — це новий процес у підготовці кадрів священослужителів нашої Святої Церкви. Він потребує багато навчальних посібників і конспектів українською мовою. Пропонований посібник — це курс лекцій з предмету Святого Писання Нового Завіту, який упорядкував доктор богослов'я, протоієрей Димитрій Садов'як, читаючи його в Київській Духовній Академії і Семінарії.

Матеріал, викладений в цьому посібнику залучений автором із тлумачного Апостола єпископа Михаїла, тлумачень послань св. Апостола Павла єпископом Феофаном, збірника статей М.Баркова і деяких семінарських посібників прот. Хваскова, А.І. Іванова, прот. М.Александрова, а також ігумена Філарета (Денисенко), нині Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України.

Це перший посібник такого значення українською мовою, і автор просить простити за можливі помилки і недогляди і покрити їх своєю любов'ю і молитвою.

## АПОСТОЛ НАРОДІВ

Воістину неможливо перебільшити значення і важливість того внеску, який зробив у розвиток християнства апостол Павло. Цей працівник ниви Господньої міг у повній мірі стверджувати, що потрудився найбільше з усіх апостолів. Людство повинно бути вдячним йому за те, що він від Єрусалиму до Ілїрії, від Ілїрії до Риму і, можливо, навіть до Іспанії проповідував Євангеліє, яке вдихнуло нове життя в престарілий світ.

Народився Апостол народів у кілікійському місті Тарсі, яке знаходилось на кордоні між Сирією і Малою Азією (Дії 21,39). Першопочаткове ім'я його було Савл чи Саул і названий так він був, імовірно, на честь першого єврейського царя, який також походив з коліна Веніамінового. Батьки Савла належали до партії фарисеїв, яка відрізнялась точністю виконання закону Мойсея (Фил. 3.5). Ймовірно, що за якісь заслуги батько чи дід ап. Павла отримав права римського громадянина.

Ще в дитячому віці Апостол ознайомився також з грецькою мовою і добре знав літературу, про що свідчить вживання в його посланнях грецьких приказок і інших крилатих висловів. Початкову освіту юний ап. Павло отримав при синагозі в рідному місті Тарсі. Коли єврейські хлопчики досягали 12-літнього віку, їх уперше брали до Єрусалиму на одне з головних свят: з цього часу вони вже називались „синами закону”. Можливо, так було і

з ап. Павлом, але він залишився в Єрусалимі і вступив до школи равинів. У той час відомим равином і вчителем закону був учень відомого Гілея — Гамалііл, до школи котрого і вступив ап. Павло (Дії 22,3). Усі свої сили юний ап. Павло направляв на виконання закону і перевершив у своїх стараннях багатьох ровесників. Хоч сам Гамалііл не відрізнявся крайністю поглядів щодо закону Мойсея, учень його став дуже ревним шанувальником Закону. Досягнувши тридцятирічного віку, ап. Павло, як найбільш ревний фарисей і ненависник нового, християнського вчення, котре йому здавалося обманом, отримав від начальства завдання переслідувати прихильників „нової секти” — християн (Дії 24.5). Він був присутній при вбивстві архідиякона Стефана і брав участь у переслідуваннях християн в Єрусалимі, а потім відправився в Дамаск, столицю Сирії, з листами від Синедріона, котрі уповноважували його продовжувати свою інквізиторську діяльність в Сирії. Вся діяльність ап. Павла була присвячена Ягве, і саме в ім'я Господа він переслідував єретиків. По дорозі в Дамаск у ап. Павла стався надзвичайний перелом в його житті: Господь з'явився йому і відкрив, що в своїй ревності він став богоборцем. З цього моменту ап. Павло всі свої сили віддавав на служіння Господу, але ним керував уже не засліплений ревностями до Закону розум, а розум, просвітлений світлом Христової істини. З наверненням ап. Павла в історії людства наступив вирішальний момент. Настав час, коли союз, колись укладений Богом з Авраамом, повинен був розповсюдитись на весь світ і на всі народи. Але для такої надзвичайної праці необхідний був і надзвичайний працівник. Дванадцять палестинських апостолів не зовсім підходили для цього завдання, тоді як апостол Павло був всіма обставинами свого життя підготовлений до здійснення цієї мети. Він був істинним сосудом Христовим (Дії 9.19) і повністю усвідомлював це (Рим, 1.1—5). Протягом всього життя, переносючи скорботи і утиски, ап. Павло сіяв слово істини і через проповідь язичницькому світу він отримав назву „Апостол народів”. Помер Апостол мученицькою смертю в Римі у 67 році. Як римський громадянин, він був усічений мечем.

## СВІДОЦТВО АПОСТОЛА ПАВЛА

Особистість ап. Павла є однією з найвидатніших в історії ранньохристиянської Церкви. Багато хто вважає його навіть справжнім засновником християнства, настільки високо оцінюється його значення. Звичайно, така оцінка перебільшена, але все ж не можна заперечувати, що ап. Павло був тим апостолом Христа, котрий більше всіх, як теоретично, так і практично, втілював повеління Христа: „Йдіть по всьому світові і проповідуйте Євангеліє всьому живому”. „В чому міститься історично-загальносвітове значення, котре набув апостол Ісуса?” — запитує В.Вреде і відповідає: «Перша відповідь, котра напрошується, це та, що він розповсюдив нову віру у багатьох найважливіших культурних центрах тодішнього світу, оскільки вся його діяльність відбувалась у великих містах. Звичайно, це дуже багато, але у цьому не вся його заслуга. Ще важливіше, мабуть, те, що віру у Христа,

котра була до того часу цілком зв'язаною межами вузької юдейської народної релігії, він підняв вище цього стану. Павло відокремив християнство від юдейства, він спричинив цей великий розріз не тільки своєю практикою як місіонер язичників, але також і своєю теорією, котра звільняла християн із язичників, від обов'язку виконувати обрядовий закон юдеїв. Таким шляхом він поклав початок перетворення християнства в нову самостійну міжнародну релігію. Можливість цього впливала із того — і в цьому також полягає значення Павла, — що він у певному сенсі першим став розмірковувати про нову релігію, як релігію звільнення, котру протиставив юдейству, як релігії закону, і перший спробував обґрунтувати це протиставлення (Походження книг Н.З. Гомель, 192,5р. - С.18).

У Новому Завіті є 14 послань ап. Павла. Вчені різних шкіл і богословських напрямків багато і довго сперечалися щодо питання про достовірність цих послань. Сучасна критична історична школа стоїть на такій точці зору: безсумнівно достовірними визнаються чотири послання: до римлян, два до коринфян і послання до галатів. Більшість дослідників, не виключаючи багатьох вчених критичного напрямку, визнає достовірність іще таких послань: I до солунян, послання до филипійців і послання до Филимона. Дослідники критичного напрямку визнають недостовірними: I і II послання до Тимофія, послання до Тита і до євреїв. Спірними є: II послання до солунян, послання до ефесян і до колосян. «Потрібно зазначити ще, — говорить С.А.Жебелев, — що, протягом довгого часу намагалися пояснити утруднення, котрі зустрічаються у посланнях, також пропозицією, немовби у посланнях присутні вставки більшого чи меншого розмірів: щоб з'ясувати, чи ці утруднення достовірні, чи ні. Тепер цей метод дослідження у застосуванні до Павлових послань можна вважати майже зданим до архіву» (Ап. Павло і його послання. - 1992. - С.61).

Найдревнішим посланням, котре є у нашому каноні — перше послання до солунян. Але це, звичайно, не означає, що це послання є першим взагалі. Як правильно зауважує С.А.Жебелев: „Важко допустити, щоб у попередній його місіонерській діяльності, так як і у його стосунках з Єрусалимською громадою, у нього не було випадків і приводів спілкуватися письмово з тих чи інших причин. Іншими словами, важко припустити, щоб Павло почав писати тільки у 53 році, коли значна частина його життя була позаду. Мабуть, потрібно думати, що Павло раніше почав писати послання, чи, висловлюючись простіше, листи. Але все ж листи ці носили характер виключно ділового спілкування, і, як таке, що не містило у собі нічого від „богослів'я”, не було включено у новозавітній канон: можливо, що вони, з часом, просто загубилися” (Ап. Павло і його послання. — 1922. — С.64). Думка, що наявні в Новому Завіті послання ап. Павла є тільки частиною його літературної діяльності, підтверджуються такими даними: в I посланні до коринфян V.9 Павло пише: „Я писав вам у листі не єднатися з перелюбниками”, відповідно, можна припустити, що Павло вже до того послання писав коринфським християнам. У посланні до колосян говориться про послання до Лаодикійської церкви (громади). Врешті, як зауважує

В.Вреде: „Перш ніж Павло здійснив свою подорож до далеких областей Малої Азії і потім, переправившись у Македонію і Грецію, вступив на європейський ґрунт, він, за його власною вказівкою, упродовж 14 років діяв у Сирії і в рідній Кілікії. Від усього цього періоду ми не маємо жодного написаного рядка. Чи можна припустити, що він не писав тоді ні одного послання?” (Походження книг Нового Завіту. — С.23). Іншими словами, усе змушує вважати, що присутні у нашому Новому Завіті послання є тільки частиною його літературної діяльності .

А зараз можна вважати встановленим таке: I послання до солунян написане у Коринфі в 53—54 роках після відвідання ап. Павлом Солуні. II послання до солунян, за формою і змістом дуже схоже на перше послання до солунян, написане, напевно, згодом після першого послання. Гарнак вважає, що I послання до солунян було написане для усієї солунської громади, II послання написане одночасно з першим, тільки солунським юдеохристиянам. Якщо достовірність II послання до солунян, на думку декого, сумнівна, то С.А.Жебелев вважає недостовірність II послання до солунян через приписку в кінці цього послання (III. 17): „Привіт вам моєю рукою, Павловою. — Так як пишу я”. „Підкреслені слова, — говорить С.А.Жебелев, — здатні навести на думку, що автор послання хотів обов’язково підкреслити належність його якраз Павлові, а не кому-небудь іншому. Для чого потрібно було це підкреслювати, якщо він був автором послання? Цей додаток відсутній в I Кор. XVI, 20” (Ап. Павло і його послання. С.68). Але навряд чи можна у цій приписці вбачати вказівку на неналежність цього послання Павлові. В.Вреде дає таке пояснення: «Павло диктував зазвичай свої листи. В посланні до римлян названо, наприклад, як записувача якогось Терція. Цією звичкою пояснюється декотрі неясності і неправильності в його манері написання. При читанні завжди потрібно пам’ятати, що перед нами продиктовані листи. В кінці листа Павло часто сам брав перо і додавав привітання, а можливо, і декілька коротких сильних висловів. Павло і сам інколи відзначав це: «Привітання моєю рукою Павловою» (I Кор. XVI, 21). У посланні до галатів він пише: «Погляньте, якими великими буквами я написав вам своєю рукою!» (Гал. VI, 11), — бажаючи вказати, як його дещо грубий, очевидно, почерк несхожий на дрібніший почерк його записувача» (Походження книг Нового Завіту. С.25). З цього погляду зауваження II Сол. III. 17 є, мабуть, формальною ознакою достовірності цього послання.

Усіма дослідниками визнається достовірність послання до галатів, тобто, вірогідно, до християн малоазійської області Галатії (Дії XVI, 6; XVIII, 23). Воно написане між 54 і 58 роками. У посланні до галатів є цінні свідчення про зустріч і нараду ап. Павла з апостолами в Єрусалимі.

Послання до римлян написане, певно, у Коринфі перед від’їздом Апостола в Єрусалим в 58—59 роках. Цим посланням Павло підготував римських християн до відвідання ним Риму на шляху в Іспанію, куди Апостол мав намір відправитися. Проф. Н.М.Нікольський вважає: «Послання до Римлян взагалі навряд чи може вважатися достовірним в тому смислі, щоб воно було написане Павлом у тому виді, яким є зараз. Вказують, що вступ до

послання органічно нічим не пов'язаний з його змістом; в декотрих рукописах розділ XIV має три додаткові вірші, які становлять закінчення послання (у вигляді славослів'я); XV розділ не пов'язаний ані з XIV, ані з XVI. Ядро послання (розділи II—XIV) розвиває, правда, основні ідеї Павла, але за стилем значно відрізняється від інших його послань. Все це змушує думати, що послання до Римлян складено з уривків творів Павла, але не самим Павлом». (Вреде. Походження книг Нового Завіту. С.31). С.А.Жебелев говорить: «Достовірність усього послання до Римлян може вважатися встановленою міцно, хоча окремі голоси продовжують все ще звучати і за недостовірність його, або повністю або частково. Здається, щодо достовірності послання скептицизм недоречний. Набагато складніше питання про цілісність послання. Декотрі вбачають у посланні декілька послідовних шарів; інші пропонують, що XVI розділ послання взятий із Павлового листа до ефесян. І це питання становить таку складну і без рішення, по суті, проблему, що, мабуть, краще буде погодитися із більшістю дослідників, котрі вбачають у XVI розділі кінець послання до Римлян» (Ап. Павло. С.98-99).

Послання до филипійців є найтеплішим і найсердечнішим з усіх послань. Усе послання до филипійців сповнене гарячою любов'ю Апостола до них. У цьому сенсі воно вдало називається «любовним» посеред інших Павлових послань. Разом з тим із послання видно, яким покинутим, яким пригніченим відчував себе Павло в останній рік свого життя, коли він був майже відірваний від своєї улюбленої справи. М'який — смиренний тон, з яким Апостол говорить про своїх противників юдеїв (III,2—3), пояснюється його тодішнім настроєм, зумовленим можливістю близької смерті. Все послання є немовби заповітом Павла улюбленій його серцю громаді», (Жебелев. Ап. Павло і його послання. С. 100). Послання написано у Римі, коли Павло знаходився тут в ув'язненні, тобто в кінці 63 чи на початку 64 року.

У цей же час, певно, написано послання до колосян (IV, 18). Стосовно питання достовірності цього послання С.А.Жебелев говорить: «У свій час неодноразово висловлювалися сумніви щодо достовірності послання. Вони засновуються на тому, що лжевчення, котре згадується у посланні, було б доцільне лише до наступної епохи, не раніше II століття; з іншого боку, вказувалося і на те, що вчення про Христа, котре розвивається в посланні, відрізняється від вчення, що викладається в інших посланнях (за винятком послання до ефесян). Але сумніви проти достовірності послання навряд чи мають основу. По-перше, як указано було вище, всякого роду лжевчення легко могли з'явитися у християнських громадах і за часів Павла, якщо взяти до уваги панівний тоді релігійний синкретизм посеред язичників; по-друге, те нове, що є в Євангелії Павла у посланні його до колосян, пояснюється, здебільшого, просто полемікою з лжевченням; врешті, по-третє, усі основні поняття, котрі розвиваються у посланні, по суті, притаманні Павлові. З огляду на ці міркування більшість дослідників визнають тепер послання до колосян як таке, що належить Павлові. Більше того, якби відкидалася ця

належність, довелося б багато важливих рис відкинути із тієї загальної картини, яка створилася про богослів'я апостола» (Ап. Павло і його послання. — С. 103).

Одночасно з посланням до колосян написане послання до Филімона. Про послання до ефесян, достовірність котрого заперечується, С.А.Жебелев говорить: «Ті вчені, котрі визнають послання до ефесян достовірним, вказують на те, що в ньому, як і в посланні до колосян, і зміст, і форма є, по суті, взагалі такими, котрі відповідають духові і стилеві Павла. В обох посланнях дається взнаки однакова схильність до містичної мови і до проведення ідеї про Христа, як такої, яка стоїть вище світу, піднімається над усім земним. Так само вибір слів, побудова фраз у ньому не можуть слугувати прямим доказом його недостовірності. В обох посланнях, правда, помічаються декотрі особливості, але і в цьому відношенні послання до колосян стоїть у зв'язку з останніми посланнями Павла, достовірність котрих встановлена точно і надійно. Отже, на основі зіставлення послання до ефесян із посланням до колосян важко було іще зробити той неспростовний висновок, що перше із них недостовірне. Якщо придивитися до послання до ефесян, взятому само по собі, без стосунку його до послання до колосян, але, проте, порівняти його з іншими посланнями Павла, то в ньому можна вказати на недостовірності. Перш за все звертає на себе увагу безликий, так би мовити, характер послання; в ньому немає таких характерних для Павлових послань привітань друзям і знайомим. Далі, потрібно зауважити, що слово «в Ефесі», на початку послання, не значиться в декотрих свідоцтвах, що мають на увазі послання, а в тому екземплярі його, котрий був у руках гностика Маркіона (II століття), був напис «до Лаодикійців». Тому декотрі вчені схильні вбачати в посланні до ефесян те послання до Лаодикійської громади, про котре згадується в посланні до колосян (IV, 16). Але і при такій умові вказаний безликий характер послання все ж не знаходить собі пояснення. Якщо визнавати послання до ефесян достовірним, доводиться скоріше припускати, що воно направлене було не до якоїсь однієї певної громади — будь то Ефес чи Лаодикія — але до значної кількості малоазійських громад і являло собою своєрідне «соборне» циркулярне послання...» (Ап. Павло. - С. 106-108).

Пастирські послання (I і II до Тимофія і послання до Тита) і послання до євреїв вважаються представниками негативної критики недостовірними. Але на користь достовірності пастирських послань говорить те, що в посланнях є чимало вказівок особистого характеру, котрі стосуються як до самого Павла, так і до його співробітників. Це стосується, зокрема, II послання до Тимофія. Ці міркування виключають можливість визнавати пастирські послання недостовірними, оскільки для чого потрібно було б наводити усі ці подробиці, котрі мають особистий інтерес для Павла, якщо не припускати тільки, що автор (чи автори) пастирських послань був свідомим фальсифікатором (Жебелев. Ап. Павло. — С.112). Крім того, на користь достовірності пастирських послань говорить те, що в посланні Полікарпа Смирнського до филипійців наводиться три місця із пастирських послань

поряд з іншими цитатами із послань ап. Павла (див. розділи IV, XI, XII).

На користь достовірності послання до євреїв говорить та обставина, що в ранньохристиянській літературі знаходяться вказівки на неї (достовірність), наприклад у Климента Олександрійського. Оріген вважав, що думка цього послання належить Павлові, а складене воно одним із учнів цього апостола.

Про достовірність головних послань ап. Павла В.Вреде висловлюється так: «Чи можемо ми взагалі бути впевненими, що володіємо достовірними листами Павла, і що ті, котрі ми йому приписуємо, дійсно належать йому? Зокрема в Голландії були, та й зараз є ряд критиків, котрі заперечують це. Висловлювалась думка, що всі ці послання з'явилися вперше в II столітті після Різдва Христового. Я в подібного роду судженнях можу вбачати лише крайні захоплення критики. В дійсності для достовірного листа існують цілком визначені ознаки, котрі в повній мірі притаманні посланням Павла. З їхніх сторінок говорить цілком певна особа і при тому така, котра могла існувати лише на початку розвитку християнства. Повідомлення про обставини часу настільки життєві, настільки конкретні і настільки при тому зумисні, що всяка думка про те, що ці дані підмінені, повинна замовкнути. Візьмемо, наприклад, найнезначніше, і можливо, найменше з Павлових послань, маленьке послання до Филимона. Филимон — це один з поважних громадян у Колосах. Від нього пішов раб, на ім'я Онисим, котрий, очевидно, в чомусь завинив перед своїм господарем. Цей Онисим зустрівся з Павлом, залишився на деякий час разом з ним і дуже йому сподобався. І ось Павло відправляє його назад до його господаря, даючи йому лист, в котрому просить Филимона по-дружньому прийняти свого раба і простити його. Робить це він привітним, дружнім тоном звертання, а щоб захистити Онисима, перетворює цю справу немов би у власну: «Я посилаю його знову до тебе, а разом з ним посилаю тобі моє серце: прийми його, як би прийняв мене». Чи може прийти в голову думка, що лист — це штучна підробка? Правда, говорили, що цей лист висловлює лише загальну ідею, показує, як християнство робить братами господаря і раба, але що ця ідея виражена у вигляді повчання, не вилита у форму загальних положень, а замість цього просто розповідається про події дійсного життя. Вважати, що ця подія придумана, набагато важче, ніж допустити, що вона дійсно була. В такому ж роді і інші послання від Павла. Тепер у Німеччині майже всі вчені визнають достовірними такі послання: обидва послання до коринфян, послання до галатів, послання до римлян, перше послання до солунян, послання до Филимона. Достовірність послання до колосян визнається все ж не всіма. Вказують особливо на те, що вчення цього послання відхиляється від вчення інших послань. Але і це послання визнано за достовірне. Що тут міркування Павлові дещо інакші, аніж в інших місцях, цілком природно, оскільки тут вони направлені проти проповідуваного лжевчення культу ангелів» (Походження Книг Нового Завіту. - С.29-30).

У своєму найновішому дослідженні проф. А.Гарнак вказує на те, що послання ап. Павла передавалися і дійшли до нас зібраними в загальних збірниках, що охоплювали зазвичай 13 послань. Але св. Полікарп

Смирнський, певно, мав перед собою збірник із 13 послань, оскільки в його посланні до филипійців наводяться три місця із пастирських послань, на противагу Маркіону (близько 140 р.), який мав зібрання із 10 послань. Відповідно, ще в кінці першого століття виникло зібрання послань ап. Павла. Що зібрання послань ап. Павла виникло так рано, не доводиться дивуватися, якщо взяти до уваги ті обставини, котрі виявили свій вплив у даному випадку. По-перше, всякий, хто читав послання ап. Павла, безпосередньо відчував, що Апостол в особливій, надзвичайній мірі володів даром благодатним у письмовому натхненному викладенні своїх думок і настроїв, — це творча життєвість, це самовіддана сердечність, котра віддає себе у жертву; це дивне поєднання простоти і глибокої думки; це вражаюча здатність висловлювати найінтимніші переживання і стримувати сокровенні вигини серця людського і над усім цим — надзвичайна сила і здатність — окреме возвеличувати до значення загального, завжди залишатися у сфері нового життя, котре походить від Бога, перебувати у спілкуванні з Богом у Христі і у вирішальних місцях, не одягаючи на себе плащ пророка, дозволяти слухати промови Самого Бога. Але ми маємо також докази того, що в громадах з самого початку послання ап. Павла цінилися особливо високо, звідки природно виникло бажання — дізнатися із них і про них якомога більше. Противники Апостола злословили: «У посланнях він строгий, сильний, а в особистій присутності і слабкий, і мова його незначна» (II Кор. X,10), і дорікали апостола, що він зловживає своїм мистецтвом і намагається подіяти через них (листи). Ці докори є, все ж, тільки доказом сильного враження, яке справили послання. Звідси зрозуміло, що вже дуже рано стали намагатися зібрати всі послання разом. Засновані ап. Павлом християнські громади не були пов'язаними між собою жодними зовнішніми заходами, але були всі об'єднані в ньому, Апостолові, як у своєму батькові, і керувалися однаковими основоположеннями, що йшли від Апостола. Якщо Апостол пише в I Кор. VII, 17: «І так усім Церквам я наказую», то таке його повеління, звичайно, змушувало християнські громади отримувати, можливо, повні і точні відомості про всі дії і слова Апостола і просити співробітників Апостола і тих, хто посилався ним з різноманітними дорученнями і повноваженнями і ходили з однієї громади в іншу, доставити їм копії послань Апостола. За найправдоподібнішими тлумаченнями II Фес. III. 17; II, 2, Апостол сам посвідчує, що його послання вже були в користуванні — і не тільки достовірні, але як це часто бувало в древності — недостовірні. Таким чином, незабутнє враження наповнених силою і глибиною духовних переживань послань Апостола, котрі далеко піднімаються над своєю найближчою метою, з однієї сторони: почуття єдності заснованих Павлом громад, з іншої — разом з потребою отримати настанову — поряд із Старим Завітом — і із живого наповненого віянням Святого Духа натхненного слова справжнього — викликало раннє зібрання послань ап. Павла» (Зарін С.М. проф. Зібрання послань св. ап. Павла // Вісник Священного Синоду Православних Церков в СРСР.—1929.—№ 3—4.—С.9). Місцем появи цього зібрання Павлових послань було, найвірогідніше, м. Коринф. Хоча декотрі

вважають, що воно було складене першопочатково в Римі, в Мураторієвому фрагменті і в Тертуліана перше місце займає послання до коринфян. Послання до коринфян починається словами: «Павло,.. Божій Церкві, що у Коринфі зі всіма, що на всякому місті прикликають Ім.'я Господа нашого Ісуса Христа, їхнього і нашого» (I,1—2). «Всі намагання екзегетів пояснити вказану особливість в адресі не дають належних результатів. Залишається бачити в цих словах додаток, котрий відносять до цілого зібрання послань, бо в такому вигляді вони ніде не повторюються і було б дивно, якби вони («вони» у значенні слова додатку) мали значення тільки для одного послання. Звідси природно запропонувати, що ця формула була введена при публікації усього зібрання послань ап. Павла, і найімовірніше, в самому Коринфі, бо інша громада розмістила би її на початку послання, зверненого до неї самої. За всіма такими міркуваннями, гіпотеза, що зібрання послань ап. Павла утворилося в Коринфі, отримує високу ступінь достовірності. Центральне положення Коринфу і рухливість коринфської великої громади підтримують цю гіпотезу» (Там само.—С.9—10). Зараз А.Гарнак висловлюється на користь достовірності усіх послань Павла, включаючи послання до євреїв. «Коли 60 років тому назад, — говорить Адольф Гарнак, — починав я свої богословські заняття, тільки той богослов вважався критичним, котрий визнавав достовірними лише чотири послання ап. Павла. З того часу постановка цього питання докорінно змінилася. Поряд з розділом I і II послання до коринфян, до галатів і до римлян, зараз взагалі визнаються достовірними послання до солунян, колосян, филипійців, Филимона. Серйозні заперечення виникають, не говорячи поки що про так звані «Пастирські послання», у зв'язку з питанням про друге послання до солунян і до ефесян. Гарнак не заперечує, що тут присутні труднощі, особливо стосовно послання до ефесян, але все ж ці труднощі, за висновками Гарнака, не такі, що їх не можна подолати, і внутрішні моменти, що говорять про достовірність послання, схиляють взагалі до позитивного вирішення питання. І це варто стверджувати тим рішучіше, що зібрання послань ап. Павла настільки древнє, що вкрай важко допустити присутність посеред них недостовірного послання. Це, звичайно, далеко не означає, що недостовірні послання не могли потрапити у користування — це не тільки можливо, але і фактично мало місце. Але, з іншого боку, вкрай важко, навіть неможливо запропонувати, що підмінене (недостовірне) послання було прийняте без заперечень громади. Справді, чи можна уявити, щоб наприклад, солунська громада близько 90-го року із зібрання послань ап. Павла отримала документ, немовби направлений до названої громади, про який до того часу вона нічого не знала, чи, щоб сама названа громада близько того часу склала документ із іменем ап. Павла і пустила у користування? В той час у громаді було ще достатньо осіб, котрі точно знали апостолів і їхнє ставлення до громади. Звідси досить високу ступінь вірогідності отримує те твердження, що початкове зібрання послань обіймало дійсно достовірні його листи. Зібрання послань ап. Павла, котре св. Полікарп мав уже на початку II століття, обіймало вже і так звані «пастирські послання». Вони були приєднані до

збірки, коли ще були живі сучасники ап. Павла. За їхню достовірність говорить не тільки та обставина, а й численні історичні деталі, котрі заключалися у самих посланнях, так само як і декотрі особисті вислови, сердечні і морально-повчальні місця, особливо у II посланні до Тимофія. Приєднання цих документів до загального зібрання ап. Павла звершилося там, де вони і виникли вперше, тобто у Азійській провінції (св. Полікарп Смирнський, там само, с.10).

Св. Климент Римський свідчить про існування послання ап. Павла до коринфян. У своєму посланні до коринфян він пише: «Візьміть послання блаженного Павла апостола. Що він писав на початку своєї проповіді? Воістину, будучи настановленим від духу, він учив вас про самого себе і про Кіфу, і про Аполлоса, тому що ви тоді розділились на партії. Про це, дійсно, писав апостол в I посланні до коринфян 1,11—23. В іншому місці св. Климент Римський наводить слова ап. Павла із послання до римлян 1,32 і називає наведені слова прямо вченням Павла: «Вони знають присуд Божий, що ті, хто чинить таке, варті смерті, а проте не тільки самі чинять, а й хвалять тих, хто робить таке». Є і інші вказівки на те, що Климент Римський користувався посланням ап. Павла до римлян, наприклад, послання Климента Римського до коринфян (35,1) — порівняти із посланням ап. Павла до римлян (IV, 10—12); послання Климента до коринфян (38,2) — порівняти з посланням ап. Павла (XIV, 1). Заперечення достовірності послання Климента Римського до коринфян (1), як уже сказано, безпідставне. Але існування послань ап. Павла засвідчене іще іншими древньо-християнськими письменниками. Св. Ігнатій Антіохійський був ознайомлений з посланнями ап. Павла (див. послання до смирнян I—порівняти з посланням ап. Павла до римлян 1,3; послання Ігнатія до ефесян XIX,3 — порівняти послання ап. Павла до римлян VI,4). Запозичення із послання ап. Павла до римлян XIII, 9—10 зустрічається також у листі св. Полікарпа в посланні до филипійців. В іншому місці того ж послання св. Полікарп пише: «Павло, котрий писав вам під час своєї відсутності». «Від св. Полікарпа Смирнського, — говорить проф. С.М.Зарін, — збереглося лише одне послання — до филипійців, достовірність котрого встановлено твердо, наскільки можливо. За змістом послання не відрізняється багатством і оновленістю ідей. У ньому мало навіть власних думок письменника. Воно являє собою конгломерат (об'єднання) різноманітних біблійних місць. Але якраз цим зумовлюється його важливість для дослідника найдревнішої історії новозавітного канону. Це коротке послання за своїм змістом має незрівнянно більш тісний зв'язок із писаннями Нового Завіту, ніж яке-небудь творіння століття. Зокрема, для вирішення питання про древність збірки послання св. Полікарпа є найважливішим свідомством — воно свідчить незаперечне і безсумнівно про збірку наступних послання ап. Павла: I коринфянам, галатам, римлянам, два солунянам, ефесянам, филипійцям і I і II Тимофія. При цьому — що особливо характерно і знаменно — послання ап. Павла він трактує інакше, ніж I Петра і I послання Климента Римського. Із цих останніх він випишує багато місць, але не в ролі авторитетів, а просто ці місця він вплітає у свій текст. Що ж

стосовно ап. Павла, то його він називає тричі (в розділах III—IX, XI; в останньому місці у формулі: як ап. Павло вчить). Цитати з цього місця він приводить, часто попереджуючи словами: «знаючи», чи «будучи переконаним» (розділи 1,4,5,9), а одне місце із псалма і одне місце із послання ефесянам навіть об'єднує у понятті «писання» (розділ 12). Таким чином, св. Полікарп пропонує, що і филипійці знали більше збірних послань ап. Павла і визнавали його авторитет як джерело повчань (Вісник Свящ. Синоду Прав. Церкви в СРСР.—1928.—а 3-4.-С.9).

В Істини ми зустрічаємо ряд запозичень із послань ап. Павла, наприклад, Діал. 116,3 порівняти із посланням до галатів III,28; Діал. III,3, порівняти із I посланням до коринфян V, 7; Діал. 18.2, порівняти з посланнями до галатів III,22, римлян VII, 7; Апол.19 і 52, порівняти з I посланням до коринфян XV,53 і інше.

Які свідчення ми знаходимо у посланнях ап. Павла про земне життя Ісуса Христа? Чи знав він історичного Христа? Багато свідочств говорять про те, що Павло, говорячи про Христа, мав на увазі реальну історичну особу. Ось декілька прикладів: ап. Павло говорив, що Ісус Христос «...тілом був із насіння Давидового» (Рим. 1,3), «...народився від жони, та став під Законом» (Гал. IV4). Ісус Христос мав людську плоть і кров, бо «...—Бог послав Сина Свого в подобі гріховного тіла, і за гріх осудив гріх у тілі» (Рим. УШ,3) і ми «кров'ю Його виправдані» (Рим. V, 9). В 1 посланні до коринфян IX,5 Павло говорить про «братів Господніх»: «Чи ми права не маємо водити за собою сестру, дружину, як і інші апостоли, і Господні брати, і Кіфа?» В посланні до галатів 1,19 Павло згадує про Якова, брата Господнього: «А іншого з апостолів я не бачив, крім Якова, брата Господнього».

Ап. Павло згадує також про декотрі найбільш важливі історичні події із земного життя Христа: I Кор. XI, 23—26 — де він говорить про Таємну Вечерю і встановлення Таїнства Причастя: «Бо прийняв я від Господа, що й вам передав, що Господь Ісус ночі тієї, як виданий був, узяв хліб, подяку віддав, і переломив, і сказав: «Прийміть, споживайте, це тіло Моє, що за вас ламається. Це робіть на спомин про Мене!» Так само і чашу взяв Він по Вечері й сказав: «Ця чаша — Новий Завіт у Моїй крові. Це робіть, коли тільки будете пити, на спомин про Мене!» Бо кожного разу, як будете їсти цей хліб та чашу цю пити, — смерть Господню звіщаєте, аж доки Він прийде». Далі Павло говорить багаторазово про розп'яття і смерть Христа: I Кор. 1.13; II,2; II Кор. XIII,4 і інше; також про воскресіння Його на третій день і, врешті, I Кор. XV,4 оповідає про явлення Петрові Воскреслого, іншим учням і п'ятистам братам. Павло перераховує по порядку явлення Христа, про котрі в подробицях оповідається в канонічних Євангеліях. Згадуючи про явлення п'ятистам братам одночасно, Павло зауважує: «що більшість із них живе й досі, а дехто й спочили».

У деяких місцях своїх послань св. ап. Павло посилається навіть на власні слова Христа: I Кор. VII, 10 «А тим, що побралися, наказую не я, а Господь: нехай не розлучається дружина із своїм чоловіком!» (порівн. Мф. V, 32); іншими словами, в питанні про розлучення Павло посилається на

повеління Самого Ісуса Христа, але щодо цноти він дає тільки свою особисту пораду у зв'язку з відсутністю прямого повеління Христа. Далі в I Кор. IX, 14 говориться: «...Господь наказав проповідникам Євангелії жити з Євангелії» (порівн. Луки X,7). Павло передає Христові слова, котрими Він встановив Таїнство Євхаристії. Врешті, у посланнях ап. Павла зустрічаються посилення на слова Христа, котрі не були передані в наших канонічних Євангеліях, наприклад, слова I Солун. IV, 15: «Бо це ми вам кажемо словом Господнім, що ми, хто живе, хто полишений до приходу Господнього, — ми не попередимо покійних...» не мають паралелі в наших Євангеліях. Немає в канонічних Євангеліях слів Христа, котрі наводяться Павлом у своїй промові у Мілеті: «Блаженіше давати, ніж брати!» (Дії XX,35).

З усього ясно, що послання ап. Павла являються історичними документами, котрі свідчать про те, що євангельський Христос дійсно існував, і що Той Христос, про Котрого писав ап. Павло, є саме Той Христос, земне життя Котрого описується в подробицях у наших Євангеліях.

Далі, як ми бачили, ап. Павло говорив про «братів Господніх». У цьому випадку він, певно, мав на увазі родичів Ісуса Христа, котрих він, слідуючи за єврейським слововикористанням, називає «братами». «Брат» у єврейській термінології означає: брат, у власному сенсі (див. Буття XXIV,29); родич (Буття XXIX,12,15); співплемінник (Вихід II,11; Числа VIII,26); друг, товариш (Амос 1.9) і ін. В жіночому роді: сестра, родичка, співплемінниця, подруга, кохана (див. Буття XXV,20; XXIV,60; Іов XIII, 11; Числа XXV, 18, Ієремії III,7-8; Іов XVII, 14, Пісн. IV,9 і т. ін.).

В I Кор. IX,5 говориться: «Чи ми права не маємо водити із собою сестру, дружину, як і інші апостоли і Господні брати і Кіфа?» Тут апостоли і Кіфа ясно відрізняються від братів Господніх. Адже апостоли і Кіфа були прибічниками Ісуса, членами релігійного союзу, тобто «братами» в значенні об'єднаних спільним служінням. Чому ж Павло згадує окремо про братів Господніх? Очевидно тому, що він не мав на увазі співчленів християнської громади, а найближчих родичів Христа. Те ж саме варто сказати відносно місця в посланні до галатів (1,18—19): «По трьох роках потому пішов я в Єрусалим побачити Кіфу, і в нього пробув днів із п'ятнадцять. А іншого з апостолів я не бачив, крім Якова, брата Господнього». І в цьому випадку поняття «апостол» вже містить у собі належність до християнської громади.

У своїх вченнях ап. Павло не втрачає зв'язку з філософськими вченнями древності, релігійними поглядами минулих часів. Це вказує на те, що ап. Павло був знайомий з елліністичною релігійною і філософською літературою. Відомо, як часто використовує у своїх посланнях термін «дух», застосовуючи з різними відтінками. Виявляється, ці терміни різняться ще в грецьких папірусах. У них «дух» є тим загальним визначенням то божества, то внутрішньої сутності божества, то особливого дару, сили, котра вкладається божеством у серця людей, то, врешті, слово «дух» набуває значення нематеріальної частини людини, на противагу тілові, причому в такому значенні воно використовувалося поряд з терміном «душа». Інший приклад: у посланні до римлян (VI, 3) говорячи про «плоди праведності у

Христі», Павло розмірковує так: «...всі ми, хто хрестився у Христа Ісуса, у смерть Його хрестилися, щоб нам приєднатися разом з Ним до нового безгрішного життя. Ми переконані, що будемо брати участь в Його воскресінні, знаючи те, що наш давній чоловік розп'ятий із Ним, щоб знищилося тіло гріховне, бо хто вмер, той звільнився від гріха! А коли ми померли з Христом, то віруємо, що й жити з Ним будемо» (VI,6—8). Тлумачі цього місця вважають, що тут може йти мова чи про чисто фізичну смерть, чи про смерть алегоричну, образну. На думку Рейценштейна, тут мається на увазі добровільне вмирання, і все місце стає простим і зрозумілим, якщо під час його розуміння покласти в основу уявлення: ми не повинні більше грішити, бо заради цього ми прийняли в себе у Таїнстві Христа і Його участь і дали розп'яти нашу природну людину, з тим, щоб зникло тіло гріховне і щоб ми не служили більше гріху. Бо хто вмер, той не знаходиться під владою несправедливості; для того попередня сутність його зникла. І разом з воскресінням Христовим ми очікуємо божественне життя (Жебелєв С.А. Апостол Павло.—С. 149—150).

Але всі ці схожості не доводять внутрішньої залежності і перехідності. Як благовістя Христове, так і благовістя ап. Павла має тісний зв'язок не стільки з еллінізмом, скільки з юдейством. «Якщо ми порівняємо послання Павла з юдейськими творами того часу, ми винесемо непохитне переконання, що зробившись християнином, Павло набагато більше зберіг чисто юдейських поглядів, ніж це зазвичай думають. До числа таких поглядів належить його судження про ангелів і демонів, про кінець світу, про гріх, про гріхопадіння Адама, про божественне напередвизначення і багато іншого» (Верде В. Походження книг Нового Завіту. —1925. — С. 20).

Ані з допомогою гегелівської діалектики, як у Бауера і в деякому сенсі також у Пдолейдера, ані з допомогою сучасної психології, як у Юліхера, Вейса і інших, виявляється, у звичному розумінні, неможливо віднести виникнення Павлової христології до області осягненого... Чудові слова! Так! Але біда в тому, що всі думки і судження ван-Манена і Дрезса обертаються у гріховному крузі! Все це дійсно не мислимо, неосягнено, вся друга половина життя ап. Павла є психологічною загадкою, котра не розгадується! Але тільки за умови, якраз, якщо Христос не існував! Але якщо Христос існував, якщо євангельський Христос не міф, а історична реальна особа, тоді все ясно, ясний переверот, котрий трапився в душі Павла, зрозуміла уся його місіонерська діяльність, весь зміст його послань. Іншими словами: навернення св. ап. Павла, його самовіддана місіонерська діяльність, весь зміст його проповіді і його послань і врешті, його мученицька смерть за Христа пропонують і доводять, що Христос існував. «Бог послав Свого Сина, що родився від жони, та став під Законом, щоб викупити підзаконних, щоб усиновлення ми прийняли» (Гал. V,4—5).

## ПОСЛАННЯ ДО РИМЛЯН

### ЗАСНУВАННЯ РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Сам ап. Павло у посланні до римлян пише, що серед римських християн є деякі, котрі повірили у Христа ще раніше, ніж він сам (Андроник і Юнія — Рим. XVI, 7), і що віра християн римських уже славиться у всьому світі:

„Отже, насамперед дякую Богові моєму через Ісуса Христа за всіх вас, що віра ваша сповіщається по всьому світові” (Рим. I, 8). У той час у Римі жило багато юдеїв, котрим виділений був навіть особливий квартал. Вони їздили в Єрусалим на свята і, звичайно, могли потім розповідати у Римі про те, що там чули і бачили. У день зшестя Св. Духа на Апостолів, як свідчить про це Дієписьменник, посеред свідків цієї великої події були і римляни: „І Фрігії та Памфілії, Єгипту й лівійських земель край Кірени, і захожі римляни (Дії II, 10), котрі могли бути засновниками першої римської громади. Тоді виникає питання, звідки і від якого з апостолів бере свій початок Церковна ієрархія цієї першої римської громади? Передання Римської Церкви говорить, що у Римі був св. ап. Петро, котрий після чудесного зцілення (звільнення) із в'язниці в 43 році туди прибув з Єрусалиму і був єпископом там упродовж 25 років, до самої мученицької смерті у 67 році. Це, однак, не узгоджується з іншими, наявними у нас даними. Не може бути сумніву в тому, що св. Петра не було в Римі в той час, коли св. ап. Павло писав своє послання до римлян. Якби св. ап. Петро був у Римі єпископом, невже св. Павло ризикнув би повчати його паству, а якби і вважав за потрібне звернутися до римської пастви з посланням, то, звичайно, не обминаючи св. Петра, і так чи інакше, згадав би його ім'я у посланні. Крім того, св. Павло сам говорить про себе, що він не мав звички „будувати на основі чужій” (Рим, XV; 20) і проповідувати у чужій країні (II Кор. X, 16). Не прагнув би св. ап. Павло до Риму, якби там вже був св. ап. Петро. Не було св. Петра у Римі, відповідно, і до закінчення першого ув'язнення св. Павла. Не може бути, що Дієписьменник, котрий оповідав про прибуття св. Павла у Рим і про його проповідь у цьому місті, не згадав би, що в Римі в цей час знаходився св. ап. Петро. А відповідним є і висновок: св. ап. Петро міг бути в Римі тільки після першого ув'язнення св. ап. Павла, тобто незадовго до своєї мученицької смерті. Хто ж був засновником Римської Церкви?

Передання ж про те, що Римська Церква заснована св. Петром можна пояснити тим, що перші віруючі у Римі були з числа навернених у день П'ятидесятниці, котрі чули промову св. ап. Петра і природно вважали його своїм духовним отцем. До цього приєдналося ще й те, що у Римі св. ап. Петро прийняв мученицьку смерть.

Вірними Римської Церкви першопочатково були, головним чином, юдеї, але потім ввійшло до неї багато язичників.

## ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ

З послання до римлян не ясно, чи вони самі давали привід св. ап. Павлу для написання. Послання ж має загальний характер.

Поштовхом для написання послання став сам св. ап. Павло, котрий, почувши про навернення римлян, давно вже намагався прибути до них, щоб перевірити, чи все у них в порядку, адже він був „Апостолом народів”. Збираючись відвідати римлян, він випередив себе своїм посланням, щоб воно тимчасово замінило його особисту присутність, підготувало римлян до зустрічі з ним.

Найближчим приводом для написання послання в цей час було те, що до Риму з Коринфу, де був тоді св. ап. Павло, направили високоповажну кенхрейську дияконісу св. Фіву, котра надала значні послуги справі Євангельського благовістя св. ап. Павла, про що він сам і свідчить: „Поручаю вам сестру нашу св. Фіву, служебницю Церкви в Кенхреях, щоб ви прийняли її в Господі, як личить святим і допомагайте їй, у якій речі буде вона чого потребувати від вас, бо й вона опікунка була багатьом і самому мені” (Рим. XVI, 1—2). Вона мала справи у Римі, і св. ап. Павло, цінуючи її заслуги, вважав за обов’язок рекомендувати її римським християнам.

## МІСЦЕ І ЧАС НАПИСАННЯ

На основі даних самого послання до римлян можна з точністю встановити, що воно написане у Коринфі. Це видно з того, що св. ап. Павло передає римлянам привітання від Гая, у котрого він проживав, і від Ераста, міського доморядника: „Вітає вас Гай, гостинний для мене й цілої Церкви. Вітає вас міський доморядник Ераст і брат Кварт” (XVI, 23), а з інших послань його: „Дякую Богові, що я ані одного з вас не хрестив, окрім Кріспа та Гая” (I Кор. I, 14), і „Ераст позостався в Коринфі, а Трохима лишив я слабого в Мілеті” (II Тим. IV, 20). Видно, що ці особи жили у Коринфі. Так само і Фіва, з котрою посилалося послання, була кенхрейською дияконісою, а Кенхрея була передмістям Коринфу.

Св. ап. Павло неодноразово був у Коринфі, а тому виникає питання: Під час якого ж відвідання було написане послання. Апостол повідомляє римлянам, що він збирається йти в Єрусалим з милостинею, котру він зібрав у Македонії і Ахаї, а з Єрусалиму хоче піти в Рим, а потім — до Іспанії: „А тепер я йду до Єрусалиму послужити святим, бо Македонія й Ахая визнали за добре, подати деяку поміч незаможним святим, що в Єрусалимі живуть. Бо визнали за добре, та й боржники вони їхні. Бо коли язичники стали спільниками в їхньому духовному, то повинні й у тілесному послужити їм” (Рим. XV, 25—28). Отож послання до римлян написане ап. Павлом під час третьої Апостольської подорожі, коли він три місяці провів у Елладі, тобто близько 59 року після Різдва Христового навесні.

## ДОСТОВІРНІСТЬ ПОСЛАННЯ

Св. Климент Римський, Полікарп Смирнський, св. Іринеї Ліонський, Тертуліан і Климент Олександрійський, а також усі пізніші письменники і навіть єретики знають і цінують це послання.

## ЗМІСТ І СКЛАД ПОСЛАННЯ

Послання до римлян складається з 16 розділів. Головний предмет його змісту — єдиний засіб спасіння як для язичника, так і для юдея в Господі Ісусі Христі.

### ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗБІР ПОСЛАННЯ ДО РИМЛЯН. ВСТУП (1, 1-17)

У першому розділі святий Павло вказує на свою апостольську достойність. Зокрема словами „званий Апостол” підкреслює, що він не самовільно привласнив собі апостольську достойність, а отримав її від Ісуса Христа, котрого проповідує.

Святий Павло вказує на свою апостольську достойність не тому, що у Римській Церкві не визнавали його апостолом Христовим. Це він робить для того, щоб повернути до себе тих, хто не бачив його, а лише чув про нього. Вказавши на свою апостольську достойність, далі святий Павло визначає предмет благовістування, котрим є Ісус Христос — Бог і людина. Ісус Христос — істинна людина тому, що він походить по плоті від сімені Давидового (1, 3). Одночасно він є і Сином Божим. Божественну достойність Ісуса Христа Апостол підтверджує трьома доказами: воскресінням Ісуса Христа із мертвих і зішестям святого Духа, котрий звершив оновлення людської природи.

На відміну від простих людей Ісус Христос звершив чудеса, але все ж одні чудеса не могли переконати іудеїв і навіть апостолів, що Творець їх є Сином Божим тому, що чудеса творили Мойсей, пророки та інші проповідники Старого Завіту. Більш переконливим доказом божественної достойності Ісуса Христа є воскресіння з мертвих. І пророки воскрешали мертвих, але не своєю силою, а Божественною. Ісус Христос воскрес із мертвих силою Свого Божества, тому Він — Син Божий. Повністю віра в Ісуса Христа як Сина Божого утвердилася після зішестя Святого Духа, коли людська природа оновилася. Про це апостол Павло говорить у 4-му вірші. Установленого Сином Божим у силі, духом святості, через воскресіння мертвих — про Ісуса Христа, Господа нашого.

Особливо важливим місцем у вступі є 17-й вірш. У ньому апостол Павло висуває два положення:

- 1) правда Божа міститься у Євангеліях;
- 2) людина виправдовується вірою.

Правда Божа може позначати якість Божу — що Бог праведний завжди і у всьому діє праведно, справедливо; а також може позначати праведність Божу. Вона повідомляється людині і робить її праведною, святою. Яка правда

Божа розуміється у цьому вірші? Тут розуміється правда Божа в останньому значенні.

Ця правда Божа повідомляється людині не заради особистих заслуг, а ради віри в Ісуса Христа. Звідси випливає друге положення, що людина виправдовується вірою в Ісуса Христа. Ці два положення апостол Павло розвиває докладно у всіх посланнях і особливо у посланні до римлян.

## ГРІХОВНІСТЬ ЯЗИЧНИКІВ

У цьому розділі віршів апостол Павло говорить, що гнів Божий тяжіє над язичниками. Гнів Божий викликається тим, що язичниками тримають „істину у неправді”. Це значить, що їм була відома ідея про Бога, вони знали, що існує Бог. Але все ж знати про існування Бога не достатньо, потрібно мати правильне про Нього поняття, а також поклонятися Йому. Саме цього і не вистачало у язичників, хоча засоби до цього вони мали. Таким чином, богопізнання — це вивчення навколишньої природи. Про це апостол Павло говорить у 20 вірші: ”Не видиме ж його після створення світу, роздумуванням над творами, стає видимим: його вічна сила і божество, так що нема їм виправдання.”

Язичники могли сказати, що вони не знають істинного Бога тому, що Він невидимий. Але все ж це могло бути вибачальною причиною тільки у тому разі, якби язичники не мали б засобів до пізнання Невидимого. Навпаки, язичники могли частково пізнати Невидимого, але вони не пізнали, тому їх незнання істинного Бога таке, яке не вибачається. За це над ними тяжіє гнів Божий.

Маючи ідею про Бога, а також засоби до пізнання Бога, язичники, „Змінивши славу нетлінного Бога у подобу тлінної людини і птиць, і четвероногих, і гадів” (23), тобто, вони замість Творця стали поклонятися тваринам.

За це „Бог передав їх за похотями сердець їхніх” (24). Тобто Бог попустив вселитися у них всіляким гріховним страстям, котрі апостол Павло перераховує у 25—31 віршах. Віддаючись всіляким пристрастям, деякі з язичників знали, що за це вони підлягають засудженню на смерть, але все ж не тільки продовжували робити, а й одобрювали тих, що робили, і, таким чином, збільшували свою вину.

## ЕКЗЕГЕТИКА ПОСЛАННЯ ДО РИМЛЯН (ВІД II РОЗДІЛУ)

У другому розділі св. Апостол переходить до юдеїв. Він говорить, що поряд з язичниками і над юдеями тяжіє суд Божий, хоча вони й мали закон об’явлений, але за всі часи були не кращі за язичників. Даючи загальну оцінку юдеям, апостол у віршах 17—29 говорить виключно про те, що вони даремно надіються на своє обрізання і хваляться своїм Богооб’явленим Законом, бо їхнє обрізання і даний їм Закон Божий будуть їм в осуд, якщо вони, хвалячись Законом, переступом правил безчестять Бога: „Обрізання

корисне, коли виконуєш Закон, а коли ти переступник Закону, то обрізання твоє стало не обрізанням” (Рим. IV, 17—29). Тож своїми словами ап. Павло виражає своє незадоволення і осуд юдеям, над котрими тяжіє гнів Божий. Це трапилося тому, що юдеї, засуджуючи язичників за ідолопоклонство і гріховне життя, самі вдавалися до тих самих гріхів, стверджуючи, що вони, як народ боговибраний, не підлягають осудженню.

У третьому розділі св. Апостол показує, що юдеї не мають жодної переваги над язичниками: „То що ж? Маємо перевагу? Анітрохи! Бо ж ми перед тим довели, Що юдеї й гелени — усі під гріхом” (III, 9), „бо всі згрішили, і позбавлені Божої слави” (III, 23). Але водночас юдеї все ж мають перевагу: „Багато, на всякий спосіб, а насамперед, що їм довірені були Слова Божі” (III, 2), котрі містили в собі високі обітници про Месію. Незважаючи на те, що юдеї виявилися невірними в збереженні цього великого дару Божого, Бог, за самою якістю природи Своєї, обов’язково виконає дані Ним обіцянки. Але даний юдеям Закон ще більш обтяжує їхню відповідальність і вину. Це виявилось в тому, що Закон Божий був даний не як засіб виправдання, а як засіб пізнання гріха. Закон повинен був виявити у людині гріховність, котра ховалася у ній. Це одна з його основних цілей: „Бо жодне тіло ділами Закону не виправдається перед Ним, — Законом, бо гріх пізнається” (III, 20).

У шостому розділі Апостол умовляє християн вести життя святе, добродійне з моменту свого хрещення. Християнин помирає для гріха і відроджується для нового святого життя, подібно до того, як і Христос Спаситель наш, Котрий постраждав і вмер на хресті, воскрес із мертвих і живе вічно.

У сьомому розділі Апостол пояснює, що християнин, звільнившись від рабства гріха, вільним є і від виконання закону Мойсеєвого. Цей закон мав тимчасове значення, яке полягало в тому, щоб виявити всю силу гріха і привести людство до думки, що спасіння без особливої благодатної допомоги Божої є неможливим. Закон лише викривав гріховні виразки, але не робив зцілення від них.

У восьмому розділі Апостол переконує нас боротися з гріхом, бо тепер вже ніщо не може виправдати наш ухил від цієї боротьби. З нами всесильний Дух Христовий, котрий допомагає нам жити як духу, а не як плоті: „А коли хто не має Христового Духа, той не Його” (III, 9).

## ГРІХОВНІСТЬ ІУДЕЇВ (2, 1-3, 20)

Щоб заперечити неправильне переконання іудеїв, апостол Павло вказує на правосуддя Боже, за яким Бог не дивиться на те, хто ким є. Він „віддає кожному по справах його” (6). Тим, хто постійністю у добрій справі шукають слави, честі і безсмертя, Він дарує вічне життя; а тим, які опираються і не підкорюються істині, але віддаються неправді, готуються гнів та обурення (7—8).

Виходячи з того, що Бог правосудливий, апостол Павло приходиться до висновку, що й іудеї, котрі творять справи, за які вони осуджували язичників,

підлягають осудженню. „Чи думаєш про те, чоловіче, — який судиш тих, що таке чинять, а сам таке робиш, — що ти суду Божого unikнеш?“, тобто невже думаєш ти, чоловіче (юдею), що unikнеш суда Божого, осуджуючи тих, хто робить такі справи і сам роблячи те ж саме”, — запитував апостол Павло іудеїв (2-3).

Безкарність іудеїв у земному житті ніскільки не доводить, що вони вільні від гніву Божого. Господь не карає іудеїв тому, що чекає від них покаяння. Він довготерпеливий. І за те, що іудеї нехтують довготерпінням Божим вони підлягають ще більшому осуду (4—5). Іудеї підлягають більшому осуду ще головним чином тому, Що вони попри природний закон мали одкровенний закон, котрого не мали язичники. Тому вони називали себе вождями стосовно язичників і світлом для тих, хто знаходився у пільмі, тобто, для язичників, вчителями немовлят, — і все тому, що у них одкровенний закон. Але все ж цей закон не виконувався іудеями. Вони, проповідуючи не красти, крали; говорячи не перелюбствуй, перелюбствували; сторонячись ідолів, не поклонялися істинному Богу як належить (17—22). Одним словом, за Апостолом, іудеї нічим не відрізнялися від язичників.

Своїм порушенням одкровенного закону вони тільки позбавляли честі цей закон посеред язичників. Язичники, бачачи гріховне життя іудеїв, думали, що в цьому винний закон, котрим керувалися іудеї, а також Бог, який дав цей закон (23—24). Все це разом взяте накликало на іудеїв велике осудження.

Від цього осудження не врятувало іудеїв і обрізання. Обрізання є знаком праведності. Обрізання приносить користь при умові, якщо людина виконує закон і є праведником. А якщо людина знаходиться у владі гріха, якими є іудеї, то обрізання не приносить користі (25). Не той є героєм, хто носить відзнаки героя, а той, хто проявив себе героєм. Іудеї хвалилися обрізанням, як перевагою, котрої не мали язичники. А апостол Павло говорить, що у цьому відношенні іудеї не мають ніякої переваги перед язичниками, бо не той іудей, котрий за зовнішністю є іудеєм, а той, хто виконує закон (26-29).

Таким чином, виходить, що іудеї не мали ніякої переваги перед язичниками не від того, що іудеї мали закон одкровення чи слово Боже; і ця перевага не належить до особистої заслуги іудеїв (3, 1—2).

У висновку апостол Павло говорить, що увесь світ живе з гріхом, усі заслуговують осудження і наводить на підтвердження цього декілька цитат із Священного Писання Старого Завіту (9—20).

## ВЧЕННЯ ПРО ВИПРАВДАННЯ ВІРОЮ (3, 21-24, 25)

Далі апостол Павло вказує той засіб, котрий дійсно виправдовує людину. Цим засобом є віра в Ісуса Христа. виправдання вірою виявляється в тому, що віруюча людина перероджується з грішника в праведника.

Віруючий отримує виправдання не заради особистих заслуг, а по благодаті, і апостол Павло говорить: „Виправдовуємося тільки благодаттю Його, іншими словами, людина отримує праведність від Бога даром. Оскільки виправдання повідомляється людям даром, то було б несправедливо позбавляти цього дара язичників. Якби цей дар отримували тільки іудеї, то язичники могли б справедливо зауважити, що людина виправдовується не даром, а заради яких-небудь заслуг. Якщо всі згрішили, — всі повинні бути покарані. Якщо Бог благозволив спасти іудеїв даром то повинен спасти і поган, бо є лиш один Бог, що виправдовує обрізаних завдяки вірі і необрізаних через віру” (29—30).

Таким чином, віра є засобом виправдання для іудеїв і язичників. Предметом віри слугує Ісус Христос і вчинена ним покута: „якого видав Бог як жертву примирення у його крові через віру, щоб виявити свою справедливість відпущення гріхів колишніх” (25).

У цьому вірші міститься глибока думка. Тут Ісус Христос названий „очищенням”. У Старому Завіті очищенням чи очистилищем називалася золота дощечка, що покривала ковчег, на якій по краях розміщувалися Ангели, котрі з’єднували зверху свої крила. У день очищення чи загального покаяння іудеїв, — і тільки в цей день, першосвященик входив з жертвовною кров’ю у святая святих і кропив нею сім раз очистилище (Вхід 25: Лев. 16). Бог, не видимо тут присутній, приймав цю кров як жертву розкаяння чи змилювання. Звичайно, не в тому розумінні, що ця жертва справляла зміну в Бозі, тобто, із грізного перетворювала у милостивого Бога. Жертва була знаком того, що ті, хто приносять її, розкаються у своїх гріхах. За це Бог посилав на тих, хто каїться свою милість, і таким чином очищувалися від усього нечистого ті, хто приніс жертву.

Древнє очистилище було прообразом дійсного очистилища, котрим є Ісус Христос. Древнє очистилище, приймаючи на себе кров, приносило її Богові, що тут перебував; а Ісус Христос окропив Себе власною кров’ю, котру Він приніс Отцю, з Ним нерозлучно присутньому.

Далі Апостол говорить, що очищення звершується „вірою у кров Його”. Це означає, що очищення гріхів відбувається не посередництвом віри в кров, а кров’ю посередництвом віри.

Результатом очищення від гріхів є повідомлення очищеним людям праведності Божої. Це означає, що грішник після очищення стає праведником, такі в основному думки, що містяться у 25 вірші.

Після того, як апостол Павло довів, що людина виправдовується вірою в Ісуса Христа, у іудеїв природно виникла думка, що Він вірою знищує закон. У 31 вірші третього розділу апостол Павло говорить, що вірою Він не знищує закон, а навпаки, вірою стверджує закон.

У 4 розділі апостол Павло доводить, що вчення про виправдання вірою підтверджується законом. Як яскравий приклад Він вказує на Авраама: „що бо говорить Письмо? Повірів Авраам Богові і це було йому зараховано за оправдання” (3).

Іудеї особливо поважали Авраама і Давида, тому Апостол і посилається

на них. Указуючи, що Авраам виправдався вірою, Він говорить, що Давид називає блаженною ту людину, яку Бог визнає праведною, незалежно від справ закону. І не тільки таку людину називає блаженною, котра не може похвалитися справами закону, але навіть і таку, яка має беззаконня і гріхи: „Щасливі ті, яким відпущені беззаконня і яким гріхи прикриті. Щаслива людина, якій Господь гріха не порахує”.

Далі апостол запитує, чи це блаженство відноситься до обрізаних, чи до необрізаних? Тобто, блаженими називаються обрізаючі чи необрізані. Потім на прикладі Авраама показує, що блаженство відноситься до необрізання. Для цього він уточнює час, коли Аврааму віра порахувалася у праведність до обрізання, чи після нього. Аврааму віра порахувалася у праведність до обрізання. Він отримав обрізання, як зовнішній знак праведності. Відповідно, блаженими називаються необрізані. Після виправдання через віру, Бог дав Аврааму обіцянку, що він буде батьком багатьох народів. У цей час закон про обрізання ще не існував. Запитується, на кого розповсюджувалося дане обітування? Звичайно, на усіх, тобто, на віруючих — обрізаних і необрізаних, воно не могло розповсюджуватися на обрізаних тому, що їх тоді ще не було (11—12). Одночасно Аврааму було дане інше обітування, точніше, що він буде наступником Божим. Відповідно і це обітування розповсюджується на необрізаних тому, що коли воно було дане, людство ще не розділялося на обрізаних і необрізаних. Але якщо допустити, що наступниками Божими є обрізані, то потрібно визнати, що віра не має ніякого значення. Чому? Тому що, згідно з такою думкою іудеїв, умовою отримання спадку є обрізання, а не віра. Звідси Апостол приходить до висновку, що закон про обрізання знищує значення віри і тим самим знищує обітування.

Від протилежного Апостол довів, що дітьми Авраама і наступниками Божими можуть називатися тільки віруючі, обрізані і необрізані (13—14).

Далі Апостол визначає, в чому визначалася віра Авраама. Віра Авраама визначалася в тому, що він, будучи старцем і маючи дружину Сарру, яка вже не була здатна до дітонародження, повірив Богу, що від нього Бог може вивести багато народів. Авраам не засумнівався в цьому: і ця віра зарахувалася йому в праведність (17-22).

### ПЛОДИ ВИПРАВДАННЯ ВІРОЮ (5, 1-11)

Першим плодом виправдання є примирення людини з Богом (5, 1). Після гріхопадіння людина знаходилася у ворожнечі з Богом (5, 1). Ворожнеча виходила від людини, але ніяк не від Бога, тому що Бог не може ворогувати. Ворожнечею до Бога називається противлення волі Божій.

Другим плодом виправдання слугує доступ до благодаті Божої. Благодать Божа була відібрана від людини після гріхопадіння. Третій плід виправдання — надія на участь у царстві слави (5, 2). Ця надія настільки сильна, що ми не тільки не ніяковіємо від скорбот, що нас хвилюють, а й хвалимося ними, як засобом, що веде нас до прославлення (3—4). Надія на

прославлення засновується на любові Божій (5). Людина, котра відчуває на собі любов Божу, не може допустити, щоб любимий нею Бог не виконав Своєї обіцянки.

Любов Божа виявилася в тому, що Христос постраждав і вмер за нас, коли ми були грішниками (6). Постраждати за грішника навряд чи хто з людей згодиться. Навіть за праведника навряд чи хто згодиться померти. Якщо ж хто ризикне на це, то тільки за свого благодійника, а не взагалі за праведника (7). Христос вмер не за благодійників і не за праведників, а за грішників. Цим самим Він проявив свою любов до грішників (8).

Якщо до грішників Бог проявив таку силу любові, то стосовно праведників Він проявить ще більшу любов (9). Проявом цієї любові буде виконання ним Своєї обіцянки, тобто прославлення виправданої людини у Царстві слави.

## ПЕРЕСТУП АДАМІВ І ДОМОБУДІВНИЦТВО В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА (5, 12-21)

У відділі віршів з 12 по 21 п'ятого розділу апостол Павло вчить, що Ісус Христос звершив спасіння всього людства. Щоб показати, яким чином заслуги однієї особи розповсюджуються на багатьох, він використовує порівняння Ісуса з Адамом.

Усе людство являє собою щось органічно цілісне. Тому якості і дії однієї людини можуть розповсюдитися на все людство. Яскравим прикладом цього є перша людина — Адам. Адам згрішив, а гріх і смерть перейшли на все людство (12).

Щоб довести, що гріх і смерть від Адама перейшли на все людство, апостол Павло звертається до періоду історії людства між Адамом і Мойсеєм. У цей період гріх у світі був, але він не ставився у провину людині. Чому? Тому що не було закону. За законом справедливості гріх не ставиться у провину людині, коли немає закону (13).

Незважаючи на те, що гріх не ставився у провину людству, а смерть чомусь царювала над ним. Чим це пояснити? Це пояснюється тим, що згрішив Адам. Від нього смерть перейшла на все людство (14).

Цим самим апостол Павло довів, що переступ однієї особи може розповсюджуватися на багатьох. Якщо переступ має таку якість, то якість розповсюджується на багатьох, тому всі повинні мати заслуги (15). Заслуги мають навіть більшу силу.

Звідси стає зрозумілим яким чином заслуги Ісуса Христа розповсюджуються на віруючих у Нього. Тому як переступом одного всі люди стали осудженими, так праведністю одного всім даровано виправдання. І як непослухом однієї людини зробилися грішниками багато хто, так і послухом одного зробляться праведними багато хто (17-18).

## ДАРИ СВЯТОГО ДУХА (8, 1-39 ВІРШІ)

До пришествя Христа людство знаходилося під гнівом Божим. Людина відчула себе осудженою. Це відчуття чи розуміння виникало через невиконання закону. Людина при всьому бажанні не могла виконати закон тому, що у неї не вистачало для цього сили.

**2 вірш.** „Бо закон духа, (що дає) життя в Христі Ісусі, визволив тебе від закону гріха і смерті”. Віруючі в Ісуса Христа звільнилися від осудження. Вони отримали від Христа закон духу життя. Цей закон звільнив їх від закону гріха і смерті, який накликав на людей осудження. Під законом духа життя розуміється закон віри чи євангельського вчення. Під законом духа життя не можна розуміти Святого Духа тому, що він протиставиться закону гріха і смерті, тобто закону Мойсеєвому.

Євангельське вчення називається законом життя тому, що повідомляє віруючим життя. Закон Мойсеєвий також обіцяв життя, але за умови, якщо людина виконає весь закон. Але людина не могла виконати весь закон, тому природно через невиконання закону накликала на себе осудження (смерть).

**9 вірш.** „Дух Божий живе у вас. Коли ж хтось Духа Христового не має, той йому не належить”. Віруючі не тільки звільнилися від осудження, але отримали Духа Божого, котрий живе у них. Під Духом Божим розуміється Святий Дух, що відроджує людину в нове життя, він, з'єднуючись з духом людини, робить її сильною протидіяти звабам плоті. Якщо ж хтось не має Духа Христового, той не належить Христу і не може надіятися на виправдання заслугами Ісуса Христа.

Католицькі тлумачі бачать у словах „Дух Христовий” доказ походження святого Духа і від Сина. Але тут нічого не говориться про предвічне сходження святого Духа від Сина. Духом Христовим Він зветься тому що дарується віруючим заради заслуг Ісуса Христа. Якщо б прикметник „Христовий” вказував на предвічне походження Святого Духа від Христа, то в такому разі Святий Дух повинен також називатися „Отчим”, оскільки Він походить від Отця; але у Священному Писанні Святий Дух ніде не називається Отчим.

**11 вірш.** „І коли Дух того, хто воскресив Ісуса з мертвих, мешкає у вас, то той, хто воскресив Христа з мертвих, оживить і ваші смертні тіла Духом своїм, що живе у вас”. Дух Святий, котрий живе у віруючих, воскресив Ісуса Христа з мертвих. Він воскресив мертві тіла тих, в яких Він живе. Воскресіння тіла є великим даром для людини. Але все ж цей дар людина отримує під час другого пришествя Ісуса Христа. Протяжність часу могла засумнівати віруючих у дійсності цього дару. Багато хто міг не повірити цьому. Тому апостол Павло як доказ наводить воскресіння з мертвих Ісуса Христа, яке звершилось тим же Духом, який живе у віруючих.

**14—15 вірш.** „Усі бо ті, що їх водить дух Божий, вони — Сини Божі. Бо ви не прийняли дух рабства, щоб знову підлягати боязні, але прийняли дух усиновлення.” Дари Святого Духа не обмежуються тільки звільненням від осудження, збудженням надій на воскресіння. Вони розповсюджуються далі. Той Дух, що живе у віруючих, дає їм право називатися Синами Божими.

У Старому Завіті людство боялося Бога. Люди виконували закон через

страх покарання. Такий стан схожий до стану раба. Віруючі, в котрих живе Дух Божий, не мають страху. Замість страху Дух Божий пробуджує у них любов до Бога. Цей стан Апостол уподібнює стану сина. Син не боїться Отця — Сину природно любити Отця.

**15 вірш.** „Яким кличемо: „Авва! — Отче!“ Зробившись синами Божими, віруючі отримали право звертатися до Бога як до Отця.

**16 вірш.** Дух Святий, що живе у віруючих, свідчить духу людському, що вони діти Божі. Іншими словами, віруючі самі розуміють, що вони діти Божі, їм не потрібно ніякого доказу, що стверджує їх синівство, їхня свідомість підказує цю істину.

**17 вірш.** „А коли діти, той спадкоємці ж Божі — співспадкоємці Христа”. Отримавши право називатися синами Божими, що вірять у зв'язку з цим, отримали право на спадок. Право спадку полягає в тому, що віруючі отримали можливість брати участь у царстві слави, яке відкриється після другого пришествя. У цьому царстві буде царювати Ісус Христос, а віруючі будуть з ним співцарювати. Тому вони називаються співспадкоємцями Христа.

**19—22 вірш.** Дари Святого Духа розповсюджуються не тільки на віруючих, а й на всіх тварин. Тварини піддалися суєті і тлінню через гріхопадіння людини. Через неї вони повинні були звільнитися від закону тління. Тому тварини з нетерпінням чекають одкровення слави Синів Божих. Звільнення тварин від суєти і тління буде полягати у тому, що тварини знову повністю будуть служити людині. Крім того, у них самих буде знищений закон тління.

## ПРО ПЕРЕДБАЧЕННЯ БОЖЕ (8, 29-80)

У 29—30 віршах Апостол викладає дуже важливе вчення — вчення про передбачення Боже. Бог від вічності одних визначив до погибелі, інших до спасіння. Передбачення Боже незмінне. Не може бути такого випадку, щоб Бог визначив ту чи іншу людину спочатку до погибелі, а потім до спасіння, чи навпаки.

Бог визначив наперед одних до спасіння, а інших — до погибелі. Визначення Боже засновується на передбаченні. Це означає, що Бог знав від вічності, що деякі люди будуть відповідні образу Сина Свого, тобто уподібнюються праведності Ісуса Христа; а інші цього не зроблять. Тих, котрі будуть жити праведно, Бог наперед визначив до спасіння; а тих, котрі не будуть жити праведно, Бог наперед визначив до погибелі.

Таким чином, наперед визначення Боже залежить від передбачення, а передбачення від нас.

Святий Іоан Златоуст розмірковував так, якби наперед визначення Боже до спасіння цілком залежало від любові Божої, то спаслися б усі люди тому, що Бог любить усіх.

Бог кличе до спасіння не усіх, а тільки тих, котрі наперед визначені до спасіння. Тому інколи люди вмирають, не отримавши призначення, тобто

вмирають без віри в Ісуса Христа. Це означає, що вони були наперед визначені не до спасіння. Але все ж це не означає, що ті, хто отримав призначення, наперед визначені до спасіння. Ісус Христос сказав: „Багато званих, але мало вибраних” (Мф. 22, 14). Тільки ті, хто отримав призначення, наперед визначені до спасіння, котрих Бог виправдав. Виправдання виявляється у звільненні від гріхів і в даруванні праведності. Бог виправдав тільки тих, званих, котрі залишалися вірні званню. Тільки той із призваних може вважати себе виправданим, котрий залишається вірний званню.

Призваних і виправданих Бог прославить, тобто зробить учасниками Царства слави.

## ПРИЧИНИ ВІДКИНЕННЯ ІУДЕЇВ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ (9-11)

**1—3 вірш.** Апостол Павло висловлює бажання бути відлученим від слави Божої, щоб припинилася хула на Бога. Іудеї звинувачували Бога в тому, що Він позбавив слави іудеїв, котрим було обіцяно усиновлення і від яких пішов Христос, і увів замість них язичників. Іудеї вважали, що Бог вчинив несправедливо. На їх думку, Він порушив Свою обіцянку, дану прабадьком.

**6 вірш.** „Воно не так, щоб Боже слово не здійснилося”. Але Бог виконав свою обіцянку, хоча іудеї і говорять, що Він одним обіцяв, а іншим давав.

„Не всі ті, що від Ізраїля — ізраїльтяни”. „І не всі діти Авраама, котрі від нього нащадки” (7 вірш). Бог дав обіцянку Аврааму і нащадкам його: „Тобі дам і нащадкам твоїм” (Бут. 13, 15). Кого ж потрібно розуміти під нащадками Авраама? Апостол, відповідаючи на це запитання, говорить, що під нащадками Авраама не можна розуміти усіх тих, хто пішов від нього по плоті.

**8 вірш.** У Авраама було два сини: Ізмаїл та Ісаак, хто ж з них є нащадком Авраама? Ісаак. Чому? Тому, що Бог мовив: „Ісааком буде покликане тобі потомство” (Бут. 21, 12). І не тільки Ісаак, але всі ті, котрі народилися подібно Ісааку; тобто словом Божим. Ісаак народився не за законом і не за силою природи, а за обіцянкою — в народженні Ісаака брала участь Божественна сила.

**10 вірш.** Іудеї могли подумати, що ті, хто народився по плоті від Ісаака є дітьми Авраама. Якби дітьми Авраама можна було б вважати всіх тих, хто пішов від Ісаака по плоті, то в такому разі і іудеїв, нащадків Ісаака, Сина Ісаака, потрібно визнати дітьми Авраама. Але все ж іудеїв нащадків Ісаака — іудеїв причислювали до іноплеміників-язичників.

**10—13 вірш.** Запитується, чому Ісаак і його нащадки не належать до дітей Авраама і не називаються ізраїльтянами? Тому, що Бог вибрав з двох синів Ісаака — Ісаака і Якова — бути чадом Авраама тільки одного.

**14 вірш.** Чому Бог вибрав Якова, а не Ісаака? Можливо Він вчинив несправедливо? Апостол категорично заперечує проти цього. А чому ж все-

таки Він вибрав Якова? Про це ми не повинні запитувати у Бога, чому Він одних вибирає, а інших відкидає. Глина не запитує гончара чому він зробив із неї одну посудину для мальованого використання, а іншу — для низького.

**24 вірш.** Таким чином, дітьми Авраама називаються вибрані Богом незалежно від того, іудеї вони чи язичники. Не усі іудеї називаються дітьми Авраама, а тільки ті, котрих вибрав Бог. Так само і не усі язичники належать до дітей Авраамових, але знову-таки тільки вибрані.

**25 вірш.** Щоб іудеї не подумали, що вчення Апостола не узгоджується з Писанням, Святий Павло наводить слова пр. Осії: „Не мій народ назву Моїм народом, і нелюбу — улюбленою” (2, 23).

**27 вірш.** Не задовольняючись посиланням на пр. Осію, Апостол наводить свідчення пр. Ісаї, котрий говорить, що не всі ізраїльтяни спасуться, а тільки залишок. Під залишком розуміються іудеї, вибрані Богом до спасіння.

Таким чином, Апостол довів на основі Священного Писання Старого Завіту, що не усі іудеї називаються ізраїльтянами, і не усі іудеї діти Авраама, а тільки ті, котрих вибрав Бог. З усіх плотських нащадків Авраама Бог вибрав для спасіння тільки частину, чи як висловлюється апостол Павло, залишок.

Звідси потрібно зробити висновок, що Бог, відкинувши частину іудеїв, не порушив своєї обіцянки. Причиною відкинення частини іудеїв було те, що вони ніколи не належали до дітей Авраама і не могли називатися ізраїльтянами тому, що не були вибрані Богом.

**10 розділ. 2—3 вірш.** Але все ж іудеї, відкинуті Богом, не належать до дітей Авраама без причини. Відкинуті Богом іудеї намагалися виправдатися праведністю від закону. Вони знали, що увесь закон виконати неможливо, але тим паче надіялися виправдатися праведністю від закону. Апостол називає цей потяг „ревністю не по розуму”. А Авраам і діти його виправдалися не праведністю від закону, а праведністю від віри. Ось чому іудеї не можуть називатися дітьми Авраама.

Також Яков був вибраний Богом і, відповідно, виправдався не заради особистих вислуг. Це видно із його вибрання, він був вибраний Богом до народження і цілком природно не міг мати ніяких особистих заслуг. Якби Яків отримав вибрання після народження, тоді іудеї могли б заперечити Апостолу. А оскільки вибрання звершилося до народження, коли не могло бути і мови про яку-небудь праведність, то будь-яке заперечення з боку іудеїв відпадає.

Таким чином, вина іудеїв полягає в тім, що вони хотіли виправдатися власною праведністю. Апостол цю думку висловлює у словах „свою правду шукають встановити” (3 вірш). Крім того, вина іудеїв полягає ще і в тому, що вони не покорилися справедливості Божій; тобто не підкорилися праведності Божій. Праведність від закону — це така праведність, котра є результатом виконання закону Мойсеєвого. Праведністю Божою називається праведність, яка дарується Богом людині заради її віри в Ісуса Христа. Інакше вона називається праведністю від віри (5—6). Ось цю праведність Божу іудеї відкинули. Ось головна причина відкинення іудеїв Богом, а краще сказати,

що іудеї самі себе відкинули.

**6—7 вірш.** Далі Апостол говорить, у чому полягає сутність праведності від віри. Сутність праведності від віри полягає в тому, щоб цілком довіряти Богу і не сумніватися у Його всемогутності. Не потрібно сумніватися у своєму розумі, як може Христос зійти з неба і втілитися? Чи як, вмерши, може повстати із безодні, тобто воскреснути з мертвих? Необхідно всьому цьому твердо вірити. Цю віру Бог зарахував у праведність. Що це дійсно так, можна переконатися на прикладі Авраама. Авраам повірив, що Сарра, постаріла у днях своїх, може, за словом Божим, народити сина: і це йому зарахувалося у праведність. Праведність від віри близька людині. Вона знаходиться у її серці (8 вірш).

**11—21 вірш.** Такий спосіб виправдання доступний для кожного, ним можуть користуватися всі без різниці, іудеї і елліни, хто захоче закликати Господа. Апостол згадав про поклик Господа тому, що в ньому зовнішнім чином виявляється віра, котра знаходиться у серці. Хто не має віри, той не може покликати Господа. „Як же призиватимуть того, в кого не вірували”, — запитує Апостол. Як не можна призивати Господа, не маючи віри, так не можна увірувати, не маючи проповідника. А проповідувати можуть тільки послані.

Усі ці моменти необхідні для того, щоб повірити, іудеям були дані. Іудеї не призивали ім'я Господа, тобто зовнішньо не виявляли своєї віри. Запитується, чому? Природно тому, що не повірили. Можливо вони не мали можливості повірити, оскільки не чули проповіді про віру? Ні! Вони чули проповідь. З чого видно, що проповідники, котрі проповідували про віру, були послані? Відповідаючи на це запитання Апостол наводить слова пророка Ісаї: „Які ж гарні на горах ноги його, хто несе добру новину” (15 див. 3 с. 52, 7). Цю ж проповідь Апостоли пронесли по всьому всесвіті. Таким чином іудеї не мали жодного виправдання у своєму безвір'ї. Вина іудеїв полягала в тому, що вони, маючи всі можливості повірити, не повірили. За образним висловом пророка Ісаї, вони закрили очі, щоб не бачити; заткнули вуха, щоб не чути. Щоб іудеї не сказали Богу, що він знайдений язичниками тому, що їм одним проповідував слово про віру: пророк Ісаїя говорить: „Увесь день я простягав свої руки до неслухняного і упертого народу” (21 вірш). Я простягав до вас руки Мої, а не послухалися Мене; відповідно не Я винен, а ви.

**11 розділ. 1—2 вірші.** Вказавши причини відкинення іудеїв, Апостол доводить, що Бог не порушив своєї обіцянки. Він не відкинув народ свій. Як же не відкинув, якщо на протязі усього 10 розділу говорив про причини відкинення іудеїв? Щоб ніхто не подумав, що Апостол сам себе заперечує, він говорить: „Бог не відкинув свого народу, що його наперед вибрав”. Апостол уточнює кого не відкинув: не всіх взагалі, а тільки тих, котрих вибрав. „Бо я ізраїльтянин”, — говорить апостол Павло, доводячи істинність свого вчення. Потім щоб ніхто не заперечив: хіба ти один становиш народ? Приєднує, є і інші, крім тебе.

**3—5 вірші.** Апостолу могли слова заперечити: невже ті нечисленні,

хто отримав спасіння, становлять народ, який Бог уподібнив піску й зорям? Для цього Він посилається на Писання, де говориться, що за Іллі праведних було не більше семи тисяч, але Ілля і їх не знав. І тепер, вірогідно, є багато віруючих, яких ви не знаєте, так само як і Ілля не знав тих. Є посеред вас залишок, який спасеться. Під цим залишком Апостол розуміє тих іудеїв, котрі повірять. Таким чином він довів, що Бог виконав Свою обіцянку спасти Ізраїль.

**11 вірш.** Достатньо висловивши докір іудеям, Апостол далі втішає їх. Він запитує, невже іудеї так згрішили, що вже немає ніякої надії на спасіння? Ні. Наприкінці світу, як скаже далі, і вони спасуться.

Відхід іудеїв має таємниче значення. Яке? „Тих відхід — спасіння для язичників”, тобто, через відхід іудеїв спаслися язичники. Іудеї повинні були спастися першими, а потім язичники. Але оскільки іудеї не повірили, то Бог благovolив призвати язичників, щоб цим викликати ревність з боку іудеїв.

**12 вірш.** Іудеї, відійшовши, приготували спасіння для язичників, і язичники були прийняті. Якщо відхід одних послугував приводом до спасіння інших, то тим більше спасіння може послугувати засобом до спасіння тих, що відпали.

**17—24 вірш.** Язичники могли загордитися своїм становищем. Для того, щоб не трапилося цього, Апостол своїми міркуваннями схиляє язичників до смирення. Він говорить, що дика маслина, що привилася на місці від зламаної гілки, немає права гордитися цим. Чому? Тому, що не вона носить корінь, а корінь її. Якщо дика гілка може прищепитися на корені, то відламана ще скоріше.

Під зламаною гілкою розуміються іудеї, а під прищепленою — язичники, під коренем — Христос. Іудеї відломилися безвір'ям, а язичники прищепилися вірою. Іудеї можуть знову прищепитися до Христа, якщо повірять.

**25 вірш.** Тут Апостол висловлює пророцтво про Ізраїль. Іудеї відкинуті „до часу”. До якого часу? До того, коли язичники спасуться. Не всі язичники, а тільки ті, котрі вибрані Богом. Але це не означає, що іудеї спасуться без віри. Після спасіння язичників іудеї увірують і також спасуться. „І так весь Ізраїль спасеться,” тобто всі іудеї, котрі були вибрані Богом. Це місце не можна розуміти так, що всі іудеї спасуться. Ні. Тільки ті, котрі називаються ізраїльтянами, а це — віруючі іудеї.

Розділ дванадцятий, тринадцятий, чотирнадцятий і п'ятнадцятий складають морально-повчальну частину послання. Тут св.Апостол накреслює ідеал морального життя християнина.

У 12-му розділі ап.Павло говорить про обов'язки християнина, як члена Церкви, стосовно Бога (вірш 1 і 2) і до ближніх (вірші 3—5), про різноманітні надзвичайні дарування і про звичайні служіння, про почуття і ставлення християнина (вірші 8—21).

У 13-му розділі св.Апостол говорить про обов'язки християнина як члена держави і суспільства. Тут особливо важливою є настанова про покору владі: „Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від

Бога, і влади існуючі встановлені від Бога”(Рим.13,1). Для правильного розуміння цієї настанови потрібно звернути увагу на думку, викладену у 3 і 4 віршах:

„Бо володарі — пострах не на добрі діла, а на злі. Хочеш не боятися влади? Роби добро і матимеш похвалу від неї, бо володар — Божий слуга, тобі на добро”. „Тому ми вправі сказати, — говорить преп. Ісидор Пелусіот, — що сама справа, розумію владу, тобто начальство і влада Царська встановлені Богом. Але якщо який-небудь злодій-беззаконник захопить цю владу, то не твердимо, що поставлений він Богом, але говоримо, що попущено йому робити це лукавство, як фараону, і, в такому разі, він настановить тих, для кого потрібна жорстокість, так як цар вавілонський уцеломудрив юдеїв” (ч.ІІ, лист 6-й).

У 14-му розділі і в перших 13 віршах 15-го розділу св. Апостол дає настанову, як ставитися до немічних у вірі, котрі створили незгоду і непорозуміння у Римській Церкві. Більшість римських християн з язичників хвалилися тим, що вільно споживали різну їжу і напої, бо християнська віра не накладала ніяких заборон. Одночасно ж юдеї-християни продовжували вважати деякі види їжі нечистими і дотримувались деяких старозавітних свят. Св. Апостол благає припинити розбрат з цього приводу, бо до немічних потрібно ставитися поблажливо. Особисті думки і переконання повинні виноситися на суд особистої совісті. Головне: не судити і не докоряти один одному, і не подавати спокуси навколишнім. Усе для християнина є чистим, але якщо брат твій спокушається, то краще не їсти м'яса і не пити вина, щоб не спокусити брата (14, 1—21). Вірші 12—14 13-го розділу і вірші 1—4 14-го розділу читаються на Літургії в Неділю сиропусну перед початком Великого Посту, даючи настанови, з яким настроєм потрібно проводити християнину дні великопосного подвигу.

Закінчуючи послання, Апостол подає ряд поіменних привітань християнам, що живуть у Римі, а також звичайне своє апостольське благословіння, яке він завжди подає в кінці листа.

## **ПЕРШЕ ПОСЛАННЯ ДО КОРИНФЯН**

### **ЗАСНУВАННЯ КОРИНФСЬКОЇ ЦЕРКВИ**

Коринф розміщений на перешийку, котрий з'єднує Грецію з Мореею, або Пелопонесом. Побудований він за півтори тисячі років до Різдва Христового. В 44 р. за Юлія Цезаря він був відновлений після зруйнування і став квітучим першим містом римської провінції Ахаї — резиденцією проконсулів.

Церква у Коринфі була заснована св. ап. Павлом під час його другого благовісницького подорожування близько 53 року, після того, як він прийшов з проповіддю у Филипи, Солунь, Верію і Афіни. Залишивши у Македонії для ствердження віри своїх учнів Силу і Тимофія, св. Павло

вирушив у Грецію і прибув до Коринфу після короткого перебування в Афінах, як оповідає про це книга Дії Апостолів (XVIII, 11). У Коринфі св. ап. Павло зустрів добрих і гостинних людей Акилу і Прискиллу. Акила був ткачем наметів. Оскільки св. ап. Павло знав це ремесло, то і поселився у них, щоб працею рук своїх здобувати собі на прогодування. Акила й Прискилла, напевне, були навернені і хрещені св. ап. Павлом. Вони стали йому помічниками у справі Євангельського Благовістя. Кожну суботу ап. Павло проповідував у юдейській синагозі і переконував юдеїв і еллінів-прозелітів, що немає іншого спасіння, як тільки у Господі Ісусі Христі.

З часом св. ап. Павло хотів зовсім вийти із розбещеного Коринфу, в якому він став відчувати навіть замах на своє життя (II Сол. III, 2). Тому Сам Господь явився йому у видінні вночі, щоб підбадьорити і надихнути на подальшу службу у Коринфі (Дії XVIII, 9—10). Підкріплений цим видінням, св. ап. Павло залишився у Коринфі на півтора року, і в цей період проповідь його дала у Коринфі великий успіх, так що Церква Коринфська стала відомою (I Кор. I, 5—7).

За особливим, безсумнівно, Промислом Божим продовжувачем св. ап. Павлової справи в Коринфі став якийсь юдеєнин, на ім'я Аполлос. Він народився і виховувався в Олександрії, звідки прибув спочатку в Ефес, а потім у Коринф. Це, за словами Дієписьменника, був чоловік красномовний і ознайомлений з Писанням (Дії XVIII, 24).

## ПРИВІД ДЛЯ НАПИСАННЯ ПЕРШОГО ПОСЛАННЯ ДО КОРИНФЯН.

Під час перебування Аполлоса у Коринфі св. Павло, котрий здійснив свій план відвідання Єрусалима на Пасху, почав свою третю Апостольську подорож із Антіохії і, „за порядком проходячи через країну Галатську та Фрігію” (Дії XVIII; 23), прибув у Ефес для ствердження тут Церкви Христової (Дії XIX; 1), і відправив до Коринфа свого улюбленого учня Тимофія, доручивши йому пройти через Македонію і повідомити, що відбувається у Коринфській Церкві. Зі слів очевидців ап. Павлу стало відомо, що у Коринфі виникли окремі релігійні партії чи секти. Підтвердивши чутки про блукання і розбрат, вони передали і багато іншого: про тяжбу у язичницьких судах, про безлад на вечерях любові, про невір'я деяких у воскресіння мертвих. Додатковим приводом для написання послання, як видно з I Кор. XVI; 1—4, стала організація збору грошової допомоги для палестинських християн.

## ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ

Як видно з послання, воно було написане у Ефесі: „А в Ефесі пробуду я до П'ятдесятниці” (I Кор. XVI; 8). У посланні св. ап. Павло пише, що він направив у Коринф св. Тимофія (I Кор. XI; 10). За розрахунком років це відбувалося у 58 чи 59 році після Різдва Христового.

## ЗМІСТ І РОЗПОДІЛ ПОСЛАННЯ

Зміст послання, як вимагав привід для написання його, є досить різноманітним: він стосується багатьох предметів, даючи вичерпні відповіді на запитання, поставлені коринф'янам. Складається послання з XVI розділів. Починається звичайним надписом і привітанням, закінчується також передачею привітань.

### ОСУДЖЕННЯ І ВИПРАВЛЕННЯ РОЗБРАТУ У КОРИНФСЬКІЙ ЦЕРКВІ (1, 10-4, 21)

Спочатку Апостол робить загальне молитовне прохання до однодумців. „Благаю вас, брати,... щоб були поєднані в однім розумінні (мається на увазі розумове переконання) і в одній думці (духовний настрій)” (1, 10).

Святий Іоан Златоуст говорить, що при згоді в думках буває незгода в душі: наприклад, коли ми, маючи одну і ту ж віру, не з'єднані між собою любов'ю. У цьому випадку ми згідні у думках, бо думаємо однаково; але не згідні по духу. Таку незгоду виявлено було в Коринфі, де розбрат відбувався не від розбіжностей у вірі, а від незгоди у душі, тобто через марнославство.

Далі Апостол пояснює, в чому, власне кажучи, виявлялися розбіжності. „Я кажу те, що у вас говорять: я Павловий; я Аполлосовий; я Кифовий; а я Христовий” (12).

У Коринфі відбувся розподіл на партії, але він був неглибоким, тобто не спостерігалось повного відчуження однієї партії від іншої.

Але розподіл, що намітився, міг призвести і до глибокого розпаду, до ворожнечі поміж партіями.

Спочатку були прибічники ап. Павла, потім з'явилися прибічники Аполлоса.

Аполлос був іудей з Олександрії, „людина красномовна і сильна у писанні” (Дії 18, 24). Він був обернений до Христа Акилою і Прискиллою і ними ж відправлений у Ефес для продовження і зміцнення місцевої церкви, заснованої Павлом.

Він багато потрудився і після прибуття у Коринф „багато допомагав тим, хто увірував благодаттю” (Дії 18, 27). Деякі коринф'яни так були вірні Аполлосу, що хвалилися ним, як своїм вождем.

Проповідь ап. Павла відрізнялася простотою, а проповідь Аполлоса була красномовна.

Якщо ж аполлосіани захоплювались своїм учителем, то ясно, що вони не розуміли простоти апостольської проповіді і протиставляли їй мудрість і книжність проповіді Аполлоса.

За свідченням Дій, Аполлос сильно переконував іудеїв принародно, доводячи Писанням, що Ісус — Христос (Дії 18, 28).

Його проповідь засновувалася переважно на свідоцтвах Старого Завіту.

Він говорив про божественність Ісуса Христа. До речі, потрібні були велике мистецтво і глибоке знання Святого Писання, щоб ототожнювати

скромного Спасителя з величним образом переможця Месії, яким Його уявляли іудеї.

Як учень Олександрійської школи, Аполлос якраз і відрізнявся блискучими якостями екзегета. Основним пунктом учення Аполлоса було ствердження, що „Ісус є Христос”. Ця проповідь Аполлоса мала дуже великий успіх, тоді як у ап. Павла особливого успіху не мала (Дії 18, 5—6), Павло заповідливо взявся за слово, засвідчуючи іудеям, що Ісус є Христос. А коли вони противилися і ганьбили, він обтрисив свій одяг й мовив до них: „Кров ваша хай впаде на голову вашу”.

В очах деяких членів церкви Аполлос був переконливіший, ніж Павло, а це призвело до появи партії аполлосян.

Догматичного розподілу не було і не могло бути. Аполлос був навернений найближчими до Апостола учнями Акилою і Прискиллою, добре був відомий Апостолу, а тому міг тільки достойно продовжувати Павлову справу.

Сам Апостол говорить: „Я посадив, Аполлос поливав, а Бог же зростив” (1 Кор. 3, 6).

Аполлос не мав ніякого відношення до розподілу на партії. Навпаки, він був незадоволений цим роз’єднанням. Він не бажав повертатися до Коринфу (1 Кор. 16, 12). Його особиста поява могла ще більше заплутати неблагополучне становище, що склалося тоді.

Прибічники Павла були особами, які захищали Апостола від незаслуженого приниження. Вони не винні в тому, що справа Божа була принижена до розрахунків на тих чи інших людей.

Група Кіфина важко піддається визначенню.

Якщо партії Павла і Аполлоса опиралися на їхні особисті якості, то можна подумати, що і кіфини опиралися на авторитет ап. Петра.

Питання полягає в тому, чи бачили члени цієї партії апостола Петра в якому-небудь місті, чи він був у Коринфі.

За деякими даними можна судити, що апостол Петро був у Коринфі і брав участь у заснуванні тут Церкви.

Діонісій Коринфський говорить, що ап. Петро був у Коринфі і насаджував там християнство.

Це ліпше пояснює виникнення тут партії ап. Петра, котра, як і інші дві, засновувалася на благовійності до особи ап. Петра.

Вірогідно, що члени цієї партії основували своє благоговіння до ап. Петра, беручи до уваги його особисте спілкування з Ісусом Христом і його наближеність до Нього.

Це тільки принижувало і послаблювало авторитет ап. Павла. Ця партія складалася переважно з іудеїв навернених, котрі ще дотримувалися обов’язковості обрядового закону Мойсеєвого.

Вони все ж міркували у дусі апостольського собору і визнавали виконання обрядового закону Мойсеєвого тільки для навернених з іудеїв.

Якби вони свої вимоги виявили і до християн з язичників, то натрапили б на енергійний опір ап. Павла, чого ми не знаходимо у посланні.

Все ж таки було скорботно, що у сферу божественного вторгалася стихія людська.

Четверта партія Христових є найбільш незрозумілою, найзагадковішою. Тут усе зосереджено на месіансько-божественному титулі „Христа”.

Ми бачимо протиставлення природи в особі Викупителя, причому людська природа зменшується і надається перевага божественній природі. Апостол прямо говорить про проповідників „іншого Христа” (2 Кор. 11, 4) порівнянне з тим, про кого проповідував він. Коринфська красномовність не має під собою основи тому, що Христос не розділився, і Павло не розпинався, і в ім'я Павлове ніхто не хрестився. Всі апостоли проповідували одного і того ж Христа. Апостол не подавав ніякого приводу до розділення, бо сам нікого не хрестив з них. Так він чинив для того, щоб, змішуючи його, як служителя таїнства, з тим, в чие ім'я воно звершується, хто-небудь не сказав, що він хрещений в ім'я Павла (13—16). Не є основою до розділення і те, що проповідь ап. Павла не була красномовною, основою на людській мудрості. До пришествя Христа людству була дана можливість шляхом вивчення різноманітної у світі Премудрості Божої пізнати Бога премудрістю, Він благovolив спасти віруючих посередництвом простої проповіді про Бога-Слово, розп'ятого на хресті. Щоб не дати приводу хвалитися мудрецам, що людина спасається власною мудрістю, тим самим, замінюючи значення Христа, Бог вибрав як засіб спасіння просту євангельську проповідь про розп'ятого Сина Божого, що втілився. Ця проповідь здавалася для мудреців безумством, а для іудеїв спокусою „для тих, що покликані, — Божа могутність і Божа мудрість” (17—25).

У світі багато мудрих людей, „але Бог вибрав немудре світу, щоб засоромити мудрих, і безсильне світу Бог вибрав, щоб засоромити сильних”, знову-таки для того, щоб ніхто не хвалився перед Богом своєю мудрістю (26—31).

Далі апостол нагадує коринф'янам, що Він під час проповіді у Коринфі дійсно був „у безсиллі, і в страху і в великому трепеті”, „і слово моє і проповідь моя не в переконливих словах людської мудрості, а у явлінні духа і сили”, але все ж, плоди такої проповіді видно: заснована ним Коринфська Церква (2, 1—5).

Хоча мудреці називають євангельську проповідь безумством, насправді вона мудріша людської мудрості. „Бо, ніби немудре Боже — мудріше від людської мудрості і немічне Боже міцніше від людської сили” (1, 25). Апостоли не сповіщали Божу Премудрість недовершеним у вірі.

Премудрість Божу ми проповідуємо, — говорить Апостол, — тільки між довершеними у вірі. І ніхто з мудреців віку цього не пізнав, бо якби пізнали, то не розп'яли б Господа слави (2, 6—9). А нам (апостолам) Бог відкрив цю мудрість Духом Святим, тому ми її пізнали, а мудреці, які не мають у собі Духа Святого не знають її (2, 10—13).

Той, хто намагається пізнати Бога людського мудрістю (тобто, керуючись поняттями і судженнями видимого, земного), називається

душевним. А душевний чоловік не приймає того, що від Духа Божого. Навпаки, духовна людина здатна пізнавати духовні істини тому, що в ній живе Дух Святий (2, 14—16).

Після міркувань про духовну і душевну людину ап. Павло прямо називає коринфян не духовними, а тілесними і нерозумними немовлятами за те, що вони розділяються через учителів, які є помічниками Бога на ниві Божій, тому він говорить з ними як з плотськими, а не як з духовними і з цієї причини не відкрив їм усю премудрість Божу (3, 1—9).

Апостол поклав основу, котрою є Ісус Христос, і на цій основі кожний повинен будувати дім. Будівельним матеріалом є справи, котрі у залежності від їх достойності апостол розділяє на золото, срібло, дорогоцінні каміння, дерево, сіно і соломку (3, 10—12).

Справа кожного будівельника виявиться у день випробування. Той, чия справа не згорить у вогні, отримає нагороду; а у кого справа згорить, той зазнає шкоди (3, 13—15).

У Коринфі побудований з душ місцевих християн храм Божий і якщо хто зруйнує цей храм (тобто розділить на партії), то того покарає Бог (3, 16—17). Після цього не ліпше було б коринфським учителям лишити мудрість світу цього, пам'ятаючи, що вона є безумство перед Богом, а самим коринфянам ліпше б не хвалитися людьми. Павло чи Аполлос, чи Кифа ці співпрацівники Божі повинні служити не до розділення, а до об'єднання коринфян, і однаково належить всім їм, як таким, котрі роблять одну і ту ж справу, тобто творення спасіння (3, 18—23).

Оскільки апостоли і вчителі тільки служителі Христові, то ж нехай і судять про них коринфяни, якщо мають непереборну схильність до таких суджень, тільки мірою їхньої вірності справі, котру їм доручили, а не по їх природнім обдаруванням і особливостям (4, 1-5).

Святий Павло далі осуджує коринфян шляхом протиставлення їх насиченому настрою скорбного і приниженого апостольського становища (6—13).

У висновку Апостол пом'якшує власні викриття, осудження, пояснює ціль посольства до них Тимофія, а також сповіщає їм про свій намір особисто побувати у них (14—21).

## ВІДЛУЧЕННЯ КРОВОБЛУДНИКА (5, 1-13)

**1 вірш.** До Апостола дійшла вірна чутка про те, що посеред коринфських християн з'явилося таке блудодіяння, якого не було навіть посеред язичників. Якийсь чоловік вступив у злочинне співжиття з дружиною свого батька, тобто мачухою. Таке співжиття строго засуджувалось законом Мойсея (Лев. 18, 8; 20, 1) і навіть у язичників викликало загальну відразу.

**2 вірш.** Цей випадок давав можливість язичникам ображати всю Церкву. Але все ж коринфяни не надавали цьому ніякого значення. Замість того, щоб відлучити кровоблудника із свого середовища, вони перейнялися

гордістю.

**3—5 вірш.** Апостол, як настоятель коринфської Церкви вимагає „віддати такого сатані”. Віддання сатані означає відлучення від Церкви. Люди, що знаходилися поза Церквою підлягали владі диявола. Влада диявола, стверджує багато Отців і вчителів Церкви (Золотоуст, Феодорит, Августин, Феофілакт), виявляється у фізичних і душевних стражданнях людини. Тому Апостол відданням сатані поєднує виснаження плоті. Тілесні страждання можуть благодійно подіяти на душу кровоблудника

**6—8 вірш.** Апостол вимагає негайного відлучення кровоблудника, щоб не дати можливості розповсюдитися цьому злу по всій Церкві. Він порівнює злочин (переступ) кровоблудника з квасом, котрий, коли попадає у тісто, заквашує тісто. Християни не повинні мати у своєму середовищі тієї закваски тому, що вони є хлібом безквасним, так само прообразом Христа служили пасхальні опрісноки, котрі не мали у собі закваски. Опрісноки є символом чистоти і святості, якими повинні бути християни.

**9—13 вірші.** Далі Апостол говорить про те, що він писав у посланні не спілкуватися з блудниками. Під цим посланням деякі тлумачі розуміють послання до солунян (друге) (3, 14), але ліпше вважати, що це була приватна записка, котра не дійшла до нас тому, що не мала загальноцерковного значення. В цій приватній записці Апостол забороняв християнам входити у спілкування з блудниками. Коринфяни зрозуміли цю заборону в розумінні заборони спілкування взагалі з блудниками. Так не можна розуміти його слова, говорить Апостол, тому що в такому разі їм потрібно зовсім вийти зі світу, а це неможливо. Він забороняв спілкуватися тільки з тими, хто іменує себе християнином (братом), продовжуючи залишатися блудником, яким він був у язичництві.

## ВИКРИТТЯ КОРИНФЯН ЗА ТЯГАНИНУ ПЕРЕД НЕВІРНИМИ (6,1-8)

**1 вірш.** У коринфян виникли судові тяганини, для розв'язання і вирішення котрих вони зверталися до язичницьких суддів. Апостол засудив цей звичай.

**2 вірш.** Він говорить: „Хіба Ви не знаєте, що святі судитимуть світ”. Святими Апостол називає віруючих. Вони будуть судити світ, але, звичайно не у тому розумінні, що займуть місця суддів і будуть проголошувати вирок (судити буде Господь). „Судити” потрібно розуміти у змісті „засудять”. Так неневіяни засудять іудеїв за їх безвір'я в Ісуса Христа (Мф. 12, 41).

**3 вірш.** Віруючі будуть судити не тільки світ, а й ангелів, під ангелами розуміються злі духи. Таким чином, якщо віруючі повинні судити настільки важливі справи, то невже вони не зможуть розсудити справи житейські. Досить соромно для віруючих за вирішенням судової тяганини звертатись до людей незначимих у Церкві. Вірогідно, у коринфян виникали такі життєві питання, котрі не могли бути вирішені язичниками, що не знали християнської моральності.

Сором коринфян посилювався тим, що посеред них не знайшлося жодного розумного чоловіка, котрий міг би розсудити поміж своїх братів (5 вірш).

**7—8 вірш.** Викривши коринфян за звертання до суду язичників, Апостол докоряє їм за тяганини. Віруючі не тільки не повинні звертатися у суд язичників, а і взагалі не повинні мати судових справ. Віруючі повинні жити свято. Святе життя унеможливить виникнення тяганинних справ і звертання в суд язичників.

**12 вірш.** „Все мені можна, та не все корисне”. „Все мені можна, та я не дам нічому заволодіти наді мною”. Апостол говорить, що людині дозволене все те, що приносить їй користь. А те, що не приносить їй користі, то не дозволено. Але все ж дозволені речі потрібно використовувати у міру, тобто не можна допускати, щоб людина зробилася рабом тієї або іншої речі.

### ПРО ОДРУЖЕННЯ І НЕОДРУЖЕНИХ (7,1-40)

З листа коринфян апостола Павлу стало відомо, що у коринфській Церкві склався неправильний погляд на шлюб і неодруженість. Деякі вважали шлюб чимось гріховним, тому жили із своїми жінками як нежонаті. Неодружені і вдови боялися брати шлюб, щоб не підпасти під осуд.

Неправильний погляд на шлюб і неодруженість вів до розладу сімейного життя з однієї сторони, а з іншої — до блудодіяння.

**1 вірш.** Виправляючи коринфську помилку, Апостол хвалить шлюб і неодруженість, але неодруженість ставить вище шлюбу.

**32 вірш.** Неодружений піклується про те як догодити Господу, а одружений піклується про світське — як догодити дружині. Так само і жінки: незаміжня про те піклується — як догодити Господу, а одружена піклується про світське — як догодити чоловіку. Тому настільки піклування про благу угоду Богові вище життєвих піклувань, настільки дівочість вище шлюбу. І настільки любов до Бога вище любові до людини, настільки дівочість вище шлюбу.

**25 вірш.** Але все ж перебування у дівочтві не є обов'язковим. Апостол щодо цього дає не вказівку, а тільки пораду. Він говорить, що я бажаю, щоб усі люди були як я, тобто непорочними. На цьому вислові основуються багато тлумачів, стверджуючи, що апостол Павло не був у шлюбі, тобто був незайманим (7, 7). Апостол висловлює бажання, щоб усі були незайманими, але все ж такими можуть бути тільки ті, хто має до цього покликання.

**2 вірш.** Подвиг непорочності є справою важкою. Його можуть понести не всі. Тому Апостол радить для уникнення блуду вступати до шлюбу. Звичайно, значення шлюбу виявляється не лише в уникненні блуду. Продовження роду людського, його розмноження, а також духовний союз — все це належить до переваг шлюбу. Апостол не відкидає ці переваги, але і не згадує їх тому, що цього не вимагали обставини, що склалися.

**3 вірш.** Від тих, хто взяв шлюб вимагається виконання відомих умов. Перш за все вони повинні виявляти належну (обов'язкову любов). Називаючи

подружню любов обов'язком, Апостол вважає її необхідною умовою шлюбу. Там, де її немає, — значення шлюбу втрачається. Подібний шлюб можна назвати ненормальним, хоча він продовжує бути дійсним.

**4 вірш.** Подружнє життя накладає на подружжя взаємні обов'язки і завдання: „Жінка не має влади над своїм тілом, лише чоловік; так само й чоловік не має влади над своїм тілом, лише — жінка”. Це значить, що жінка не має права продавати своє тіло іншому тому, що воно належить чоловікові. Так само і чоловік не вільний давати своє тіло блудницям тому, що його тіло одночасно є тілом його дружини.

**5 вірш.** Дружина не повинна утримуватися від подружніх відносин без згоди чоловіка, чоловік також не повинен утримуватися проти волі дружини. Але все ж, коли настане час молитви, не взагалі молитви, але особливої молитви, тоді подружжя за взаємною згодою повинні утримуватися від подружніх зносин тому, що хоча зносини не оскверняють подружжя, але заважають благочестивому заняттю. Після утримання подружжя повинне знову бути разом, щоб не дати приводу один одному впадати у перелюбство.

**10—11 вірш.** Ті, котрі вступили у шлюб, не мають права розлучатися, тому що так повелів Господь. Якщо ж хто розлучиться, повинен залишатися у безшлюбному стані чи примиритися з дружиною, чи з чоловіком.

## ПРО ХРИСТИЯНСЬКУ СВОБОДУ І ПРО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОТИ НЕЇ (8 РОЗДІЛ)

На Апостольському соборі було вказано не їсти ідоложертовного (Діян. 15, 29). У той час християни постійно були оточені язичниками, багато з них були членами язичницьких сімей. Утримуватися від ідоложертовного було майже неможливо, тим більше, що язичники часто з наміром оскверняли домішкою ідоложертовного, щоб таким чином осквернити християн.

**1—4 вірш.** Деякі з коринфських християн були довершені у цьому відношенні, вони знали, що те, що входить в уста не осквернює людей і що ідоли — дерева і каміння, тому не можуть осквернити їжу. Християни з таким ходом думок входили у капища, без докору совісті їли ідоложертовне.

Інші думали інакше: вони вважали, що ідоли здатні осквернити їжу, але бачачи своїх братів християн, що їли ідоложертовне, спокушаючись цим прикладом і самі їли те ж саме. Різниця між першими та останніми полягає в тому, що останні їли проти совісті.

Апостол засуджує як і перших, так і других. Перших осуджує за те, що вони, маючи правильне поняття про ідолів, не мали любові до ближніх. Це видно з того, що вони спокусили до гріха своїх братів і гордилися перед ними своїми знаннями. Іншим докоряє тільки за нерозуміння, що ідоли — ніщо, вони не можуть осквернити їжу.

**8 вірш.** „Їжа не наближає нас до Бога: бо коли не їмо, то не втрачаємо нічого, ані коли їмо, бо не набуваємо нічого”, — говорить Апостол. Цими словами він дає розуміти тим, котрі їли ідоложертовне, що вони не досягають жодної переваги перед тими, хто утримувався, а тим, хто утримувався

доводить, що вони не мають жодної переваги перед тими, хто утримується від ідоложертовного.

Тим, котрі утримуються Апостол доводить, що ідоли не є богами тому, що Бог єдиний, а тим, хто не утримуються говорить, що потрібно мати поблажливість до немічних у вірі; не допускати, щоб заради їх довершеності згрішив брат, за котрого вмер Христос.

У висновку Апостол говорить, що він, маючи право їсти м'ясо, тобто ідоложертовне, не буде його їсти ввік, щоб не спокусити брата.

З того, що їжа не наближає до Бога, деякі можуть зробити висновок, що порушення постів установлених Церквою, не є гріхом.

Неправильно думає той, хто порушуючи піст грішить тим, що він дозволяє собі неутримання і непослух. Непослух церкві є гріхом.

## ПРО УТРИМАННЯ СЛУЖИТЕЛІВ ВІВТАРЯ (РОЗДІЛ 9)

Для показу правильного використання християнської свободи Апостол навів за приклад самого себе. Відмовився він не тільки від м'ясної їжі, щоб не спокусити свого брата, а й від утримання на що має безперечне право. Як Апостол, він мав право отримувати плату від своїх учнів, тобто християн, котрих він обернув із темряви язичництва до Христа.

**7 вірш.** Воїни користуються утриманням суспільства. З ними мають схожість апостоли, вони також терплять багато небезпек з боку своїх противників. Тому апостоли мають таке саме право на утримання, як воїни.

Виноградар насичується від плодів виноградинка. За труднощами і турботою апостольське служіння схоже до роботи у виноградниках. Звідси апостоли також як і виноградарі варті насичення з своєї праці.

Пастирі споживають молоко від свого стада, а апостоли є пастирями словесного стада, тому вони також мають право харчуватися від свого стада.

**8—9 вірш.** Далі Апостол наводить доказ на право утримання від християн з Священного Писання. В Священному Писанні сказано: „Не в'яжи рота волів, що молотить” (Повт. закону 25, 4), хоча тут говориться про скотину, але відноситься це місце до навчання людини. В цих словах міститься повеління Боже не забороняти працівникам годуватися від своєї праці. Цей вірш розуміється у переносному, значенні.

Довівши своє право на прогодування, апостол говорить, що він не скористався цим правом, щоб ніхто не подумав, що він проповідує Євангеліє заради користі. Апостол відмовився від утримання, щоб мати великий успіх у проповіді Євангелія (11—18).

Заради тієї ж мети Апостол для іудеїв був як іудей, для підзаконних як підзаконний, для немічних (безсилах) як безсилий.

Апостол цими словами висловлює думку, що для спасіння іудеїв він разом з іудеями утримувався від заборонених страв, беріг суботу і свята навіть обрізав своїх учнів (Дії 16, 3; 21, 23), для спасіння язичників він їв їжу, котру не їли іудеї, для спасіння безсилах у вірі утримувався від споживання

ідоложертвовного (19, 22). Для успіху проповіді Апостол відмовився також від влади „сестру, дружину водити”. Це місце різними тлумачами розуміється по-різному. За звичай уявляють так, що тут Апостол говорить про владу мати дружину, бути одруженим на сестрі-християнці, як інші Апостоли, як брати Господні і як Кифа, про котрого дійсно відомо, що він був одружений (Мф. 8, 14). Але грецькою це означає водити дружину як супутницю за апостолами, також як за Ісусом Христом ходили жінки, котрі допомагали їм своїм майном, але апостол Павло і Варнава відмовилися від допомоги таких жінок, хоча подібно іншим апостолам могли мати їх при собі. Апостол запитує, хіба один він і Варнава не мають права мати супутницями жінок із сестер, тобто з християнок? (5 вірш).

### ПРО ЖІНОЧЕ ПОКРИВАЛО (11, 1-16)

**4 вірш.** Чоловік, котрий молиться чи проповідує у Церкві з покритою головою, безчестить свою голову. Бог настановив його бути начальником і володарем, а Він робить себе підвладним. Покриті голови означають накладення влади на голову, покривало на голові займає місце володаря і слугує знаком підкорення.

Якщо ж під „покритою головою” розуміється Христос, то чоловік, котрий молиться з покритою головою, безчестить не тільки себе, а й Христа.

**5—6 вірш.** Навпаки, жінка, котра молиться і пророкує в Церкві з непокритою головою, також безчестить свою голову. Острижену голову носили язичниці-жінки, блудниці. Хто з жінок не носив покривало ті уподібнювалися блудниці, тому що не носити покривала майже одне й те ж, що мати острижену голову. Якщо непристойно жінці стригтися чи бритися, то також непристойно жінці не носити на голові покривала.

Як чоловік, котрий молиться у Церкві з покритою головою, безчестить не тільки себе, але й Христа, так і жінка, котра молиться з непокритою головою, безчестить не тільки себе, а й чоловіка як главу. Вона немовби відбирає у чоловіка владу над собою і те, що належить йому приписує собі.

**8—9 вірш.** Вказавши на перевагу чоловіка над жінкою, Апостол показує причини такої переваги: „Бо не чоловік від жінки, а жінка від чоловіка, і не чоловіка створено для жінки, а жінку для чоловіка”.

**10 вірш.** Потім він знову нагадує жінкам носити покривало „подібно до ангелів”. Як ангели, з’являючись перед лицем Божим, не сміючи глянути на славу Божу, закривають свої обличчя крилами; так і жінки, являючись у храмі перед Богом, повинні смиряти себе, покриваючи свою голову.

**14 вірш.** Саме єство людини вчить, що чоловіку не потрібно рости волосся, а жінці — стригти. У древніх народів жінки носили довге, а чоловіки — коротке волосся. Такий звичай не видуманий древніми народами, хоча, якщо судити строго, у природі чоловіка і жінки немає основи першим стригти, а останнім рости волосся.

У висновку Апостол говорить, що якщо хто не згоден з ним, то він не має бажання сперечатися (16 вірш).

## ПРО БЕЗЛАД НА ВЕЧЕРІ ЛЮБОВІ (11, 17-34)

У древній Церкві справляння таїнства Євхаристії з'єднувалося з вечереми любові, котрі називалися агапами. У коринфян на цих вечерех виникли безладдя: декотрі християни їли їжу до справляння таїнства Євхаристії, причому не чекаючи бідних. Від цього бідні залишилися голодними, а багаті впивалися. Звертаючись до організаторів безладдя, Апостол говорить, що ви „соромите незаможних” (22 вірш), тобто принижуйте бідних не скільки тим, що не годуєте їх, скільки тим, що осуджуєте їх бідність, тоді як самі розміщуєтеся велично і впиваетесь. Вечера любові встановлюється не для того, щоб упиватися: вона має слугувати символом спілкування християн поміж собою. Тому Апостол запитує порушників порядку: „Хіба не маєте домів, щоб їсти, пити? Чи може хочете зневажити Божу Церкву?” (22 вірш).

Безлад принижував не тільки бідних, а й саме таїнство Євхаристії, з котрим з'єднувалася вечеря. Щоб присоромити порушників, Апостол нагадує ким, як і за яких обставин воно було встановлено (22—26).

Потім говорять: „Тому, хто буде їсти хліб або пити чашу Господню недостойно, буде винний за тіло і кров Христову” (27 вірш).

Недостойним причастям Тіла і крові Господньої Апостол пояснює часті випадки смерті, хвороби і безсилля (30).

## ПРО ДУХОВНІ ДАРУВАННЯ (12, 1-31)

Перша (та, що тримає першість) Церква для свого утвердження і розповсюдження відчувала потребу в багатьох надзвичайних даруваннях. Вони повідомлялися всім віруючим при хрещенні. Так, одні отримували дар мов (Дії 10, 46; 19, 6), інші — дар пророцтва, багато хто воскрешав мертвих, виганяли бісів, творили і багато інших чудес. Все це слугувало як для язичників, так і для самих віруючих видимим знаком того, що у Церкві діє Святий Дух.

У коринфській Церкві ці ж дари слугували приводом до возвеличення одних перед іншими. Володарі їх величалися над незаможними; ті, котрі не мали, заздрили тим, хто мав.

Апостол упокорює тих, хто возноситься вказівкою на походження духовних дарувань Святого Духа і тим самим говорить, що вони не є їх власністю; тому їм нема чого величатися.

Заздрісні не повинні вважати, що вони не мають духовних дарувань, тому що одне визнання Ісуса Сином Божим є дар Святого Духа. У Церкві всі віруючі мають духовні дарування.

Розлади походили також і серед тих, хто мав духовні дарування. Так, наприклад, ті, що мали дар мови гордилися перед тими, хто мав дар пророцтва. Апостол говорить, що різноманітні дарування не можуть слугувати приводом до незгоди. Усі духовні дарування виходять від одного Духа. Апостол перераховує дев'ять родів духовних дарувань, між котрими

він ставить на першому місці слово премудрості. Дар премудрості виявляється у здатності проникати в глибини таємниць Божих. Дар премудрості за значною перевагою належав апостолам і пророкам.

Потім він згадує слово розуму, це здатність розуміти відверті істини. Дар знання притаманний усім віруючим. Ті, котрі володіють даром премудрості, пізнають істинну віру безпосередньо через одкровення, а ті, котрі мають дар знання, досягають шляхом вивчення. Перші пізнають предмети віри глибоко, останні — поверхово.

Далі йде дар віри. Віра також належить до духовних дарувань тому, що, за словами Ісуса Христа, вона повідомляється Отцем. Апостол Петро не назвав би Ісуса Христа Сином Божим, якби йому не було відкрито Отцем.

Дарування зцілення (дар чудотворення) розрізняються між собою тим, що ті, котрі володіли даром зцілення, можуть звільняти людей тільки від різноманітних хвороб, а ті, котрі мають дар чудотворення, отримали владу творити великі чудеса, навіть воскресіння мертвих.

Дар пророцтва виявлявся головним чином не в передбаченні майбутнього, а в повідомленні одкровень, котрі через того, котрий отримав, проповідувалися всій Церкві.

Так і в древній Церкві поряд з істинними пророками з'являлися лжепророки, Святий Дух благозволив послати віруючим такий дар, маючи якого, можна було відрізнити істинного пророка від неправдивого.

Цей дар називався даром „розрізнення духів”. Без цього дару дуже важко було відрізнити істинного пророка від лжепророка.

Необхідність розповсюдження Церкви Христової по всесвіті вимагала від пророків знання мов, тому Дух Святий тим членам Церкви, котрі призначалися для проповіді Євангелія, повідомляв дар мови. Володарі цього дару могли говорити на тих мовах, котрі раніше їм не були відомі, яких вони ніколи не вивчали.

Вірогідно, проповідь на інших мовах не зовсім була зрозуміла для слухачів, котрі слухали проповідника, що говорив на їх рідній мові. Для того, щоб проповідь була зрозумілою, Святий Дух деяким членам Церкви повідомляв дар тлумачення мов. Ті, котрі отримали цей дар тлумачили щойно прослухану проповідь. Взагалі, на думку Святих Отців, цей дар через віддаленість часу дуже важко зрозуміти (9—10).

Усі ці духовні дарування виходять від одного і того ж Духа. Через ці дарування діє один і той же Дух тому, що ніхто не має причини для самозвеличення, тим більше, що духовні дарування повідомляються незалежно від особистих заслуг людини (11 вірш).

Далі Апостол порівнює духовні дарування з членами тіла. Як багато членів становлять одне тіло, так усі віруючі становлять також одне тіло Христове (12—13). У тілі кожен член виконує свої функції відповідно до свого призначення і слугує для блага всього тіла. Неблагообразні члени тіла користуються опікою людини на рівні з благообразними. Коли страждає один член тіла, з ним страждають усі члени. Так само повинно бути і в Тілі Христовому — Церкві. Всі духовні дарування повинні служити не для того,

щоб внести у Церкву незгоду, але щоб служити на благо всієї Церкви (14—27).

Для блага всієї Церкви Бог установив три служіння — апостольське, пророцьке, учительське. Апостолами, в основному, називалися 12 і 70 учнів Христових, до котрих згодом приєднався Апостол Павло. Пророки — це особи, що допомагали апостолам у проповіді, але не отримали безпосереднього призивання від Ісуса Христа. Вони більше перебували на одному місці, тобто не переходили з однієї Церкви в іншу, як це робили апостоли. Вони отримали від Бога одкровення і повідомили їх Церкві у хвилини натхнення. Вчителі — це особи, які проповідували у Церкві не за натхненням від Святого Духа, а після навчання від інших. Вони були звичайними вчителями у Церкві. Для пророків необхідне було обдарування від Святого Духа, а для учителів достатньо було власного розмірковування (28 вірш).

Апостол доводить коринф'янам, що у Церкві всі не можуть бути апостолами так само і не можуть бути всі пророками та вчителями, але для блага Церкви необхідні як одні, так і інші (29—30).

### ПРО ЛЮБОВ (13, 1-18)

У 12 розділі Апостол пояснив, що всі численні духовні дарування служать на користь усієї Церкви. У 13 розділі він говорить, що духовні дарування можуть принести користь Церкві, якщо будуть супроводжуватися любов'ю. Таким чином, кожне духовне дарування отримує свою цінність залежно від любові. В цьому відношенні любов вище всіх духовних дарувань.

Щоб показати значення любові, Апостол порівнює її з кращими, на думку коринф'ян, духовними даруваннями і виявляє, що всі вони без любові не приносять жодної користі.

Коринф'яни вважали найвищим даром — дар мови. Тому, що він зовні виявлявся більше, ніж інші дари. Щоб надати більшого значення дару мови, Апостол приєднує до людських мов мову ангельську. Під ангельською мовою розуміється не чуттєва, а мисленна мова, на котрій Ангели славословлять Бога і спілкуються поміж собою. Таким чином, якщо людина говорить на мовах людських і ангельських, а любові не має, то вона схожа до міді дзвінкої і кімвала, що звучить. Як дзвін міді і звук кімвала тільки тривожать людей, але не приносять ніякої користі, так і звукоутворення без любові не приносять користі (1 вірш).

Після дара мови Апостол порівнює з любов'ю інші духовні дарування: пророцтво, знання таємниць і чудодійну віру, що здатна пересувати гори. Якби не були великі духовні дарування, але без любові і вони перетворюються у ніщо (2 вірш).

Від духовних дарувань Апостол переходить до добродійств. Здавалося б, що добродійства мали б принести користь, але без любові і вони втрачають своє значення. Так, велика добродіяльність — милосердя, але без любові і

вона не приносить користь тому, що часто звершується заради людської слави. Ще вище подвиг мучеництва, але без любові і він не приносить користі тому, що може супроводжуватися гордістю (3 вірш).

Порівнявши любов з духовними даруваннями і добродійствами, Апостол перераховує її ознаки: любов — довготерпелива, любов — лагідна, вона не заздирить, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою (4—6 вірші 14).

Бажаючи показати перевагу любові перед духовними даруваннями, Апостол говорить, що вони мають тимчасове значення, а любов вічне. Так, настане час, коли пророцтва закінчатся, тому що все буде зрозуміле і доступне відчуттю, мови змовкнуть, тому що у всіх будуть „єдині уста”; знання відміняться тому, що неповне знання буде змінене знанням повним (8—12 вірші). За довготривалістю існування найбільше значення мають віра, надія, любов, але з них в цьому відношенні любов більше всіх, тому що вона існує вічно. Прийде час, коли людина буде споглядати Бога не вірою, а безпосередньо впритул, коли надія здійсниться і разом з цим зупинить своє існування, а любов не тільки не скінчиться, але ще більше посилиться (13 вірш).

У чотирнадцятому розділі св.ап. Павло говорить про користування двома духовними дарами: даром пророцтва і даром мов.

П'ятнадцятий розділ надзвичайно важливий у догматичному сенсі як трактат про воскресіння мертвих. Потрібно думати, що серед коринфських християн, під впливом язичницьких філософів, з'явилися сумніви у великій істині воскресіння мертвих. Коли ап.Павло став говорити у Афінах про воскресіння мертвих, то деякі насміхалися над ним (Дії 17,32).

У шістнадцятому розділі Апостол дає настанови щодо збору пожертв для єрусалимських християн, потім обіцяє сам прийти у Коринф із Ефеса через Македонію, просить дружньо прийняти Тимофія, знову наставляє бути бадьорими, мужньо і твердо стояти у вірі, передає привітання від азійських Церков, від Акили й Прискилли і всіх братів, а тим, хто не любить Господа Ісуса Христа, проголошує „анафему — маран-афа”, що означає: „Хай буде відлучений до прищестя Господа”. Ось де підстава тієї „анафеми”, котра проголошується у наших храмах у неділю Православ'я. Закінчується послання звичним Апостольським благословенням.

## **ДРУГЕ ПОСЛАННЯ ДО КОРИНФ'ЯН**

### **ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ**

Перш ніж вирушити до Коринфу, ап. Павло хотів дізнатися, яке враження справило там його перше послання. Крім того, він хотів раніше посланому туди Тимофію дати можливість закінчити збір милостині для єрусалимських християн (1 Кор. 4:17). У той же час він думав затриматися в

Ефесі, щоб, закінчивши тут свою місію, мати можливість більше часу присвятити коринф'янам. Однак обурення Дмитра-сріблоковаля змусило апостола залишити Ефес негайно. Іти зразу у Коринф було б рано, оскільки Тимофій з милостинею не міг ще бути там, а головне — Апостол не знав, якими були наслідки його першого послання. Тому він послав до Коринфу другого свого учня Тита, а сам відправився в Троаду, давши Титу наказ повернутися до нього туди ж із зібраними відомостями про те, що відбувається в Коринфі. Стан чекання апостола в Троаді був настільки напруженим, що він, не маючи, за власним виразом (2 Кор.2:12—13), спокою для духу свого, пішов у Македонію, щоб швидше зустрітися з Титом. Зустріч з Титом у Македонії заспокоїла св.ап.Павла. Тут же він зустрівся і з Тимофієм, який ще тільки прямував до Коринфу. Тит повідомив св.ап.Павлу багато радісного про ту дію, яку викликало у коринф'ян його перше послання, але разом з тим і дещо неприємне. Всі ці звістки про становище в Коринфі і послужили Павлові приводом до написання другого послання. Це ясно видно із самого послання.

Св.Тит повідомив апостолу, що перше послання його викликало в коринф'ян сильну „печаль яже по Бозь”, яка привела їх до покаяння, збудила страх Божий і бажання виправитися, запалила обурення на кровоблудників (2 Кор.7:11) і збудила відразу до всього нечистого, язичницького. Але, з іншого боку, св. Тит повідомив Апостолу і те, як вперті противники його зі всіх сил намагаються похитнути апостольський авторитет його у коринф'ян. Не маючи змоги звинуватити Апостола у чомусь очевидно ганебному, вони силкувалися надати якогось незвично важливого значення в очах коринф'ян тому, наприклад, що Апостол кілька разів змінював свій план відвідання Коринфа (2 Кор.1:16; 1 Кор.16:3, 6, 7). З цього вони, очевидно, хотіли зробити висновок, що настрої Апостола непостійний, мінливий, а тому і до самого вчення його, як людини легковажної і несерйозної, не можна мати довір'я. Смирення Павла і його незвичайну скромність та безкорисливість, що виявилася під час перебування у Коринфі, вони намагалися витлумачити як ознаки його слабкості, малодушності. У посланнях він строгий, говорили вони, але особисто присутній — слабкий, а мова його незначна (2 Кор.10:10) Це не могло не турбувати Апостола, оскільки кидало тінь не тільки на нього особисто, а й на вчення, яке він проповідував, тому він вважав за необхідне пояснити коринф'янам всю безпідставність чуток, які розпускалися про нього. Згадав Тит і про те, що не всі коринф'яни схаменулися, що деякі глибоко заснули в нечистоті, перелюбі та розпусті і не думають виправлятися (2 Кор.12:20,21). Потрібно було з особливою силою спонукати їх до покаяння, щоб, як висловлюється св. Апостол у 2 посланні, прийшовши, не мав я вчинити сурово за владою, якої Господь мені дав на будовання, а не на руйнування (2 Кор.13:10).

Крім того, Апостолу хотілося схилити коринф'ян до щедрих жертв палестинським християнам, щоб не осоромитися за них перед македон'янами, бо Апостол, за його словами, вчасно похвалився їх добродійністю (2 Кор.9:4).

Все це і послужило приводом до написання другого послання до коринф'ян.

## ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ

У ході справи видно, що це послання написане того ж самого 58 чи 59 року, як і перше послання. А місцем написання без сумніву була Македонія, найвірогідніше м.Філіпи, що видно з самого послання (2 Кор. 2:12,13; 7:5—7; 8:1—6; 9:2—4). Послання було відправлено з Титом та іншим братом, якого хвалять за Євангелію (2 Кор. 8:18), імовірно, Лукою.

## ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПОСЛАННЯ.

Друге послання до коринф'ян містить у собі всього 13 глав і за змістом розпадається на такі відділи, або частини:

1) вступ, який разом з надписом містить звичайні привітання та побажання (1:1—11);

2) частина теоретична, де св. Апостол викладає причини, через які не міг прибути до Коринфа (1:12;2:11), потім розмірковує про високість вчення, яке проповідує (2:12;7:1), і, нарешті, повертаючись до попереднього, висловлює радість, яку йому зробив Тит своїм поверненням і всім, що бачив і зустрів він у Коринфі (7:2—16);

3) практична частина, яку присвячено розмірковуванням про збір милостині для єрусалимських братів — глава 7 та 9;

4) захисна частина, яку присвячено захисту Апостолом своєї проповідницької діяльності і своєї високої апостольської гідності — глава 10—13:10;

5) закінчення з трьох віршів 13:11—13 містить настанову про мир і єдностайність, привітання і благословення апостола.

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗБІР ДРУГОГО ПОСЛАННЯ ДО КОРИНФ'ЯН

Усе послання просякнута почуттям скорботи, навіяним на душу Апостола важкими умовами апостольського служіння, але ця скорбота не пригнічує Апостола: вона без залишку розчиняється в тій силі віри і в тому усвідомленні правоти своєї справи і святості виконуваного обов'язку, яке було постійною характерною рисою св.апостола Павла.

Починається послання звичайним надписом від імені самого апостола Павла до учня його Тимофія і викладенням апостольського благословення не тільки коринф'янам, а й всім християнам Ахаї. Сказавши, що мету всіх своїх страждань і потіх він бачить у спасінні коринф'ян, Апостол сповіщає про смертельну небезпеку, яка загрожувала йому в Азії і від якої позбавив його Господь при сприянні молитов Коринфської Церкви (I—II). Далі, починаючи із першої глави та в другій главі, св. Апостол сповіщає коринф'ян про

перенесені ним скорботи і гоніння у Малій Азії, пояснює затримку в особистому відвіданні ним Коринфа, бажанням бачити їх такими, що покаються, і висловлює свою радість з приводу того, що вони уже почали працювати над своїм моральним удосконаленням. У 17—20 в. **першої глави** св. Апостол заперечує тим наклепникам, які хотіли звинуватити його в мінливості і тим кинути тінь на саму проповідь того, як таку ж мінливу, плутану і брехливу. „Але вірний Бог, що наше слово до вас не було „Так” і „Ні”. Бо син Божий Ісус Христос, що ми його вам проповідували, я й Силуан, і Тимофій, не був „Так” і „Ні”, але в нім було „Так”, Богові на славу через нас (в. 18—20). Смісл цих слів у тому, що проповідь св. Апостола така ж тверда і незмінна, як незмінний сам Христос. А Той, хто нас із вами в Христа утверджує, і Хто нас намастив, — то Бог, Який і назнаменував нас, і в наші серця дав завдаток Духа (вірш 21—22), — тут мова йде про таїнство Миропомазання, для тайноздійснювальної формули, з якої взяті слова „печать дару Духа Святого”. Смісл цих слів Апостола такий: тому, що вчення, яке я вам сповістив, правильне, доказом служить отримана вами у миропомазанні печать дару Духа Святого. „А я кличу Бога на свідка на душу мою”, — слова, що засвідчують припустимість клятви у важливих випадках (в.23). Клятвенно засвідчившись Богом, св. Апостол відкриває коринфянам істинну причину затримки приходу до них, що, жаліючи самих же коринфян, він не йшов до них досі, щоб не чинити з ними так, як чинив би, якщо б хотів тільки „брати владу над ними вірою”, тобто думав би зі всією суворістю поводитися начальником над усім ладом їх релігійного життя. Ученими словами, Апостол хотів, щоб вони самі виправили всі свої помилки, щоб зустріч їх з Апостолом була радісною, без усяких взаємних прикростей.

Про це ж говорить св. Апостол і у **другій главі**: він не хотів приходити до коринфян з смутком, а тому надав би можливість здійснити суд над тим, хто і його і їх вкрай засмутив, тобто над кровоблудником. Але оскільки грішник покався, то Апостол дозволяє простити його, щоб „смуток великий його не пожер” і щоб не взяв гору тоді сатана (в. 1—11).

У віршах (2:12—7:1) св. Апостол розмірковує про висоту християнського одкровення, чи євангельську істину, і про те, як ця істина установлюється на землі. До міркування про це св. Апостол прийшов був ніби раптово, згадавши про зміну плану своєї подорожі і про те, як, діставшись до Македонії, він зустрів там Тита і зрадів його звісткам про добру дію свого першого послання (в.12,13). Апостол дякує Богові, „що Він постійно чинить нас переможцями в Христі, і запашність знання про Себе через нас виявлена всякому місці” (в. 14). Перша властивість і дія Євангельського Одкровення у тому, що воно не потребує сторонніх схвалень для себе: воно само дає себе відчувати, як пахощі, що поширюються скрізь і „Христова запашність ми”, хоча запашність і творить неоднакову дію на людей залежно від їх внутрішньої настроєності: для одних вона живодайна, а для інших смертоносна. Вини апостолів тут немає, бо вони проповідують чисте і непошкоджене вчення Христове (в. 14—17)

У третій та четвертій главах св. Апостол говорить про перевагу Новозавітного одкровення перед Старозавітним і вказує характерні риси істинних проповідників Євангелія і самої євангельської проповіді.

Як видно з **третьої глави**, противники Апостола — керівники юдействующої партії — вихвалялися перед коринфянами тим, що мають похвальні (рекомендаційні) листи з Єрусалима, і, очевидно, говорили, що діяльність ап. Павла, який нібито понижує у своїй проповіді Старозавітний закон, що не схвалюється єрусалимськими християнами. У відповідь на це св. Апостол твердить, що Новозавітне одкровення не потребує ніяких сторонніх схвалень для себе. Воно само за себе говорить, і кращою рекомендацією для нього служить віра і праведне життя тих, що його прийняли. „Ви наш лист, написаний у наших серцях, — говорить св. Апостол, — якого всі люди знають і читають! Виявляєте ви, що ви — лист Христів, нами вислужений, що написаний не чорнилом, але Духом Бога Живого, не на таблицях камінних, але на тілесних таблицях серця” (в.2,3). Така впевненість Апостола в плідності його проповідницької діяльності ґрунтується на натхненні, яке отримав він від Самого Господа Ісуса Христа. Християнське одкровення не залежить від достоїнства і здібностей проповідників, але саме прославляє самих проповідників. Якщо служіння букві — закону Старозавітному, який не давав виправдання людині, давало таку славу його служителям, що на Мойсея не могли дивитися, коли він був без покривала на обличчі, — то тим більше слави дає служіння духу — Новому Завіту, який виправдовує грішну людину перед Богом. Що означає тут вислів: „буква вбиває, а дух животворить” і чому св. Апостол назвав Старозавітний закон „смертоносними буквами”? Прекрасно пояснює це св. Іван Златоуст: „Закон, якщо спіймає вбивцю, засуджує його на смерть, а якщо спіймає вбивцю благодать, вона освячує і оживляє його. Але що я кажу про вбивцю? Закон і того схопив і побив камінням, який збирав дрова в суботу. Ось що значить — буква вбиває. Навпаки, благодать ловить численних людинувбивць і розбійників і, омивши їх водами хрещення, звільняє їх від минулих бід. Ось що значить: дух животворить”. Як служителі духу, св. Апостоли діють з великою відвагою і не закривають покривалом, тобто алегоріями чи притчами, великих тайн Божественного домобудівництва, бо Христос зняв покривало, що лежало на Старому Завіті. І тільки для юдеїв та юдействующих, що сліпо прив’язані до Старого Завіту, „те саме покривало аж до сьогодні лишилось незняте в читанні Старого Завіту... Але аж до сьогодні, як читають Мойсея, на їхньому серці лежить покривало”, „коли ж вони навернуться до Господа, тоді це покривало знімається” (в. 14-16). „Господь же — то Дух, а де Дух Господній, — там воля” (в. 17) — вираз не зовсім зрозумілий, якщо тлумачиться по-різному, залежно від того, кого розуміти тут під „Духом”: третю особу Пресвятої Трійці — Духа Святого чи Божество взагалі, як Істоту духовну. У будь-якому разі смисл цього вислову такий: якщо у Старому Завіті складність різних законних приписів обмежувала свободу, то в Новому Завіті благодать Св. Духа дала нам можливість вільно

наближатися до Самого Господа Ісуса Христа, дивлячись на славу його і змінюючись самим „в той же образ від слави на славу” (в. 18).

У **четвертій главі** викладено характерні властивості істинних проповідників Євангелія, які, незважаючи на всі труднощі свого служіння, не „траять відваги”, бо вони не себе самих проповідують, „але Христа Ісуса, Господа” (в.1,5). Ці проповідники Євангелія, осяяні згори й освічені „пізнанням слави Божої в особі Ісуса Христа”, самі по собі, як люди, немічні. Вони ніби носять велику скарбницю Євангельської істини в глиняних посудинах. Це для того, „щоб велич сили була Божа, а не від нас” (в.7). Але сила Божа явно позначається у цих крихких, очевидно глиняних посудинах, які природньо повинні були б легко розтритися, при всіх тих напастях, які на них звалюються при виконанні ними свого служіння: „У всьому нас тиснуть, та не потиснені ми; ми в важких обставинах, але не впадаємо в розпач. Переслідують нас, але ми не полишені; ми повалені, та не погублені. Ми завжди носимо в тілі мертвість Ісусову, щоб з’явилося в нашому тілі й життя Ісусове” (в.8—10) — як страждав Сам Господь, так страждають і проповідники його вчення, але як у Ньому життя восторжествувало над смертю, так ця живодійна сила живе й діє і в апостолах, а через них передається й усім віруючим. Постійна смертельна небезпека, у якій знаходяться апостоли, не лякає їх, оскільки вони надихаються надією на всезагальне воскресіння мертвих (в. 11—15). До того ж ці тілесні страждання приносять велику користь душі, бо хоч нищиться зовнішній наш чоловік, зате день у день відновляється внутрішній (в. 16—18).

У **п’ятій главі**, продовжуючи, св. Апостол говорить, що їх, істинних проповідників Євангелія, не лякає смерть, тому що вони із зруйнуванням цієї земної „храмини тіла”, мають від Бога житло на небесах, дім нерукотворний та вічний (в.1).

Апостол говорить навіть, що вони самі „зітхають”, бажаючи „приодягтися будівлею нашою, що з неба”, тобто в майбутнє тіло нетлінне і світлоносне (Св.Златоуст). Коли б тільки й одягнені ми не знайшлися нагі, тобто позбавлені добрих справ і слави Божої (в.3). Пояснюючи далі, в якому смислі бажано скинути теперішнє тіло, Апостол каже: „Бо ми, знаходячись в цьому наметі, зітхаємо під тягарем” недугів та пристрастей тілесних, яких і бажано позбутися. Неправильно думати, що ми зовсім хочемо „позбутися” тіла: „не хочемо роздягтися, але одягтися, тобто, так би мовити, переодягнутися у нетлінне і безсмертне тіло, щоб смертне пожерлось життям”, бо „на це саме й створив нас Бог”, тобто для нетлінного безсмертного життя по духу і тілу (в.4—5). Далі Апостол пояснює, що описує він свою проповідницьку діяльність, повну поневірянь і страждань, не для самовихваляння, але для того, щоб дати коринф’янам зброю проти наклепників, що колотять: щоб вони мали що сказати тим, „що хваляться обличчям, а не серцем” (в.6—12). Коринф’янські підбурювачі свій авторитет доводили, між іншим, тим, що вони знали Христа за тілом і особисто чули його вчення. Маючи це на увазі, Апостол стверджує, що важливо не знання Христа за тілом, а життя за духом Його вчення. Христос умер за всіх, і всі

повинні вмерти для попереднього гріховного життя і стати „новим створінням у Христі”: „Тому то, коли хто в Христі, той створіння нове, — стародавнє минуло, ото сталося нове! — (в.13—17). Суть християнства — це повне оновлення життя через примирення людей з Богом Ісусом Христом, а апостоли — це „посланці від імені Христового”, які від імені Христа просять „примиріться з Богом”(в. 18—21), який „Того, Хто не відав гріха”, тобто Ісуса, „Він учинив за нас гріхом, щоб стали ми Божою правдою в Нім!”.

У **шостій главі** св.ап.Павло дає гарячу відповідь наклепникам, які намагалися нав'язати коринф'янам, що причина гонінь і поневірянь, яких зазнав Павло, лежить у його власних хибах, завдяки чому він не користується повагою і любов'ю народу, серед якого проповідує, і цим гальмує успіх євангельської проповіді. Проповідуючи, що тепер настав „час приємний для примирення з Богом і спасіння, „ні в чому ніякого спотикання не робили, щоб служіння було бездоганне, а в усьому себе виявляємо, як служителів Божих”, і далі з великою внутрішньою силою Апостол малює яскраву картину невідповідності між тісністю і пригніченістю свого стану і величчю подвигів, згаданих для того, щоб не надати ніякого приводу до спотикання віруючим. У цих віршах 1—13 накреслений високий ідеал християнського служіння обов'язку до повного самозречення, служіння твердого і неухильного, який черпає сили серед гонінь і поневірянь в усвідомленні правоти своєї справи і в надії на всесильну допомогу Божу. Відкривши коринф'янам своє серце, переповнене любові до них, Апостол закликає й їх до відповідної любові і довір'я до нього: „такою ж відплатою — говорю, немов дітям — розширені будьте й ви!”, тобто: як я вас люблю, так само на віддяку розширтеся і ви любов'ю до мене, як до свого духовного батька, і приймайте з повною довірою пропоноване мною вам учення. Для цього необхідно перш за все цілком відмовитися від усякого спілкування з язичниками: „яка спільність у світла з темрявою?” чи „яка згода в Христа з белійяром?”. Отже „вийдіть тому з-поміж: них та й відлучіться, — каже Господь, — і не торкайтесь нечистого” (в.14—18).

У **сьомій главі**, продовжуючи, св. Апостол закликає коринф'ян: „очистимо себе від усякої нечисті тіла та духа, — і творімо святиню у Божім страху!” (в.1), а потім виявив радість і втіху, яку зробив йому Тит своїм поверненням і всім, що він бачив і зустрічав у Коринфі. Апостол радіє моральному виправленню коринф'ян так, що готовий забути всі свої скорботи (в.4—16). Він не жаліє, що засмутив їх своїм першим посланням, бо смуток для Бога не тільки не шкідливий, а й навпаки приносить велику духовну користь, бо веде до покаяння: „Бо смуток для Бога чинить каяття на спасіння, а про нього не жалуємо, а смуток світський — чинить смерть” (в.8—10). Смуток, причинений посланням Апостола, викликав добродійний моральний переверот у коринф'ян, які захотіли виправити всі моральні вади у своєму середовищі. Апостол радіє, що коринф'яни виправдали його довір'я до них, не посоромили свого вчителя, і він може покластися на них (в. 11—16).

**Глави восьма і дев'ята** являють собою чисто практичну частину послання. У них св. Апостол схиляє коринф'ян до збору милості на користь бідних ерусалимських християн. У цьому св. Павло переконує:

1) прикладом македонських церков, небагатих, але які проявили велику щедрість (в.1—8);

2) вказівкою на Господа Ісуса Христа, „Який, будши багатим, збіднів ради вас, щоб ви збагатилися Його убозством” (в.9);

3) нагадуванням про те, що коринф'яни ще з минулого року ревно бажали допомогти бідним братам своїм (в. 10—12);

4) думкою про велику користь взаємодопомоги і про те, що пожертвування вимагаються лише посильні, хто що може, у душі тієї рівномірності, якої дотримувались ізраїльтяни при зборі манни в пустелі (в.13—15). Св. Апостол говорить, що він уже хвалив коринф'ян за їх жертовність, і їм варто виправдати цю похвалу, щоб вона не виявилася марною. Крім того, Апостол засвідчує цілковиту благодійність осіб, посланих для збору пожертв, — Тита та іншого брата, якого у всіх церквах хвалять за благовіщення (в. 16—24 і 9 глава в.1—5). У другій половині 9-ї глави св. Апостол умовляє жертвувати без засмучення, не з примусу і щедро, бо міра добровільної щедрості — міра Божого благословення: „Хто скупю сіє, — той скупю й жатиме, а хто сіє щедро, — той щедро й жатиме (в.6), „Бог любить того, хто з радістю дає” (в.7). Бог винагороджує щедро благодійних до ближніх, а крім того, християнська добродійність тим корисна, що вона приводить у рух усе релігійне життя християнських общин і багато сприяє славі Церкви (в.8—15).

**Глави десята, одинадцята, дванадцята і тринадцята** з 1 по 10 вірш являють собою захисну частину послання. Тут Апостол знову переходить до захисту свого апостольського достоїнства від наклепників, які розпускали в Коринфі брехливі про нього чутки й думки, бажаючи підірвати в очах коринф'ян його авторитет. Ці глави послання різко відрізняються від попередніх суворістю тому, можна думати, що вони написані після отримання Апостолом нових вісток про наклепи на нього коринф'янських лжевчителів. Тон владного авторитету і почуття подавленого любов'ю обурення надає цим главам послання особливу силу і виразність.

Вихідним пунктом для свого осуду противники св.ап.Павла взяли таку обставину, як пояснює єп. Феофан, Вишенський Затворник, св.Павло не був показний тілом і здоров'я був слабке. Мовлення його при особистому благовіщенні вирізнялася тихістю і лагідною переконливістю. Він благав вірувати в Розіп'ятого, а не наказ із неба пред'являв, щоб увірували ті, що слухають. А в посланні, коли писав уже до віруючих, слово його було суворим і владним. Цю різницю противники його взяли за вихідний пункт для осуду. Говорили: в очі смиренний, а позаочі дерзає: послання „важкі та міцні, але особисто присутній — слабкий, а мова його незначна” (гл.10 в. 1,10). Це б не так і турбувало, — говорить Єп.Феофан, — якби у пояснення такої різниці не вставилося щось таке, через що деякі люди могли вважати св. Павла „плоттю ходячим”, а це, у свою чергу, підривало довір'я і до вчення,

яке він проповідував. Ось чому св.ап. Павло і вважав за потрібне рішуче захищати свій апостольський авторитет.

У **десятій главі** св.Павло говорить, що він і в обличчя буває таким же суворим при потребі, як і у своїх посланнях, і просить коринф'ян не змушувати його вживати ту суворість, коли він прийде до них (в.1—11). До суворості цієї уповноважує св.Павла саме апостольське звання, яке він захищає і доводить вказівкою на призначену Самим Богом проповідницьку роль: „Бо достойний не той, хто сам себе хвалить, але кого хвалить Господь” (в. 18). Противники Апостола самі себе хвалять, уявляючи себе основними діячами в Коринфі, після того, як св.Павло запровадив там християнство, а св. Апостол хвалиться в Господі, тобто не себе хвалить, а Божу силу і Божий дар, які його спонукають ходити і проповідувати.

В **одинадцятій главі** св.Апостол, вживаючи безліч застережень і маючи єдину мету спасіння слухачів, перераховує все, що може служити на похвалу йому, звільняючи його від нарікань наклепників. Так, перш за все він підкреслює свою повну безкорисливість, що він благовістив коринф'янам „дарма”, нікому не докучаючи і намагаючись нікому не бути тягарем (в. 1—10). Тут же Апостол пояснює, що він не хотів користуватися нічим матеріальним від коринф'ян не через нестачу любові до них, а заради того, щоб не бути схожим на тих „лжеапостолів”, які їх об'їдають і обдирають, їх св.Павло називає „фальшивими (лукавими) робітниками” і каже, що вони тільки вигляду набирають апостолів Христових, не будучи в дійсності такими, що не дивно: „бо сам сатана прикидається ангелом світла” (в. 14). Даремно хваляться вони своїми плотськими перевагами, бо цих переваг у св. Апостола набагато більше. І він перераховує всі праці свої і скорботи, які довелося йому перенести за благовіщення Христове, частково тільки розказане у книзі Діян Апостольських. Перераховуючи всі ті утиски і катування, яких йому довелося зазнати, св.Апостол усі подвиги свої приписує благодаті Божій, а собі тільки немочі: „Коли треба хвалитись, то немічю я похвалюся” (в.30).

У **дванадцятій главі** св.Павло своє апостольське звання захищає і доводить вказівкою на те, як він був узятий до третього неба, де він відчув блаженний стан і де чув невимовні слова, яких не можна людині висловити. Апостол говорить про себе, як про другу особу: „знаю чоловіка...” св.Златоуст пояснює, що св.Павло говорить так „для того, щоб і цим показати, як неохоче приступає До справи”, тобто „як неприємно йому говорити щось на похвалу собі, що він говорить це лише з вимушеної необхідності захищати висоту свого апостольського достоїнства від наклепників”. Під „третім небом”, як розмірковує бл.Теодорит, слід розуміти рай. Було це „чотирнадцять років тому”. Якщо послання написане у 58 р., то видіння припадає на 44 рік, коли св.Павло і Варнава носили милостиню в Єрусалим, а потім були відділені Духом Святим на велике служіння проповіді Євангелія язичникам (Дії 13:2—3). Тут же Апостол додає, що для запобігання величанню надзвичайністю одкровенень, які він отримує, „дано мені в тіло колючку — посланця сатани, щоб бив в обличчя мене, щоб я не

величався”. „Звичайно думали, — каже єп.Феофан, — що капосник плоті, посланець сатани, є щось таке, що турбувало і непокоїло св.Павла з боку плоті і знаходилося в самій плоті. Нові тлумачі визнали, що св.Павло говорить тут про порухи похоті тілесної. Але що за особливість похоть тілесна? Її відчують всі, і не лише безшлюбні, а й шлюбні. А св.Павло своїм висловом наводить на думку, що йому дано щось особливе, не для всіх спільне. До того ж даний йому капосник „кала фізі” б’є по щоках, немилостиво, жорстоко діє, а похоть тілесна є найоблесливішим і найвкрадливішим ворогом. Тому цю думку прийняти не можливо. Наші тлумачі думають, що св.Павло говорить тут, як і раніше, про зовнішні бідування і про неприязнь з боку ворогів Євангелія, які є зряддям сатани. Св. Златоуст каже, що слова Апостола мають такий смисл: „Бог не хотів, щоб проповідь наша поширювалась безперешкодно, бажаючи упокорити нашу високу про себе думку; але допустив противників нападати на нас”. „Від цих наклепів ворожих і молив Апостол звільнити його „тричі”, у смислі „багаторазово” (св. Златоуст), але почув відповідь Господа: „Досить тобі Моєї благодаті, — бо сила Моя здійснюється в немочі”, тобто: „досить для тебе, що ти воскрешаєш мертвих, зцілюєш сліпих, очищаєш прокажених і твориш інші чудеса. Не домагайся того, щоб жити в безпеці, без страху і проповідувати без великих зусиль.

Але ти сумуєш і журишся? Не приписуй Моїй немочі того, що багато хто робить підступні вчинки проти тебе, мучить тебе, гонить і б’є тебе бичами. Це й показує Мою силу. „Сила Моя здійснюється в немочі”, тобто коли ви, гонимі, отримуєте верх над гонителями, коли ви, яких переслідують, перемагаєте своїх переслідувачів, коли ви, зв’язані, заставляєте втікати тих, що зв’язують (св.Златоуст)”. Тому й каже далі Апостол:

„Тому любо мені перебувати в недугах, у прикростях, у бідах, у переслідуваннях, в утисках через Христа. Коли бо я слабкий, тоді я сильний” (в.10), бо тоді найкраще діє благодать Божа. Накінець апостольське своє звання св.Павло доводить вказівкою на знамення свого апостольства в Коринфі, коли прийде до коринфян, нічим не буде користуватися від них, як не користувався нічим і посланий ним Тит. Головна мета апостола — моральне виправлення коринфян, до чого він і веде свою мову. Апостол побоюється, щоб, прийшовши до них, не знайти їх не виправленими (в.14-21).

У **тринадцятій главі** св.Апостол погрожує, що якщо він застане коринфян не виправленими, він поставиться до них зі всією строгістю: „Коли прийду знову, то я не помилую, через те, що шукаєте доказу, що в мені промовляє Христос, Який не безсилий до вас, але сильний у вас” (в. 1—3). Св.Павло, за поясненням єп.Теофана, каже ніби їм: так самі ви поставили питання, що мені, якщо не виправитесь, неминуче не помилувати вас, а явити на вас дану мені апостольську владу і силу Христову, яка в мені діє. У вас почали говорити про мене: немічний він тілом і слово його не сильне, наводячи таким чином і на саме вчення, яке я викладаю, ніби й воно не Христове. Отже, оскільки так у вас поговорюють про мене, то якщо я не явлю у вас суворості апостольської, ви насправді утвердитесь у таких думках,

а це вкрай зашкодить справі Євангелія і вашому спасінню. Отже, одне з двох, або виправитесь, або я повинен буду не милувати вас, владно лише відсікаючи від Церкви або вражаючи і прямо якимось покаранням, як вразив сліпотою волхва Єлиму у Кіпрі. І побачите ви тоді виразно, що в мені і говорить, і діє Христос Господь. Апостол говорить далі, що й сам Христос видавався таким, що піддається немочі, не має ніякої сили, коли його розпинали, але в той же час Він знищив силу смерті і зруйнував пекло, а потім воскрес зі славою.

Так само і ми, коли нас гонять і озброюються на нас, не зазнаємо шкоди, але „живі будемо з Ним”, тобто вийдемо непереможеними ворогами „у вас”, тобто для вашої духовної користі, вашого спасіння (в.4). Св.Апостол пропонує коринф'янам краще випробовувати і досліджувати самих себе, чи у вірі вони: „Але маю надію, що пізнаєте ви, що ми такі, якими мали б бути” (в.5—6). Але до цих суворих слів він тут же робить повне любові і благосердя доповнення: „І ми молимо Бога, щоб ви не чинили ніякого лиха... Ось тому то, відсутній, пишу це, щоб прийшовши, не мав я вчинити суворо за владою, якої Господь мені дав на будування, а не на руйнування” (в.7-10).

Заключну частину всього послання ми знаходимо в останніх трьох віршах 13-ої глави, а саме у віршах 11—13. Тут св. апостол Павло бажає своїм коринфським чадам радіти, вдосконалюватися, бути в мирі й однодумстві, — чим і приваблять вони до себе Бога любові й миру. Потім він закликає їх вітати один одного „святим поцілунком”, тобто чистим і щирим, який служить вираженням братської християнської любові і передає звичайне привітання від християн („святих”), у середовищі яких сам перебуває. Закінчується все послання звичайним апостольським молитовним привітанням, яке ми тепер завжди чуємо від пресвітерів та єпископів, що здійснюють Божественну літургію: „Благодать Господа нашого Ісуса Христа і любов Бога й Отця, і причастя Святого Духа нехай буде зо всіма вами! Амінь.”

## ПОСЛАННЯ ДО ГАЛАТІВ

### ВІДОМОСТІ ПРО КРАЇНУ, ЩО НАЗИВАЛАСЯ ГАЛАТІЄЮ

Галатією називалася малоазійська область, яка знаходилася майже в середині Малої Азії і оточена з півночі Віфінією, Пафсагонією і Понтом, а з півдня Фригією, Ликаонією і Каппадокією. Країна ця первісно була населена греками, але у III ст. до Р. Хр. в ній поселилися древні галли (одне з кельтських племен), що вторглися з берегів ріки Регіна в Македонію та Грецію, а потім перейшли в Малу Азію (у 280 р.), які й дали їй свою назву Галатії, або Галло-Греції. У 189 р. до Р. Хр. римський консул Манлій підкорив цю країну владі римлян, залишивши їй власне управління. У 26 р. по Р. Хр. Август перетворив Галатію в римську провінцію. Поселившись тут, войовничі раніше галли повернулись до мирних занять та мистецтв і стали

обробляти свою родючу і квітучу країну. Поступово вони змішалися з місцевими греками, засвоївши їхні звичаї та мову. Багата галатська країна почала приваблювати євреїв, які з часу Олександра Македонського вимушені були виселятися з Палестини в різні інші області. Август заявив своє особливе покровительство юдеям, що переселялися в Галатію, про що повідомляє юдейський історик Йосип Флавій.

## ЗАСНУВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ У ГАЛАТІЇ

Першу згадку про освіченість галатської країни світом Христової віри ми знаходимо у кн. Дій св. апостолів на початку оповідання про другу апостольську подорож св. ап. Павла. Згадавши про засмучення, в результаті якого св. ап. Павло розлучився зі св. Варнавою після Апостольського собору і, взявши собі в супутники Силу, проходив Сирію і Кілікію, автор, розказавши про приєднання до них ще нового супутника Тимофія, каже: „ Як міста ж переходили, то їм передавали, щоб вони берегли оті постанови, які видали в Єрусалимі апостоли та старші”. А церкви зміцнювалися в вірі і щоденно зростали кількістю.

А що Дух Святий їм не звелів провіщати слово в Азії, то вони перейшли через Фрігію та через країну галатську (Дії 16: 4—6). Без сумніву, що в цей же час св. ап. Павло і заклав основу християнським церквам в основних містах Галатії — Анкірі, Пессині, Тавії та Гордії. Що галатські церкви основані св. ап. Павлом, це ясно видно із самого послання до галатів (див. 1: 6—9; 4:14 та ін.). Ніяких подробиць про це кн. Дій, щоправда, не сповіщає, але зате при описі третьої апостольської подорожі св. ап. Павла автор зазначає, що св. ап. Павло по черзі проходив через країну галатську та Фрігію, всіх учнів зміцнюючи (Дії 18: 23). Стверджувати у вірі, звичайно, можна уже лише навернених у віру раніше.

Хоча кн. Дій не дає нам ніяких відомостей про обставини навернення галатів, про дещо ми дізнаємося із самого послання до галатів. Як видно із Гал. 4:13—15, св. ап. Павло при відвіданні галатської країни зазнав якоїсь недуги плоті. Можливо, ця недуга і затримала апостола у галатів на довший час, ніж він передбачав, і це послужило на благо галатам, бо дало можливість св. апостолу представити їм Христа Господа так живо, що вони споглядали його нібито перед собою розп'ятим (Гал. 3:1). Від цього вони увірували особливо гаряче і з незвичайною ревністю, і самого апостола прийняли, як Ангела Божого, як Христа Ісуса, і так полюбили його, що готові були вибрати очі свої та віддати йому (Гал. 4: 14-15).

## ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ ДО ГАЛАТІВ

Приводом до написання послання до галатів послужило вторгнення в галатську церкву юдействующих еретиків, які вселяли галатам думку про необхідність для спасіння дотримуватися обрізання та інших обрядів і встановлення старозавітної юдейської релігії. Продовжуючи свою третю

благовісницьку подорож, св. ап. Павло з галатської країни прибув до Ефесу (Дії 19:1). Сюди ж незабаром і дійшли до нього чутки про хвилювання, які посіяні були серед галатів юдействующими єретиками, очевидно, тими, що прибули з Палестини, оскільки місцеві юдеї внаслідок довгого спільного життя з язичниками, навряд чи могли дотримуватися таких фанатичних вузько національних юдейських поглядів. Ці юдействующі Павлове вчення про свободу від старозавітного закону пояснювали лише бажанням його здобути любов серед язичників і вказували на те, що він не був покликаний до апостольського служіння безпосередньо самим Ісусом Христом під час Його земного життя і не був живим свідком Його справ і слухачем його вчення.

На превелике засмучення і здивування св. ап. Павла, багато хто з галатів піддався цій проповіді, яка розбещувала, відхилився від того, „хто покликав Христовою благодаттю вас на іншу Євангелію” (Гал. 1:6) і охолов до його особи. Вражений такою несподіваною легковажністю і нерозсудливістю галатів (Гал. 3:1), св. ап. Павло зараз же вирішив написати їм послання з приводу їхньої помилки і на викриття їхніх спокусників, причому написав його власноручно (Гал. 6:11), щоб не витратити часу на переписувачів і усунути всілякі підозри щодо його достовірності.

## ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ ДО ГАЛАТІВ

У самому посланні є вказівка на перше та друге відвідання ап. Павлом Галатії (Гал. 4:13). А оскільки він висловлює здивування, що галати так швидко переходять до іншого благовіщення від того, яке покликало їх благодаттю Христовою (Гал. 1:6), то значить послання написане незадовго після другого відвідування апостолом Галатії. Після другого відвідання Галатії св. ап. Павло близько трьох років провів в Ефесі. Звідси ясно, що послання до галатів написане св. ап. Павлом під час його третьої апостольської подорожі в роки перебування в Ефесі. Встановлюючи роки подій у житті св. апостола Павла можна з більшим ступенем вірогідності припустити, що послання це написане у 56 році по Р. Хр.

## ЗМІСТ ПОСЛАННЯ ДО ГАЛАТІВ

Послання до галатів складається із шести глав. За основним предметом свого змісту, воно має велику схожість з посланням до римлян і від початку до кінця являє собою сильне, натхненне мовлення, яке дихає ревністю у Христі і любов'ю до галатів. Докази, переконливі для розуму, поєднуються постійно із повчанням, що здатне зачепити струни серця. Основна думка всього послання та, що всі люди, а не тільки юдеї, закликаються Господом в засновану Ним Церкву, і спасаються вони в Церкві не виконанням обрядів Мойсеєвого закону, а вірою в Господа Ісуса Христа, що проявляється в справах любові.

Весь зміст послання можна поділити на такі частини:

1) **Передмова**, яка містить надпис, привітання і вступ, у якому св. ап. Павло уже намічає основні думки свого послання — глава 1-ша вірші 1—10;

2) **Захисна частина**, у якій св. ап. Павло пояснює і доводить галатам своє апостольське достоїнство, яке похитнули в їх очах юдействующі лжевчителі — I гл. в. 11 і вся 2-га глава (в. 1—21);

3) **Віронавчальна частина**, у якій св. ап. Павло ґрунтовно і повно розкриває основну думку послання — про відношення Старого Завіту до Нового і про значення обрядового Мойсеєвого закону, який припинився і втратив силу після пришестя Христа Спасителя — глави 3-тя і 4-та;

4) **Повчальна частина**, у якій розкриваються основи християнського життя при свободі від старозавітного закону — глава 5-та і 6-та, гл. в. 1—10;

5) **Заключення**, містить 11—18 вірші 6-ї глави, в якому даються настанови про ставлення до обрізання та до шанування хреста Христового і подається звичайне апостольське благословіння.

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗБІР ПОСЛАННЯ ДО ГАЛАТІВ

**Перша глава** починається надписом і привітанням, які характерні тим, що вже в них св. Апостол вказує на основні положення всього свого послання: доказ його апостольського достоїнства і з'ясування, в чому полягає наше спасіння. „Апостол Павло, поставлений ні від людей, ані від чоловіка, але від Ісуса Христа...”, — тут св. Павло рішуче підкреслює богообраність свого апостольства, всупереч наклепникам, які юдействующі і намагаються принизити його. Характерна і форма апостольського привітання: „Благодать вам і мир від Бога, Отця нашого, і Господа Ісуса Христа, що за наші гріхи дав Самого Себе, щоб від злого сучасного віку нас визволити”, — вказує, що спасіння для нас у Христі, а не у старозавітному обрядовому законі (в. 1—5). Зразу ж після привітання апостол висловлює здивування відходів галатів від істинного вчення і проголошує грізну анафему всякому, хто осмілився б проповідувати яке б то не було інше вчення, відмінне від того, яке він благовістив, хоч би то й Ангол з неба (в. 6—9). Ось де основа для проголошення Церквою анафеми еретикам! У 10 в. св. Павло спростовує обвинувачення, що він наче б то не будучи істинним апостолом, звільняє язичників від дотримання закону Мойсеєвого лише для того, щоб дістати їхню прихильність: „Бо коли б догоджав я ще людям, я не був би рабом Христовим”.

Із 11 вірша починається захисна частина Послання. Лжевчителі, принижуючи св. Павла, говорили, що він Самого Господа Ісуса Христа ніколи не бачив, Євангельському вченню навчився від інших апостолів, а потім відступив від них, створивши своє власне вчення про непотрібність Мойсеєвого закону; для того, щоб прикрити свій відступ, він, буваючи з іншими апостолами, говорить і діє, як вони, щоб не показати свого розходження з ними. Захищаючи від наклепників своє апостольське достоїнство, св. Павло перш за все розкриває Божественне, а не людське походження свого Євангелія, стверджуючи, що він навчився йому,

„відкриттям Ісуса Христа”, тобто безпосередньо від Самого Господа, що являвся йому. Далі він пропонує галатам побачити інший перст Божий у тій разючій зміні, яка сталася з ним, розповідаючи, як із жорстокого гонителя Церкви Божої він став провідником раніше переслідуваного ним вчення Христової віри (в. 11—24). Тут у цих автобіографічних рядках особливо важливі слова: „я не радився зараз з тілом та кров’ю”, тобто з людьми, у даному разі треба думати, з іншими апостолами, „і не відправився в Єрусалим до апостолів, що передо мною були, а пішов я в Арабію”, де, очевидно, св. Павло і був ознайомлений з усіма таємницями християнського вчення Самим Господом у багаторазових видіннях, що можна бачити, напр., з Еф. 3:3. Тільки через три роки св. Павло ходив в Єрусалим „бачитися з Петром” — тільки бачитися чи познайомитися зі знаменитим апостолом, а не вчитися в нього. В Єрусалимі св. Павло пробув всього „днів п’ятнадцять”, під час яких він нікого з апостолів на бачив, „крім Якова, брата Господнього”. Все це св. Павло підкреслює, щоб показати, що не від інших апостолів черпнув він свої знання євангельського вчення. „А що вам пишу, ось кажу перед Богом, що я не обманюю”, — в цих словах ми бачимо нове підтвердження законності клятви у важливих випадках. Далі Апостол каже: „потому пішов я до сирських та кілікійських країн» (в.21), тобто знову не міг бачитися з апостолами, що ходили тоді з проповіддю по Палестині, і що церквам Христовим в Юдеї особисто він не був відомим. Метою цих слів є одне і те ж: „у Петра я не вчився, а тільки бачив його, — ніби так говорив апостол — у Якова не вчився, а тільки його бачив, не вчився ні у кого іншого нижчого за тих, не такої відомої особи. Чи міг я вчитися в тих, які навіть обличчя мого не бачили?”.

**Друга глава** є продовження тієї ж захисної промови апостола. Тут у перших 10 віршах її св. Павло розповідає, як він, „за одкровенням”, ходив на Апостольський собор в Єрусалим, саме на той собор, на якому було постановлено про обов’язковість для християн дотримання обрядів Мойсеєвого закону. Ходив туди св. Павло разом зі своїм учнем хрещеним, але необрізаним Титом, якого представив апостолам і якого не змушували обрізатись. Павлове благовіщення отримало тут на соборі повне схвалення старших апостолів. Старші апостоли визнали, що ап. Павлу довірено благовіщення для необрізаних, як Петру — для обрізаних. На знак повної згоди Яків, Кифа, і Іван, „що стовпами вважаються”, подали св. Павлу та Варнаві правиці спільноти. Як пояснює ці слова св. Златоуст: „У справі проповіді, каже (св. Павло), ми розділили між собою весь всесвіт; і я взяв язичників, а вони юдеїв, тому що так було бажано Богові. У турботі ж про вбогих юдеїв і я їм допомагав”. Серед віруючих юдеїв було багато бідних, які втратили все, що мали, і були скрізь гнані невіруючими. Про них, як ми бачимо, дійсно дуже турбувався св. Павло, збираючи для них милостиню серед язичників, що увірували” (в.1—10).

Далі апостол вказує на твердість і незмінність своїх переконань, в той час як інші апостоли (Петро і Варнава), з милості до юдействующих, робили їм поступку: відсторонювалися від язичників, не їли разом з ними. У віршах

11—21 св. Павло описує, як він навіть набрався відваги протистояти в цьому Петрові і звинуватив його при всіх. Цей незвичайний випадок наочно свідчить про рівноправність Павла з Петром і спростовує хибний догмат римо-католиків про уявне верховенство Петра в апостольському образі. „Намісника Христового” св. Павло, звичайно, не насмілився б звинувачувати та ще „при всіх”. Розказавши галатам про своє викриття Петра (в.11—14), св. Павло непомітно перейшов до основного предмета свого послання: „людина не може бути виправдана ділами Закону, але тільки вірою в Христа Ісуса...”. „Бо жодна людина ділами Закону не буде виправдана” (в.16). Ці слова особливо люблять сектанти, які бачать у них заперечення значення добрих справ для спасіння. Але ж абсолютно ясно, що тут мова йде зовсім не про „добрі діла”, а про старозавітного Мойсеєвого закону діла”, який з пришествям Христовим втратив своє значення, що й було остаточно постановлено на Апостольському соборі в Єрусалимі, що відбувався в 50 році по Р. Хр. У наступному 17 апостол каже, що вимагати від християн дотримання старозавітного закону — це значить побічно звинувачувати в гріху Самого Христа. Хіба Христос слуга гріха?, тобто невже він нас увів у гріх своїм вченням, яке ми розказали світові? Звичайно, ні. Якщо б закон Мойсеїв давав виправдання людям, то не було б потреби в стражданнях і хресній смерті Спасителя: „То недаремно Христос був умер” (в.21). У віршах 19—20 апостол показує, з якою рішучістю треба відкинути старозавітний закон для того, щоб всім своїм єством пристати до Господа Спасителя, співрозп’ятися йому цілковито, щоб жити лише для Нього і Ним: „*Бо Законом я вмер для Закону, щоб жити для Бога. Я розп’ятий з Христом. І живу вже не я, а Христос проживає в мені. А що я живу в тілі тепер, - живу вірою Божого Сина, що мене полюбив, і видав за мене Самого Себе*”.

**З третьої глави** починається віронавчальна частина Послання. Продовжується вона і в четвертій главі і закінчується у 12-му вірші п’ятої глави. Загальне зауваження до всієї цієї частини можна зробити словами св. Златоуста: „Вище (тобто в першій захисній частині) св. Павло показував тільки, що він став апостолом не від людини і не через людину, і що не мав потреби в повчанні від апостолів; а тут після того, як уявив себе достойним довір’я учителем, уже владно говорить, *порівнюючи між собою закон і віру*”. Предмет, який розкриває тут апостол — непотрібність закону для галатів, як язичників.

У третій главі св. Павло говорить спочатку про необов’язковість закону для галатів: перший доказ цього він запозичує із наочного досвіду самих галатів, які прийняли св. Духа і благодатні дари чудотворіння (в.1—5); другий доказ непотрібності закону св. Павло запозичує із способу виправдання, як самого родоначальника оправданих — Авраама, так і після нього всіх наступних спадкоємців обітниць Авраамових: „Так як Авраам був увірував у Бога, — і це залічено за праведність йому”. „Тому ті, хто від віри, будуть поблагословлені з вірним Авраамом” (в.6,9). Третій доказ св. Павло виводить з неможливості виконати всі приписи закону і уникнути його прокляття. „А всі ті, хто на діла Закону покладаються, вони під прокляттям”.

Чому ж це? Пояснює це апостол посланням: „Проклятий, хто не дотримає слів цього Закону, щоб виконувати їх”. Уже за первісним встановленням своїм закон не мав сили виправдовувати перед Богом, що ясно з того, що в самому законі було написано: „праведний житиме вірою своєю” (в.11). Тому, якщо й можливі були праведники у Старому Завіті, то власне ради віри в прийдешнього Спокутувача людей і заради його спокутуючої Жертви, до якої закон прообразно скеровував всі думки і почуття своїх старозавітних служителів. Тільки Христос визволив від прокляття всіх тих, на кому воно тяжіло за невиконання закону: „Христос нас викупив від законної клятви, що в нас була: писано ж: проклятий всякий, хто висить на дереві”, — ці слова читаються в апостольському читанні на утрени Великої Суботи, пояснюючи смисл і значення здійсненого Господом подвигу спокути людства. Проклятий кожний, хто висить на дереві — слова Повторення Закону 21:23. Не тому він проклятий, пояснює блаж. Ієронім, „що висить на дереві, але тому, що впав у тяжкий гріх, що заслужив бути повішеним”. Як усе у Старому Завіті має прообразний смисл, так і це встановлення про повішення злочинців і про зняття їх надвечір для захоронення було прообразом хресної смерті Спасителя. „І він повішений на дереві, а ввечері знятий” (єп. Феофан). Христос прийняв на себе незаслужено клятву, яка тяжіла над людством і знищив її. „Як хтось, що не підлягає осуду, вирішивши вмерти за засудженого на смерть, уже звільняє його від смерті, так вчинив і Христос” (єп. Феофан). „Прийнявши на себе прокляття, Він звільнив людей від прокляття”. Це зробив Христос для того, щоб „Авраамове благословення через Христа Ісуса поширилося на язичників, щоб нам отримати обітницю Духа вірою” (в.10—14).

Друга половина третьої глави містить спростування заперечень проти виняткового значення для язичників віри, окрім закону (в.15—29). Тут Апостол розсіює сумніви, які могли з’явитися у християн-юдеїв, чи не відміняє закон обітниць, закон Аврааму, заради його віри, і навіть взагалі даний був закон? Апостол пояснює, що „закон злочинів заради плоті — був даний пізніше з причини переступів, для приборкання злочинності, щоб народ тримався у страхі, не віддавався порокам, а жив праведно і робився достойним проявити в собі Обітованого” (єп. Феофан); „щоб юдеї не жили без страху і не дійшли до крайнього безчестя”, закон і даний їм замість шор, де їх навчали усмирінню і утриманню від порушень хоч не всіх заповідей, але деяких. Отже немала користь від закону. Закон даний „до часу приходу насіння”. Цим вказується тимчасовість закону і його минуле значення. „Якщо закон даний тільки до пришествия Христового”, то для чого ти, говорить св. Златоуст від імені апостола, — „продовжуєш його далі, за межі цього часу?”. Значення закону в тому, що він „виховником був до Христа, щоб нам виправдатися вірою” (в.24), тобто він був тільки дітоводителем до Христа, лише виховував, підготовлював нас до прийняття Христового вчення. „А як віра прийшла, то вже ми не під виховником» (в.25) — з приходом й самої віри, яка нас виправдує, він став уже непотрібний. „Бо ви всі сини Божі через віру в Христа Ісуса! Бо ви всі, що в Христа охристілися,

у Христа зодягнулися! (в.26,27). Віра Христова повертає людей до того прекрасного періоду непорочного дитинства, при якому вони вільно творять волю Отця свого Небесного і не мають потреби в тому, щоб упокорювати їх суворою дисципліною. У цій синовності Богу і полягає причина непотрібності закону як стримуючого начала: „християни, як сини Божі, вільні від усяких формальних правил і вимог, бо вони складають одне в Ісусі Христі”, „зодягнулися в Христа” і не мають потреби у якомусь примусі; „немає юдея, немає грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, — бо всі ви один у Христі Ісусі”(в.28). Як духовні чада Христа, потомка Авраамового, християни є істинні нащадки Авраама, а тому і наслідують те виправдання і благословення, яке було обіцяне Аврааму (в.29).

**Четверта глава** містить прохання до галатів, щоб вони прийняли доведену істину про непотрібність закону і, що не варто більше зв'язувати себе старозавітною обрядовістю. Докази ап. Павла спрямовані здебільшого на основні складові частини духовного життя:

- 1) на розум (IV; 1-10);
- 2) на серце (IV; 11-20);
- 3) на волю (IV; 21—31) і початок V глави (1—12).

У першому випадку ап. Павло торкається необхідності відміни обрядового закону, під котрим старозавітні люди були подібні до дітей, що знаходяться під постійним наглядом старого вихователя; ап. Павло докоряв неєврейським віруючим за те, що вони повернулися до цього закону, хоча й були вільні від нього.

Ніщо так не переконує розум відмовитися від своїх думок, як доведення їх (цих думок) до безглуздості, говорить єп. Епіфан. Це і робить святий апостол Павло. Він вказує, наскільки нерозумно дорослому сину продовжувати жити під опікою і керівництвом своїх вихователів: він постійно знаходиться під суворим наглядом, відвідує шкільні заняття, де його вчать і виправляють всі його помилки так, немовби він не господар собі, а простий слуга. Так і ми, говорить Апостол, були під опікою закону до часу. Але прийшов кінець цього часу: „Як настало ж виповнення часу, Бог послав Свого Сина, що родився від жони, та став під законом” (IV; 4). Бог послав свого Сина, щоб через Нього ввести нас у повні права дорослих синів. Що ж до часів, коли звершилося не лише втілення Сина Божого, а й викуплення підзаконних і, відповідно, сталося усиновлення нас Богу у благодатному дарі Святого Духа, а відпадиння галатійських християн в юдаїзм є, по суті справи, поверненням до тих стихій світу, котрим вони служили у язичництві. Воно зводить нанівець усю працю св. ап. Павла (IV; 8—11).

Вірші 4—7 про послання Богом Сина Свого Єдинородного — це Апостольське читання на літургії в день свята Різдва Христового.

Настановивши юдеїв словами, які скасовують підзаконну залежність: „Тому ти вже не раб, але син. А як син, то й спадкоємець Божий через Христа” (IV; 7), — св. ап. Павло переходить потім до язичників. Язичники могли сказати, „як же нас спочатку навертали в юдейство і повністю зближалися лише з тими з нас, котрі повністю підкорялися цьому закону?”.

Тоді була інша справа, — відповідає їм Апостол, — тоді юдейство було єдиною правильною вірою по всій землі, і ви добре робили, що приймали його. Тепер же, Бог Сам Собі вас признав. „Та тоді, не знаючи Бога, служили ви тим, що з істоти богами вони не були. А тепер, як пізнали ви Бога, чи краще — як Бог вас пізнав, — як вертаєтесь знов до слабих та вбогих стихій, яким хочете знов, як давніше, служити?“ (IV; 8,9).

Оскільки серце може йти наперекір усім доказам розуму, св.Апостол знаходить за потрібне звернутися і до сердець галатів. Ці вірші 11—20 показують перед очима галатів-відступників, що потрібно стати, як ап. Павло, вільним від полону всякого обрядництва і різноманітних звичаїв. Потрібно вважати себе мертвими перед юдейським законом, котрий був виконаний Христом. Необхідно все юдейство уявляти як щось таке, що є мертвим і непотрібним для Христа. Але ухиленням в юдейство галати немовби зробили тьмяним образ Христовий у своєму серці. Тому св. ап. Павло яскраво вираженою батьківською любов'ю ревнує про відновлення цього образу. „Бачиш ти любов батьківську і скорботу, які б були достойні Апостола? Чуєш крик, який гірший за крик породіллі?“ — говорить з цього приводу св. І. Златоуст.

„Розум і почуття, — говорить єп. Феофан, — переходячи на бік істини, тягнуть за собою і волю..., але вона може зволікати і відкладати своє рішення”. Ось чому св. Павло намагається вплинути безпосередньо на волю галатів, показуючи, як преславно перебувати у свободі від закону (IV; 21—31 V; 1): „Христос для волі нас визволив. Тож стійте в ній та не піддавайтеся знову в ярмо рабства!” Агари і Сарри. Авраам мав двох синів: Ізмаїла від рабині Агари, а Ісаака — від вільної Сарри. Це — два завіти (IV; 22—24). Агара — прообраз Мойсеєвого Старозавітного Закону, який не давав повної свободи від гріха. Цей завіт містить закон, який виконує суто педагогічні і виховні функції. Від гріха він не спасає, а лише допомагає приготуватися до прийняття якісно нового Завіту. Прообразом цього Завіту була вільна Сарра: Закон Новозавітний тепер уже дає цілковите виправдання і повну свободу від гріха. Тож і ми нині повинні наслідувати Ісаака, і розлучившись з старозавітним Законом, підемо назустріч дарованому спадку, як це і підтверджує ап. Павло останніми віршами IV глави: „Та що каже Писання? „Прожени рабиню й сина її, бо не буде спадкувати син рабині разом із сином вільної”. Тому, браття, не сини ми рабині, але вільної!” (IV; 30,31).

**У п'ятій главі** св. Апостол присвятив значну увагу практичному повчанню, зміст якого полягає в тому, що свобода християнина не зуміє співіснувати з законом обрізання, який зобов'язує до повного дотримання Старого Завіту. Ап. Павло закликає твердо триматися свободи, котру дарував Христос, і не завдавати на себе іго рабства Закону Мойсея: „Бо сили не має в Христі Ісусі ані обрізання, ані необрізання, — але віра, що чинна любов'ю” (V; 6). Основна думка всього морального повчання Апостола пов'язана з вищевказаним вченням і виражається віршами: „Бо ви, браття, на волю покликані, але щоб ваша воля не стала приводом догоджати тілу, а любов'ю служити один одному! Бо весь Закон в однім слові міститься: „Люби свого

ближнього, як самого себе!” (V; 13,14). Таким чином Апостол сповіщає Галатам, а через них — усьому людству, що віра, котра діє через любов, є тією християнською любов'ю, до якої Апостол завжди закликав. Але як і в 1-му посланні до коринфян, людині доводиться обмежувати себе у користуванні свободою: „І кажу: ходіть за духом — і не вчините пожадливості тіла” (V; 16). По-перше, свобода не повинна бути приводом для догоди тілу. І по-друге, використання свободи повинно керуватися любов'ю. Як і Сам Господь, ап. Павло бачить у любові зосередження Закону. Ап. Павло розкриває обмеження свободи, як боротьбу добра і зла у вигляді протистояння справ тіла і духа (V; 16). Заслуговує уваги той факт, що про справи плоті ап. Павло говорить у множині: „Учинки тіла явні, то є: перелюб, нечистість, розпуста” (V; 19), а про плід Духа — у однині: „А плід Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра” (V; 22). Він явно протиставляє негативній множині гріха єдиність і єдність духовного життя. Апостол підкреслює, що моральне християнське життя нелегко дається, що воно є самою боротьбою двох понять, які взаємно виключають одне одного. І ця боротьба є сутичкою не на життя, а на смерть. Це саморозп'яття, думка про яке так ясно прозвучала у словах: „А ті, що Христові Ісусові, розп'яли вони тіло з пожадливостями та з похотями” (V; 24). Тому, якщо ми вирішуємо жити духом, то по духу і чинити повинні: „Коли духом живемо, то й духом ходімо!” (V; 25).

**У шостій главі** Апостол торкається декількох найважливіших аспектів, для тих, хто знає і любить Спасителя:

1. Наше ставлення до всіх тих, хто спіткнувшись, падає.
2. Наша любов один до одного і наше ототожнення себе з усіма, хто перебуває у в'язниці.
3. Наше смирення і істинна помірність.
4. Наше благородство і бажання ділитися всім, що маємо.

Є думка, що Апостол дає настанови морального характеру для досконалих християн, а також, можливо, предстоятелям Церков. У цьому ж розділі закінчуються практичні повчання, що стосуються одиничних випадків у Церкві і містять загальне заохочення до добра.

Ап. Павло велить усім вірним і досконалим християнам наставляти тих, хто згрішив, „духом лагідності”: „Браття, як людина й упаде в який прогріх, то ви, духовні, виправляйте такого духом лагідності, сам себе доглядаючи, щоб не спокусився й ти!” (VI; 1), не підносячись і не шукаючи марнославства, вважаючи себе чимось, щоб і самим не зазнати спокушування, тому що Бог часто за гордість і немилосердя до інших попускає падінню в гріх: „Носіть тягарі один одного, і так виконаєте закона Христового” (VI; 2), — ось закон християнської любові. Апостол заповідає не падати духом, роблячи добро, але поспішати чинити всяке благо поки є час: „Тож тому, поки маємо час, усім робімо добро, а найбільш одновірним!” (VI; 10).

Закінчення послання становлять 11—18 вірші. Тут Апостол вказує на свою особливу опіку про галатів в тому, що власноручно написав послання.

Апостол повторно застерігає проти обрізання (вірші 12—14), котре знецінюється в своєму значенні, і котрому протиставляється створіння нове. В основі нового створіння лежить Хрест Христів, котрий є для ап. Павла найвищою цінністю. Тому він і вказує на протилежність своїх переконань, котрі є повністю чистими, порівняно з лжевчителями, які примушують галатів обрізуватися лише тому, щоб не бути гонимими за Хрест Христів, і щоб похвалитися тілом обрізаних перед іншими юдеями. Апостол же уневажнює їхню похвальбу, даючи найбільшу свою цінність: „А щодо мене, то нехай *нічим* не хвалюся, хіба тільки хрестом Господа нашого Ісуса Христа, що ним розп'ятий світ для мене, а я для світу” (VI; 14). Тобто, хвалитися хрестом Христовим означає вірувати, що лише Ним дається спасіння. Сутність християнства, повторює знову Апостол, в тому, щоб стати „новим створінням”, і до цього тільки й потрібно направляти свої зусилля, бо хто так живе, той сподобиться благословіння собі, Ізраїлю Божому, під котрим потрібно розуміти ніщо інше, як християнську Церкву, Ізраїль духовний, прообразом котрого був Ізраїль по плоті. На всі упереджені питання ап. Павло відповідає так, щоб не було спокуси до суперечок: „Зрештою, хай ніхто не турбує мене, бо ношу я Ісусові рани на тілі своїм!...” (VI; 17). Апостол Павло переконаний, що слава прийде лише через Хрест і єдність із Христовими муками. Тобто рани Ісусові на ап. Павлі ясно свідчать істину проповіді. „Якби хто побачив закривавленого і покритого незліченними ранами воїна, — говорить св. Златоуст, — чи став би він звинувачувати його в боягузстві і зрадництві, в той час, як на тілі носить своєму докази своєї мужності? Так потрібно судити і про мене”. Закінчується послання поданням звичайного Апостольського благословіння: „Благодать Господа нашого Ісуса Христа *нехай* буде з духом вашим, браття! Амінь”. (VI; 18).

## ПОСЛАННЯ ДО ЕФЕСЯН

### ЗАСНУВАННЯ ЕФЕСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Ефес був приморським містом Малої Азії. В ньому знаходився відомий у древності храм Артеміди (чи Діани) Ефеської і саме місто вважалося присвяченим цій Богині. В Ефесі жило немало юдеїв, котрі мали тут свою синагогу. Засновником Ефеської Церкви був св.ап.Павло, котрий, як видно із 18-го розділу Дій Апостольських (вірші 19—21), уперше відвідав Ефес близько 54 року після Р.Х. під час свого повернення до Єрусалиму з другої благовісної проповідницької подорожі: „І прибув він в Ефес, і там їх позоставив, а сам у синагогу ввійшов і розмовляв із юдеями. Як просили ж його довший час позоставитися в *них*, то він не згодився, а попрощався й сказав: „Знов вернуся до вас, коли буде на те воля Божа!” І відплив із Ефесу”(Дії 18: 19—21). Акила і Прискилла, котрі супроводжували Апостола із Коринфу, залишились у Ефесі. Так відбулося перше оголошення Ефесу християнською проповіддю з уст св.ап.Павла і його супутників Акили і Прискилли. На допомогу ж Акилі і Прискиллі до Ефесу прийшов Аполлос,

вчений юдей з Олександрії, котрий першопочатково знав тільки Іоаннове хрещення, але потім був настановлений у кожних подробицях у вченні Господнім Акилою і Прискиллою: „Один же юдей, на ім'я Аполлос, родом з Олександрії, красномовець та сильний в Писанні, прибув до Ефесу. Він був навчений дороги Господньої, і, палаючи духом, промовляв і про Господа пильно навчав, знаючи тільки Іванове хрещення. І він сміливо став промовляти в синагозі. Як Акила й Прискилла почули його, то його прийняли, і докладніш розповіли йому про дорогу Господню. А коли він схотів перейти до Ахаї, брати написали до учнів, нагадуючи, щоб його прийняли. А прибувши, помагав він багато тим, хто ввірував благодаттю, бо він переконував пильно юдеїв, Писанням прилюдно доводячи, що Ісус — то Христос” (Дії 18:24—28). Судячи із свідоцтва книги Дій, Аполлос, красномовець та сильний в Писанні, багато сприяв утвердженню християнства в Ефесі.

Головна проповідницька діяльність св.ап.Павла у Ефесі відбулася під час третьої благовісної подорожі, — опис про це становить виключний зміст 19-го розділу книги Дій. Після того, як Аполлос покинув Ефес і направився до Коринфу, до Ефесу прибув ап.Павло. Тут він знайшов близько 12 учнів, котрі, подібно до Аполлоса, знали і прийняли тільки хрещення Іванове. Св.ап.Павло довершив їхнє утвердження у вірі, переконав їх хреститися хрещенням християнським і, через покладання рук, подав їм Святого Духа: „І промовив Павло: „Таж Іоанн хрестив хрещенням на покаяння, говорячи людям, щоб вірили в Того, Хто прийде по ньому, цебто в Ісуса. А коли Павло руки на них поклав, то зійшов на них Дух Святий, — і різними мовами стали вони промовляти та пророкувати! А всіх їх було чоловіка з дванадцять” (Дії 19: 1—7). Три місяці продовжувалася проповідь, котра супроводжувалася і підкріплювалася багатьма вражаючими знаменнями і чудесами (Дії 19:11—20). Два роки вчив так св.ап.Павло, і Церква Божа тут пустила глибоке коріння. На жаль, бунт, піднятий проти апостола Павла Димитрієм-срібло-ковачем, змусив його покинути Ефес перше, ніж він планував (Дії 19: 21-40; 20:1).

Згодом єпископську кафедру в Ефесі займав до самої своєї смерті найвідданіший учень св.ап.Павла св. Тимофій. Потім тут перебував, управляючи звідси малоазійськими церквами, улюблений учень Христовий св.Іоанн Богослов. У 431 році в Ефесі проходив III Вселенський Собор.

## ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ ДО ЕФЕСЯН

Воно написане св.ап.Павлом в ув'язненні: „Через це я, Павло, є в'язень Ісуса Христа за вас, язичників” (Еф. 3:1), „Отож, благаю вас я, в'язень у Господі, щоб ви поводитися гідно покликання, що до нього покликано вас” (Еф. 4:1). Схилив до написання його порив бажання повідомити ефесянам ті високі споглядання, в котрі він був введений Духом Святим в його ув'язненні (єп.Феофан). Іншим приводом могло бути бажання Апостола утішити ефесян, котрі тужили через бідування їхнього духовного отця і вчителя: „Тому то благаю я вас не занепадати духом через терпіння моє через вас, бо воно —

ваша слава” (Еф. 3:13). І, врешті, третім приводом могло бути переживання за ефесян, бажання застерегти від юдействующих і інших лжевчителів. З (Еф. 3: 3,4) видно, що ап.Павло бажав розкрити ефесянам сповіщену йому через одкровення „таємницю спасіння”: „Бо мені відкриттям об’явилась була таємниця, як писав коротко вище, з чого можете ви, читаючи, пізнати моє розуміння таємниці Христової”; про те, що й язичники, нарівні з юдеями, закликаються у Царство Небесне: „Язичники співспадкоємці, і одне тіло, і співучасники Його обітниць в Христі Ісусі через Євангелію” (Еф. 3: 6—9)..

## МІСЦЕ І ЧАС НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ

Писання написане св.ап.Павлом в ув’язненні, бо у посланні він не раз називає себе „в’язнем Ісуса Христа” (Еф. 3: 1), „в’язнем у Господі” (Еф. 4: 1). Єп. Феофан Затворник вважає, що послання до ефесян написане із Кесарії Палестинської на тій підставі, що:

1) у посланні немає ніяких вказівок, на які-небудь зміни в ефеській Церкві, в хорошу чи погану сторону, звідки потрібно вважати, що воно написане невдовзі після того, як ап. Павло залишив Ефес;

2) св.апостол Павло просить ефесян молитися, щоб дане було йому слово, устами своїми відкрито, відважно звіщати таємницю благовістя; це йде більше до кесарійського ув’язнення, ніж до римського, бо у Римі ап. Павло користувався більшою свободою, міг приймати всіх і проповідувати „з відвагою повною безборонно” в той час, як у Кесарії він був ув’язнений і лише деяким дозволялося входити до нього. „І цілих два роки Павло пробув у найнятім домі своїм, і приймав усіх, хто приходив до нього, і проповідував він Боже Царство, та з відвагою повною беззаборонне навчав про Господа Ісуса Христа!” (Дії 28: 30,31), „І він сотникові наказав сторожити Павла, але мати полегшу, і не боронити нікому з близьких його, щоб служили йому” (Дії 24: 23). Єп.Феофан вважає, що такий дієвий Апостол, як св. Павло, не міг два роки сидіти в ув’язненні в Кесарії без діла, тому він, вірогідно, писав наверненим ним до християнства, повчаючи і наставляючи їх у вірі. Якщо прийняти ці докази єп.Феофана, то послання до ефесян було написане з Кесарії в 62 чи 63 році.

## ДОСТОВІРНІСТЬ ПОСЛАННЯ

Тертуліан у своїй полеміці проти Маркіона говорить, що маркіоніти вважали послання до ефесян написаним не до Ефеської, а до Лаодикійської Церкви. Однак у деяких древніх списках слова „Енефесо(Ефесо)” — „До Ефесеїв” — дійсно випущені, в інших — знаходяться лише на полях. Але ще св. Ігнатій Богоносець, котрий сам написав послання до ефесян, свідчить про існування такого послання і у св.ап.Павла. Достовірність послання до ефесян підтверджують св.Полікарп Смирнський, св.Іриней Ліонський, Климент Александрійський, котрі буквально наводять з нього деякі вислови.

## ЗМІСТ І РОЗДІЛ (ПОДІЛ) ПОСЛАННЯ ДО ЕФЕСЯН

Послання до ефесян містить у собі шість розділів. Головним предметом послання, як говорить нам про це сам автор (Еф. 3:2—9) є таємниця домобудівництва Божого, а потім моральні вимоги, що випливають з неї. Відповідно до цього послання природньо розпадається на дві рівних частини:

- 1) догматичну — перші три глави;
- 2) моральноповчальну — останні три глави: 4,5,6.

Догматична частина — це скорочений виклад головних християнських істин, переважно ж розвиває ідею Церкви як Тіла Христового.

Моральна частина вчить єдності віри і єдностайності у моральній діяльності, озброюючи на духовну битву.

Взагалі, це послання є дуже важливим, оскільки являє собою апологію християнства. Св. Іоан Златоуст і бл. Ієронім підкресливали таємничу глибину цього послання, а св. Афанасій називав його катехизисом християнського вчення. Багато хто з тлумачів бачать у ньому немовби програму усієї Апостольської проповіді.

### ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗГЛЯД ПОСЛАННЯ ДО ЕФЕСЯН

У догматичній частині (1—3 глави) Апостол розкриває три положення:

- 1) накреслення у Предвічній Раді плану нашого спасіння.
- 2) виконання його Ісусом Христом.
- 3) яким же чином всі ми робимось причетними до цього спасіння (благодаттю Святого Духа).

**1:3—5.** Апостол говорить, що Бог благозволив врятувати людство не тепер. Спасіння — це не яка-небудь новина, зроблена для людини. Спасіння звершилося не тому, що людина своїм гріхопадінням змінила Божественне призначення. Воно було передбачено ще у Предвічній Раді Божій, коли не було ні ангелів, ні видимого світу, ні людини.

У Предвічній Раді Бог вибрав не тільки юдеїв, а й язичників. Тут вибирається не одне плем'я з багатьох племен, а з багатьох племен вибираються люди одного духу. Ці вибрані з різних племен становлять народ Божий.

У Предвічній Раді був вибраний Вершитель правосуддя, а потім вибрані ті, яких спасати та всі засоби до спасіння. Найближчою ціллю вибрання є святість і непорочність, які у свою чергу є засобом до досягнення вищої мети — усиновлення Богові. Не святих і непорочних вибрав Бог, але грішників, щоб вони були святими і непорочними. Позбавлення і „залишення гріхів” звершилося кров'ю Ісуса Христа.

Таким чином, привизначення Предвічної Ради Божої виповнилося Ісусом Христом. Він здійснив це привизначення, проливши Свою пречисту кров на Хресті.

**1:10.** Гріх розділив небесні і земні істоти. Гріх зробився стіною, яка розділяє людину від ангельського світу. Ісус Христос своєю кров'ю знищив гріх у людині і тим самим зруйнував перепону між небесними і земними істотами. Наслідком цього було з'єднання ангельського світу з людським родом. Главою цього єднання зробився Ісус Христос.

**1:11—14.** Далі Апостол розкриває домобудівництво, звершене Ісусом Христом щодо юдеїв та язичників. Юдеї були покликані першими стати спадкоємцями. Потім язичники, почувши слово благовістя і повіривши в Ісуса Христа через Святого Духа отримали заставу на право спадку (1:16—23). Розкриваючи велич домобудівництва нашого спасіння, Апостол говорить, що Бог Отець воскресив Ісуса Христа, як людину, від мертвих і посадив Його праворуч Себе, вище усіх небесних сил все підкорив під ноги Його. Врешті, Бог зробив Його главою Церкви, яка є тілом Його.

Не було б нічого великого, якби Бог воскресив і возвеличив до сидіння праворуч Себе тільки Ісуса Христа. Ісус Христос безгрішний Богочоловік і як святому і непорочному Йому належить знаходитися там, де перебуває джерело святості.

Велич домобудівництва Божого полягає в тому, що Бог і нас, духовно мертвих через гріх, воскресив і возніс із Собою на небеса. Щоб ясніше уявити велич домобудівництва нашого спасіння, Апостол зображує стан людства до викуплення, коли воно знаходилося під владою диявола, жило тілесними хтивостями, над якими справедливо тяжів гнів Божий. Це мертве, в наслідок гріхів, людство Бог оживив з Ісусом Христом і посадив його на небесах.

Хоча з нами ще не звершилося все, що звершилося в Ісусі Христі: ми поки знаходимося у тлінному тілі, наша плоть ще не вознесена на небеса. Але все це, безсумнівно, звершиться. „Оскільки Христос воскрес, то вважай, що і ми воскресли і, поскільки Він сів на небесах, то вважай, що посажені вже і ми” (Єп.Феофан).

**2:8,9.** Щоб ніхто не подумав, що людство досягло такої слави власними силами. Апостол говорить: „Бо спасенні ви благодаттю через віру, а це не від вас, то — дар Божий, не від діл, щоб ніхто не хвалився!”

**2:11—13.** Язичники за своїм становищем знаходилися далеко від спасіння. „Далеко”, тобто не належали до боговибраного народу. А тепер кров'ю Ісуса Христа зробилися „близькі”, тобто не відчуженими від нового боговибраного народу. Тепер ви нарівні з юдеями входите у склад боговибраного народу.

До пришествя Христового поміж юдеями і язичниками стояла перепона, яка перешкоджала об'єднанню. Цією перепонуою був закон. Ісус Христос знищив це. Він відмінив „закон заповідей вченням”, тобто замінив обрядовий закон вірою. Тут під вченням розуміється віра. Відмінивши перепону, Ісус Христос з двох (юдеїв і язичників) утворив нову людину. Слова Апостола „в одному тілі примирить обох з Богом” можна розуміти ще й так, що Ісус Христос вніс мир у саму людину, якого не вистачало в ній через гріх, бо, за

словами Апостола, плоть повстає на дух, а дух на плоть. Цю ворожнечу в одному тілі знищив Ісус Христос, подарувавши людині душевний мир.

**3.** Апостол говорить, що це велика таємниця про спасіння язичників, яка не була сповіщена попереднім поколінням синів людських, була відкрита йому через об'явлення. Цю таємницю осягнули тепер вищі небесні сили.

Друга половина послання до ефесян, обіймаючи 4,5,6 глави, являє собою морально-повчальну частину послання. Пояснивши в перших главах, що всі християни становлять єдине Тіло з Одним Главою — Христом, св.ап.Павло із цієї головної думки послання виводить, як потрібно жити і чинити християнам, об'єднаним і оновленим у Христі. Спочатку зображає він:

1) загальний устрій життя, головною рисою якого є одностайність у вірі (Еф. 4: 1—16);

2) правила життя, котрі є спільними для християн усіх станів (Еф. 4: 17;5: 21);

3) правила життя: особисті, за станом, перераховуючи взаємні обов'язки подружжя, дітей і батьків, рабів і господарів (Еф. 5: 22-29);

4) закликає взагалі до боротьби зі світом і гріхом, змальовуючи образ християнського подвижництва (Еф. 6; 10—18).

**У четвертій главі** ап.Павло благає ефесян достойно нести ім'я християнина. В основу цього потрібно покласти смиренномудрість, тихість, довготерпіння і любов. Головне, до чого повинні прагнути християни, це „єдність духа в союзі миру” (Еф. 4: 3). Як найсильніше прагнення до такого духовного єднання св.ап.Павло виставляє те, що у християн: „Одне тіло, один дух, як і були ви покликані в одній надії вашого покликання. Один Господь, одна віра, одне хрещення, один Бог і Отець усіх, і в усіх” (Еф. 4: 4—6). Для мирного і любовного творіння і росту Тіла Церкви Своєї, „щоб приготувати святих на діло служби для збудування Тіла Христового” (вірш 12), Христос поставив „одних за апостолів, одних за пророків, а тих за благовісників, а тих за пастирів та вчителів” (вірш 11). Мета ж запровадження церковної ієрархії полягає в тому, щоб допомогти духовному становленню віруючих „аж поки ми всі не досягнемо з'єднання віри й пізнання Сина Божого, Мужа досконалого, у міру зросту Христової повноти” (вірш 13), тобто, поки „всі увійдуть у стан цілковитого заспокоєння у Бозі і, з себе показавши достойне Бога житло і будуть Його мати вселеним у собі. Це і є міра віку виконання Христового” (Сп.Феофан).

У другій половині цього розділу св.ап.Павло, зображуючи негативні сторони життя язичників, якими були ефесяни, умовляє „...відкинути...старого чоловіка... і зодягнутися в нового чоловіка створеного за Богом, у справедливості й святості правди” (вірші 22—24). Це внутрішнє оновлення повинно виразитися перш за все у правдивості: „Тому то, неправду відкинувши, говоріть кожен правду до свого ближнього” (вірш 25); потім у відсутності гніву „гнівайтесь, та не грішіть, — сонце нехай не заходить у вашому гніві” (вірш 26). Апостол Павло умовляє також уникати всяких розбратів, гніву, крику, зломовства, знервованості, злості, але бути

один до одного добрими, співстраждальними і взаємно прощати, „як і Бог через Христа вам простив” (вірш 32). П’ята глава містить ті ж моральні настанови наслідувати в любові Бога (вірш 1—2). Вказує ап. Павло на гріхи блуда і п’янства, нечистоти і зажерливості і благає християн „поводьтеся як діти світла” (вірш 8), випробовуючи, що угодне Богу. Про грішника ж ап. Павло говорить:

„Сплячий, вставай, і воскресни із мертвих, — і Христос освітить тебе!” (вірш 14). Деякі тлумачі вважають, що це довільна передача мовленого у пр. Ісаї в LX;1 і 9,19: „Уставай, світися Єрусалиме, бо прийшло твоє світло, а слава Господня над тобою засяяла!” Апостол Павло також повчає, що наше тимчасове життя для того є, щоб достойно підготуватися до вічності, не звертаючи ані найменшої уваги на численні спокуси: „Отож, уважайте, щоб поводитися обережно, не як немудрі, але як мудрі, використовуючи час, — дні бо лукаві!” (вірш 15,16). Тож замість тілесних спокус потрібно шукати утіхи духовні, сповнюючись Духа, наставляючи себе псалмами і піснями (19,20). У цьому ж розділі і ап. Павло настановляє про подружнє життя: покору, любов, злагоду. Це виражено змістовним і коротким висловом, що і вміщує у собі всю глибину значення сім’ї: „дружини, коріться своїм чоловікам, як Господеві!” (вірш 22), оскільки „чоловік — голова дружини, як і Христос — Голова Церкви” (вірш 23), адже „коріться Церква Христові, так і дружини своїм чоловікам у всьому” (вірш 24), але великі обов’язки покладаються і на чоловіків, котрі мають піклуватися про своїх жінок „чоловіки, любіть своїх дружин, як і Христос полюбив Церкву, і віддав за неї Себе” (вірш 25). У зв’язку з цим ап. Петро нагадує і біблійну підставу для такої любові до жінки: „Покине тому чоловік батька та матір свою, і пристане до жінки своєї, — і будуть вони одним тілом” (Бут.ІІ; 24). При цьому ап. Павло розкриває велику істину, показуючи, що шлюб це прообраз величного єднання Церкви і Христа „Ця таємниця велика, — а я говорю про Христа та про Церкву!” (вірш 32). Який же союз Церкви і Христа? Він є єднанням тісним, котре сповнене любові, святе і нероз’єднуване. Таке має бути і подружнє єднання у християнському шлюбі, який має бути органічним у поєднанні і гармонійним у взаємостосунках! „Отже, нехай кожен зокрема із вас любить так свою дружину, як самого себе, а дружина нехай боїться свого чоловіка” (вірш 33). **Шоста глава** містить вчення св. ап. Павла про обов’язки дітей щодо батьків, а потім батьків стосовно дітей. Діти повинні слухатися своїх батьків, бо це природній закон, котрий був виражений ще у V завіті, а Божий закон наставляє і батьків: добре виховання, навчання, розвивання духовних якостей дітей — все це є прямими обов’язками батьків. У 5—9 віршах ап. Павло умовляє рабів до послуху, а хазяїв (господарів) до поблажливості і милості, справедливості. А загалом Церква не ставить собі за мету творити політичні чи соціальні перевороти, а намагається лише внутрішньо відродити людей і повести їх за собою.

У другій половині глави ясно проглядається заклик до невидимої духовної борні з ворогом нашого спасіння: дияволом і слугами його. Тут же є основи християнського подвижництва. Все життя християнина —

безперестанна боротьба, до якої потрібно ретельно готуватися: треба взяти повну Божу зброю, підперезати стегна свої правдою, зодягнутися у броню праведності, взути ноги у готовність Євангелія миру, а головне — взяти щит віри, шолом спасіння і меча духовного — Слово Боже. Все це допоможе побороти підступи диявольські. Ці вірші (10—17) є настановами до чернечого життя. У 18 вірші говориться, що довершеною зброєю християнина проти роду диявольського є безперестанна молитва. Наприкінці (вірші 19—24) ап. Павло просить, перш за все, молитви за нього, повчаючи цим, що молитви Церкви є важливішими і вищими за всіх осіб, котрі поставлені у Ній. Закінчується послання звичним апостольським благословенням: „Благодать зо всіма, що незмінно люблять Господа нашого Ісуса Христа! Амінь!” (вірш 24).

## ПОСЛАННЯ ДО ФИЛИПІЙЦІВ

### ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ

Час написання послання до филипійців можна визначити з того, що св. Павло висловлює в ньому надію на швидке звільнення з ув'язнення і прибуття до филипійців: „І оце знаю певно, що залишусь я, і пробуватиму з вами всіма вам на користь та на радість в вірі, щоб ваша хвала через мене примножилася в Христі Ісусі, коли знову прийду я до вас”(Фил.І:25—26). Про те, що св.Апостол знаходився в цей час у Римі у в'язниці, дізнаємося із згадки про Преторію: „бо в усій Преторії та всім іншим стали відомі кайдани мої за Христа”(Фил.І:13). А те, що ув'язнення перше, видно з того, що Апостол перебуває разом з Тимофієм, котрого не було під час другого ув'язнення: „Павло й Тимофій, раби Христа Ісуса до всіх святих у Христі Ісусі, що знаходяться в Филипах, з єпископами та дияконами” (Фил. І:1). Отже, послання до филипійців було написане у Римі наприкінці 63-го початку 64-го року після Різдва Христового.

### ЗМІСТ І ПОДІЛ ПОСЛАННЯ

Послання містить чотири розділи, котрі поділяються на такі відділи:

1. Звичайне привітання з попереднім словом і надписом.
2. Повідомлення про себе, якраз — про успіхи благовістя, про власні досягнуті результати і про надії (І: 12—26). Є також настанова про достойне життя (згідно благовістя): „Тільки живіть згідно з Христовою Євангелією, щоб — чи прийду я й побачу вас, чи й не бувши — почув я про вас, що ви стоїте в однім дусі, борючись однодушно за віру євангельську” (Фил.І:27).
3. Повідомлення про свої наміри: про посилення до филипійців Тимофія, про відправлення назад Епафродита (ІІ: 19-30).
4. Попередження про юдействующих (ІІІ: 1—3), вказівка на власний приклад для наслідування (ІІІ:4—16). Наприкінці апостол настановляє деяких осіб і дає всім загальну настанову, як проявляти у своєму житті характерні

риси життя християнського (IV: 2—9). У звичайній післямові апостол згадує про надіслану йому допомогу, вітає всіх і дає благословення (IV: 10—23).

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОСЛАННЯ ДО ФИЛИПІЙЦІВ

У третьому розділі св. Апостол, намовляючи филипійців радіти у Господі, застерігає їх від юдействующих. Юдействующі з презирством називали усіх язичників і євреїв, котрі з ними спілкувалися, — псами. Апостол вбачає за справедливість вжити цю кличку до самих юдеїв, котрі мають тяжіння до тілесного. Він пише:

„Зрештою, браття мої, радійте у Господі! Писати вам те саме не прикро мені, а для вас це навчальне. Стережіться собак, — стережіться працівників лихих, стережіться обрізання!” (Фил. 3:1—3). Далі апостол говорить про себе, що він міг би похвалитися тілесними перевагами юдейськими не менше за кого-небудь, але все це він полишив з однієї причини: „Тож усе я вважаю за втрату ради переважного пізнання Христа Ісуса, мого Господа, що я заради Нього відмовився від усього, і вважаю все за сміття, щоб придбати Христа” (Фил. 3: 8). Але апостол не вважає досягнуте Ним за достатнє і продовжує служити, не згадуючи про минуле: „Браття, я себе не вважаю, що я досягнув. Та тільки, забуваючи те, що позаду, і спішачи до того, що попереду, я прагну до мети за нагородою високого поклику Божого в Христі Ісусі” (Фил. 3: 3—14).

Слід звернути особливу увагу на подальші слова апостола в 15—16 віршах, бо на них часто посилаються містичні секти, котрі відкидають церковну ієрархію і покладаються в усьому на внутрішнє осінення і повчання від Святого Духа. „Тож усі, хто досконалий, думаймо про це; коли ж думаєте ви щось інше, то Бог вам відкриє й це” (Фил. 3: 15). Це не означає, що кожному, хто мислить і міркує, як йому заманеться, Бог відкриє істину. Тут апостол розуміє власне і думки про праведне, і смиренний образ думок про незначність своїх добрих справ порівнянне із заслугами Христа Спасителя. А, взагалі, не; про земне, а про небесне повинні міркувати істинні християни, привчаючи себе до правил і законів Царства Небесного. Тож не варто християнам приліплятися до землі і до земного: „Життя ж наше на небесах, звідки ждемо й Спасителя, Господа Ісуса Христа” (Фил. 3: 20). Отже, йдучи вузьким шляхом християнського життя, маємо очікувати Бога нашого:

„Який перемінить тіло нашого пониження, щоб стало подібним до славного тіла Його, силою, якою Він може і все підкорити Собі” (Фил. 3: 21).

Четвертий розділ складають прохання-настанови:

„Отож, мої браття улюблені, за якими так сильно тужу, моя радосте й вінче, — так у Господі стійте, улюблені!” (Фил. 4: 1).

У кінці апостол дає загальні для всіх настанови: благає завжди радіти Господу, бути тихими, не перейматися житейськими піклуваннями, а відкривати у молитві свої бажання перед Богом. Все це — характерні риси життя християнського. Наслідок такого життя:

„І мир Божий, що вищий від усякого розуму, хай береже серця ваші та ваші думки у Христі Ісусі” (Фил. 4: 7). Учить апостол наприкінці мислити про всяку добру справу: „Чого ви від мене й навчилися, і прийняли, і чули та бачили, — робіть те! І Бог миру буде з вами!” (Фил. 4: 9).

У післямові святий апостол згадує про допомогу, яку він прийняв: „Та все я одержав, і маю достаток. Маю повно, прийнявши від Епафродита, що ви послали, як пахощі запашні, жертву приємну, Богові вгодну!” (Фил. 4: 18). Наприкінці св.Апостол велить: „Вітайте кожного святого у Христі Ісусі. Вітають вас браття, присутні зі мною” (Фил. 4:21), тобто кожного християнина, і подає звичайне благословення.

Після третьої проповідницької подорожі св.ап.Павло прибув до Рима, де його зустрів Епафродит із фінансовою допомогою від филипійців, котрого вважав за брата: „Але я вважав за потрібне послати до вас брата Епафродита, свого співробітника та сподвижника, вашого апостола й служителя в потребі моїй” (Фил. 2:25). Від Епафродита Апостол дізнався, що серед филипійців розповсюдилися тяжкі роздуми про долю гнаної віри Христової, внаслідок чого з’явилися слабкодуха боязнь перед ворогами і нестача одностайності у боротьбі з противниками. Дізнався апостол Павло і про те, що серед деяких різноплемих членів филипійської громади з’явилось марнослів’я одного поперед одного і любов до диспутів, внаслідок чого виникли взаємні незгоди. Врешті Епафродит повідомив св.апостола Павла про деяких осіб, котрі служили спокусою для филипійців. Усе це, разом узятє, і спонукало св. ап. Павла написати послання до филипійців.

Як і природно було б очікувати, головною метою послання є висловлення почуття любові і вдячності филипійцям, а разом з тим і похвала тим, котрі вірують щиро і нелицемірно. Не могло, однак, послання обійтися і без настанов у вірі й моральності, але ці настанови викладені без звичної логічної послідовності. Немає у посланні звичного поділу на догматичну і повчальну частини; воно носить особистий, а не офіційний характер і нагадує швидше батьківське дружнє послання.

## ПОСЛАННЯ ДО КОЛОСЯН

Зі змісту послання видно, що приводом до написання стала поява у Фрігії якихось лжевчителів, котрі загрожували чистоті християнської віри, і бажання ап. Павла застерегти колосян від захоплення цими лжевчителями. Метою послання було застерегти колосян, щоб вони не спокусилися улесливими словами теософів, немовби можна на кого-небудь чи на що-небудь, крім Христа Господа, спертися надіями своїми. Бажав також ап. Павло переконати їх триматися, як незмінної істини, того вчення, котре було сповіщене їм Епафрасом, „вірним служителем Христа”: „Отак ви і навчилися від Епафраса, улюбленого співробітника нашого, що за вас він вірний служитель Христа” (Кол. 1: 7), „Поздоровляє вас Епафрас, що з ваших, раб Христа Ісуса. Він завжди обстоює вас у молитвах, щоб ви досконалі були та наповнені всякою Божою волею. І я свідчу за нього, що він має велику

горливість про вас та про тих, що знаходяться в Лаодикії та в Гієраполі” (Кол. IV: 12-13).

## ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ ДО КОЛОСЯН

У посланні св. ап. Павло двічі згадує, що він знаходиться у путях: „Моліться разом і за нас, щоб Бог нам відчинив двері слова, – звіщати таємницю Христову, що за неї я й зв’язаний. Привітання моєю рукою Павловою.

Пам’ятайте про пута мої! Благодать Божа нехай буде з вами! Амінь” (Кол. 4: 3, 18). Це було перше ув’язнення у Римі, оскільки з ап. Павлом знаходився Тимофій: „Павло, із волі Божої апостол Христа Ісуса, і брат Тимофій” (Кол. I; 1), котрого не було у другому ув’язненні. Відповідно, місцем написання був Рим, а час — вірогідно, близько 61 чи 62 року.

## ЗМІСТ І ПОДІЛ ПОСЛАННЯ ДО КОЛОСЯН

Послання до колосян містить у собі чотири розділи. Головна тема послання — спростування лжевчителів, котрі намагалися довести, що можна прийти до Бога і спастися без Господа Ісуса Христа. Послання до колосян можна поділити на такі частини:

- 1) передмова — I розділ, вірші 1—11;
- 2) віроповчальна частина — I розділ, 12 вірш; II розділ, 23 вірш;
- 3) морально-повчальна частина — III розділ і IV розділ, 6 вірш;
- 4) післямова — IV розділ, 7—18 вірші.

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗБІР ПОСЛАННЯ ДО КОЛОСЯН

Послання починається привітанням від імені ап. Павла і брата Тимофія (Кол. I: 1). Подавши колосянам благодать і мир, св. ап. Павло говорить, що з того часу, як він почув від Епафраса про їхню віру і любов до всіх святих, тобто до християн, не перестає він молитися за них, щоб вони все більше і більше духовно удосконалювалися (Кол. I: 1-11).

Мета послання — застерегти колосян від лжевчителів. Тому у віронавчальній частині послання св. ап. Павло, перш за все, зображує домобудівництво спасіння людей. Для цього він передусім дякує Богу за те, що Він звільнив нас від влади темряви і ввів у Царство улюбленого Сина Свого: „дякуючи Отцеві, що вчинив нас достойними участі в спадщині святих у світлі, Ідо визволив нас із влади темряви й переставив нас до Царства Свого улюбленого Сина, в Якім маємо відкуплення і прощення гріхів” (Кол. I: 12—14). Після цього ап. Павло починає розмірковувати про саму особу Божественного Спасителя: „Він є образ невидимого Бога, роджений перш усякого творива” (Кол. I: 15). „Образ”, говорить єп.Елифан

(Феофан), вказує на єдину сутність з Отцем: чому? Через те, що народженим є. Оскільки народжений — значить єдиносущний, а будучи єдиносущним, є „образом”. „Роджений перш усякого творива” — тут вказується, що Син Божий народженим є, а не являється творінням Бога Отця. „Бо то Ним створено все на небі й на землі, видиме й невидиме, чи то престоли, чи то господства, чи то влади, чи то начальства, — усе через Нього й для Нього створено!” (Кол. I: 16). Тут міститься важлива догматична істина про те, що Син Божий є Творцем всього, існуючого і, відповідно, Сам не може бути творінням. Цим не усувається участь у творінні Бога Отця і Бога Духа Святого. Ап. Павло, маючи на меті спростувати лжевчителів, котрі заперечували Божество Ісуса Христа, підкреслює лише цим твердженням Його Божественну гідність. Догматичне значення цього місця полягає ще й у тому, що тут вказуються різні щаблі ієрархії у світі ангельському: „А Він є перший від усього, і все Ним стоїть”(I: 17). Ці слова ап. Павла викривають юдеїстів, котрі заперечують Промисел Божий — світ не сам собою стоїть і не одними бездушними законами природи керується, а безпосередньою участю в його житті Творця. „Все Ним стоїть, — говорить св. І.Златоуст, — значить, якби щось було поза Його Промислом, то зруйнувалося і зникло б”. Сказавши про те, ким є Господь Ісус Христос за Божеством, ап. Павло переходить потім до того, ким Він є у домобудівництві нашого спасіння. Тут розкриваються дві важливі догматичні істини: висота Боголюдини, котра стала Главою Церкви, і як головна справа Його — примирення кожного з Богом. „І Він — Голова тіла. Церкви. Він початок, первороджений з мертвих, щоб у всьому Він мав першість” (Кол. I: 18). „І щоб Ним поєднати з Собою все, примиривши кров'ю хреста Його, через Нього, чи то земне, чи то небесне” (Кол. I: 20). Тут вказується на головну справу Боголюдини — примирення усіх з Богом. Гріхопадіння людей внесло ворожнечу між Богом і творінням; Хресна смерть Сина Божого внесла умиротворення, знявши з людини вину її гріха і примиривши з Богом. Це своєю чергою, примирило і ангелів з людиною, котрі як вірні слуги Божі не могли вороже ставитися до людей. Тепер, після звершення Господом подвига спокути, ангели ставляться до нас, як старші брати до менших. У цьому полягає смисл слів „чи то небесне” (Кол. I: 20). Виклавши сутність домобудівництва нашого спасіння, св.ап. Павло застосовує викладене ним вчення, по-перше, до колосян (Кол. I: 21-23), а по-друге, до себе і до свого апостольського служіння (Кол. I: 24-29). Він говорить, що і колосяни можуть сподобитися плодів покутної справи Христової, якщо тільки будуть твердими і непохитними у вірі.

Зміст II розділу повністю спрямований проти лжевчителів, котрі лестощами спокушують колосян. Починає викривання ап. Павло посиленням на свій подвиг, бажаючи, немовби, схилити колосян до уваги і здобути їхню повну довіру. Хвалить їх за те, що серця їхні сприйнятні „для пізнання таємниці Бога, Христа, в Якому всі скарби премудрости й пізнання заховані” (Кол. II: 2-3). Перша думка тут та, що Господь Ісус Христос, як Син Божий і Бог, Сам все знає, якщо ж так, то в Нього треба просити все; Він дає

премудрість і знання. І тут же ап. Павло попереджує про спокуси з боку філософів-неправдомовців і благає колосян:

„Стережіться, щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманю за переданням людським, за стихіями світу, а не за Христом” (Кол. II: 8).

Далі ап. Павло розглядає наболіле питання про обрізання: „Ви в Ньому були й обрізані нерукотворним обрізанням, скинувши людське тіло гріхове в Христовім обрізанні. Ви були з Ним поховані у хрещенні, у ньому ви й разом воскресли через віру в силу Бога, що Він з мертвих Його воскресив” (Кол. II: 11—12). Ці слова, безсумнівно, направлені проти юдействующих, котрі вимагали обрізання. Апостол Павло говорить, що християни обрізаються „нерукотворним обрізанням”, котре складається з „скидання людського тіла гріховного” і очищення від гріхів у Таїнстві Хрещення. У цих словах міститься важлива думка про те, що старозавітне обрізання замінене у Новому Завіті Таїнством Хрещення.

В останніх варіантах II розділу (з 16 по 23) св. ап. Павло застерігає від певних ухилів від істини.

Перша засторога полягає в тому, щоб остерігатися юдейських звичаїв, котрих дотримуватися християнам немає потреби: „Тож, хай ніхто вас не судить за їжу, чи за питво, чи за чергове свято, чи за новомісяччя, чи за суботи, бо це — тінь майбутнього, а тіло — Христове” (Кол. II: 16-17).

У другому застереженні ап. Павло вмовляє не спокутуватися поверховим смиренномудрієм лжевчителів і службою ангелів. Лжевчителі, крім Глави Церкви — Христа Спасителя, вчили досягати єднання з Богом через посередництво ангелів, з котрими потрібно вміти входити у спілкування різними таємничими засобами, наприклад, знесилюванням плоті.

Застереження третє: не захоплюватися людськими мудруваннями про необхідність утримуватися від деяких речовин: „не дотикайся, ані їж, ані рухай” — очевидно, тут мова йде не про утримування, як таке, про подвиг поста, котрий завжди існував у християнській Церкві, а про якісь марновірні уявлення про їжу.

З третього розділу починається морально-повчальна частина послання. Тут ап. Павло спочатку показує християнське життя таким, яким воно повинно бути у християн при різних зовнішніх обставинах (Кол. III: 18-25 з продовженням до Кол. IV: 6). Моральні настанови св. ап. Павло починає з прохання:

„Думайте про те, що вгорі, а не про те, що на землі. Бо ж ви вмерли, а життя ваше сховане в Бозі з Христом” (Кол. III: 2-3). У таїнстві Хрещення християни вмирають для гріха і воскресають з Христом до нового Боговгодного життя: тому вони повинні думати не про земне, а про небесне, і життя їхнє повинно перебувати у Бозі. Це — життя внутрішнє, духовне, сховане від інших. Плоди цього потаємного в Бозі життя відкриваються, стануть явними для всіх „коли з’явиться Христос, наше життя, тоді з’явитеся з Ним у славі і ви” (Кол. III: 4) — при Другому Пришесті, відданні на Страшному Суді. Пам’ятаючи про славу, котра очікує праведників, християни повинні ухилятися від усякого зла, котре і перераховує ап. Павло у

віршах 5—9. Призначення ж християнина — „віддалитися від стародавньої людини зі справами її, одягнутися у нову, котра оновлюється у пізнанні по образу Творця”, тобто „відкинути своє самоугодне єство з усіма пристрастями, і наважитися жити самозречено для однієї угоди Богу. Ця рішучість, котра обіймає все єство того, хто приступив до Господа і хрестився, і є новою людиною” (Єп.Феофан). „Не кажіть неправди один на одного, якщо скинули з себе людину стародавню з її вчинками, та зодягнулися в нову, що відновлюється для пізнання за образом Творця її, де нема ані геллена, ані юдея, обрізання та необрізання, варвара, скита, раба, вільного, — але все та в усьому Христос!” (Кол. III: 9-11). Ці слова ап.Павла свідчать, що „Благодать Божа Ісуса Христа всіх об’єднує, і із всіх утворює єдине тіло, тому „у Христі Ісусі” всі природні відмінності зникають” (Єп.Феофан). У 12-17 віршах ап.Павло перераховує добродійства, котрі мають бути притаманні християнам, а особливо підкреслює: „А над усім тим — *зодягніться* в любов, що вона — союз досконалости!” (Кол. III: 14). А засобами для успіху у добродійному християнському житті ап. Павлом вважаються: збагачення розуму введенням Божественної істини, молитва, виконання всіх справ в ім’я Боже (Кол. III: 16-17). У другій половині третього розділу (вірші 18-25) св.ап.Павло дає моральні настанови християнам залежно від їхнього становища: окремо дружинам, окремо чоловікам, дітям, батькам, рабам. У перших 6 віршах IV розділу закінчуються моральні настанови. Апостол Павло заповідає справедливе ставлення до рабів, а потім знову переходить до загальних настанов для всіх християн, незалежно від суспільного становища, наполягаючи на постійності молитви і духовному пильнуванні з подячністю. Апостол Павло заповідає поблажливе ставлення до „чужих”, тобто до невіруючих (поки-що) і просить:

„Поводьтеся мудро з чужими, використовуючи час. Слово ваше *нехай* буде ласкаве, приправлене сіллю, щоб ви знали, як ви маєте кожному відповідати” (Кол. IV: 5-6). Вірші 7-18 становлять післямову. Наприкінці ап.Павло передає привітання від тих, хто з ним, і заповідає прочитати це послання і в Лаодикійській Церкві. Закінчується послання звичайним апостольським благословенням: „Благодать *Божа нехай* буде з вами! Амінь!” (Кол. IV: 16-18).

## ПЕРШЕ ПОСЛАННЯ ДО ФЕССАЛОНІКІЙЦІВ (СОЛУНЯН)

### ЗАСНУВАННЯ СОЛУНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

У древності місто Солунь називалось Ферма. В 315 році до Р.Х. зять Филипа Македонського Кассандр побудував на місці попереднього міста нове місто і назвав його на честь своєї дружини Фессалоніки, зведеної сестри Олександра Македонського. В 168 році до Р.Х. місто було завойоване римлянами. Через деякий час воно стало столицею Македонії. У громадянській війні місто стало на бік Октавія і Антонія і за це отримало

привілей вільного міста. Фессалоніки зв'язували східні провінції Римської імперії з Римом. Це був великий торговий центр.

Апостол Павло заснував церкву у Фессалоніках під час другої місіонерської подорожі. В заснуванні церкви брали участь Сила і Тимофій. Слідуючи своєму звичаю, апостол Павло три тижні проповідував Євангеліє спочатку у синагозі. Але все ж успіх проповіді посеред язичників викликав незгоду з боку євреїв. Вони збунтували натовп, звинувачуючи апостола Павла і його супутників у тому, що вони чинять проти повелінь кесаря, вважаючи царем Ісуса. Тому апостол Павло разом з Силою і Тимофієм змушені були вночі покинути місто і податися до Верії, а звідти до Афін і, нарешті, до Коринфу.

## ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ

Знаходячись у Коринфі, апостол Павло отримував через Силу і Тимофія свідчення про Солунську церкву. Солунська церква, процвітаючи, зробилася зразком для усїєї Македонії і Ахаї (1: 7). Але все ж віруючі зазнавали утисків з боку одноплемінників, але не в цьому виявилася небезпека для церкви. Посеред солунян знайшлися вороги Апостола, які говорили на нього всяку неправду. Вони звинувачували святого Павла в людині догідливості і в ганебному боягузстві, яке виявилось в тому, що він залишив паству в найкритичніший момент (2: 3—12; 17—18); і не тільки в цьому виявилася небезпека для солунських християн. Деякі з них стали сумніватися в тому, що померлі брати будуть брати участь у Царстві Слави. Вони говорили, що померлі не ввійдуть разом з живими на зустріч Грядущому на хмарах зі славою Христу. Це викликало у серцях солунян глибоку скорботу. Всі ці повідомлення і подали привід апостолу Павлу написати перше послання до солунян.

## МЕТА НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ

Мета написання послання полягає в тому, щоб по-перше, розсіяти неправду і утвердити свій апостольський авторитет, по-друге, утішити солунян у скорботі — через спростування неправильного вчення про участь покійних братів.

## ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ

На початку послання Апостол посилає вітання від себе, а також від Сили і Тимофія. З книги Дій святих апостолів відомо, що після відбуття з Солуні Апостол знаходився разом з Силою і Тимофієм тільки у Коринфі. Ця обставина дає можливість визначити місце написання послання — є місто Коринф..

Апостол Павло, за свідченням книги Дій, знаходився у Коринфі близько двох років приблизно у 52—54 роках.

У змісті послання відчувається близькість розлуки (1:5; 2,1—2; 2:17). Тому потрібно вважати, що перше послання до солунян було написано на початку перебування апостола Павла у Коринфі 52 року.

## ЗМІСТ ПЕРШОГО ПОСЛАННЯ ДО СОЛУНЯН

### *Апология апостольського авторитета (1:2 - 3,4)*

Апостольський авторитет Святого Павла підривали прихильники іудейства. Язичники не могли цього зробити тому, що благовістя апостола Павла їм було мало відоме. Іудаїсти шляхом підриву апостольського авторитета мріяли звести нанівець його благовісні праці.

Апостол Павло після вітання відразу переходить до захисту свого авторитета. Поштовхом до цього були не честолюбство чи славолюбство. Не самолюбство вимусило апостола Павла захищати свій авторитет. Апостол Павло був всією душею відданий справі проповіді Святого Євангелія. Коли принижували його авторитет, разом з ним принижувалося благовістя. Ревнуючи за благовістя, апостол Павло змушений захищати свій авторитет, від якого багато в чому залежав успіх благовістя.

Апостола Павла звинувачували у розповсюдженні пустого вчення, у переслідуванні корисливої мети, у славолюбстві і марнославстві і, нарешті, у ганебному боягузстві, саме в тому, що у критичну хвилину він залишив свою паству напризволяще.

Спростовуючи звинувачення, що зводилися до того, що його вчення пусте, апостол Павло говорить, що наша до вас євангельська проповідь була не тільки у слові, а й у силі і в Дусі Святим та повнім переконанні (1:5). Це до сить переконливий доказ. Підтвердженням істинності благовістя апостола Павла були чудеса, у звершенні яких виявлялася сила Святого Духа. Вірогідно, апостолом Павлом у Фесалоніках було звершено багато чудес тому, що він говорить про „багато посвідчень”. При цьому Апостол посилається на те, що фесалонікійці самі про це знають (2:5).

Важливим доказом істинності благовістя апостола Павла є успіх проповіді посеред фесалонікійців. Апостол Павло говорить, що їх віра зробилася зразком для усієї Македонії і Ахаї. Слава про віру фесалонікійців пройшла не тільки у Македонії, але дійшла навіть до далеко розміщеної Ахаї. Коли апостол Павло приходив у ці області, віруючі самі розповідали про успіх його проповіді посеред фесалонікійці в (1: 6 — 10).

Потім Апостол говорить про страждання, які йому і його учням довелося витерпіти у Филипах. Апостол згадав про це не випадково. Цей факт красномовно свідчить, що вчення апостола Павла не пусте, бо який пустий мрійник згодиться страждати і ризикувати своїм життям за оманливе вчення (2: 1—3).

Далі Апостол відкидає звинувачення його у користолубстві. Іудаїсти говорили, що немовби апостол Павло проповідує Євангеліє заради користі (3—5). На це він відповідає: „Ви пам’ятайте, браття, труд наш і виснаження:

вночі і вдень працюючи, щоб не обтяжити кого з вас, ми проповідували вам благовістя Боже” (2:9).

Не могло встояти проти доказів апостола Петра і третє звинувачення: немовби він проповідує заради людської слави (2: 6). Апостол говорить, що якби він і його учні шукали людської слави, то явилися б до них з поважністю Апостолів Христових, чого в дійсності не було. Вони були посеред фессалонікійців тихі, схожі до годувальниці, яка ніжно обходиться з дітьми своїми (2: 7). Порівнюючи себе з матір'ю-годувальницею, Апостол підкреслює свою особливу любов до фессалонікійців. Він говорить, що ми із прихильності до вас, захотіли передати вам не тільки благовістя Боже, але й душі наші тому, що ви стали нам любі (2: 8). Врешті, спростовуючи звинувачення у боягузтві Святий Павло говорить, що він двічі хотів прийти до них, але тому перешкодив сатана (2: 18). Своє піклування про фессалонікійську паству Апостол проявив у тому, що посилав апостола Тимофія, який повинен був утвердити і утішити їх у вірі. Крім того, Апостол, знаходячись далеко від своєї пастви, старанно молився про те, щоб бачити лице фессалонікійців і доповнити чого не вистачало у їхній вірі (3:10).

#### ВЧЕННЯ ПРО ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ І ПРО ДРУГЕ ПРИШЕСТЯ ХРИСТОВЕ (4:13 -5:4)

Деякі фессалонікійські християни переймалися скорботою. Вони вважали, що померлі не будуть брати участі у царстві слави, яке настане після другого пришествя Ісуса Христа (4:13). Апостол стверджує, що померлі в Ісусі, тобто віруючі, воскреснуть. Доказом воскресіння мертвих є воскресіння Ісуса Христа (4:14). Фессалонікійці могли подумати, що якщо навіть мертві і воскреснуть, але все ж вони не удостояться радісної зустрічі Ісуса Христа, іншими словами воскреснуть після пришествя Христового. Апостол посилаючись на одкровення Господнє, говорить, що ті, які лишилися в живих до пришествя Господнього не випередять померлих (4:15).

Мертві у Христі воскреснуть „при голосі Архангела і трубі Божій”. Ці слова не можна розуміти буквально. Образ Божої труби взятий із Старого Завіту. Подорожуючи по пустелі, євреї після трубного звука переходили з одного місця на інше. Перед пришествям Христовим мертві у Христі також повинні перейти з одного стану в інший, — із стану мертвеності в стан життя. Під голосом Архангела і трубою Божою потрібно розуміти який-небудь зовнішній знак, який буде даний Богом перед воскресінням мертвих (4:16).

Апостол говорить, що „мертві у Христі воскреснуть першими”. Деякі тлумачі неправильно розуміють це місце. Вони пояснюють це так, що перед другим пришествям відбудеться воскресіння праведників і грішників, що праведники воскреснуть „попереду”, тобто раніше грішників, що між воскресінням праведників і грішників буде якийсь проміжок часу.

Але все ж з контексту промови Апостола витікає інакше тлумачення. Апостол слово „попереду” використав у тому значенні, що спочатку

воскреснуть мертві, а потім відбудеться зміна тіла тих, які залишаться в живих.

Згадуючи про воскресіння мертвих у Христі, Апостол не заперечує воскресіння грішників. Він говорить про воскресіння мертвих у Христі тому, що за їхню долю уболівали фессалонікійські християни.

Потім, тобто, після воскресіння мертвих ті, які залишаться у живих, зміняться (4:17).

Нарешті, як померлі, так і ті, які дожили до другого пришествя являться в час зустрічі Господньої у повітрі і завжди будуть перебувати разом із Христом (4:17).

Солуняни з нетерпінням очікували пришествя Ісуса Христа, це побуджувало у них бажання знати час його пришествя. Апостол на це відповідає, що „про часи і строки немає потреби писати” тому, що вони самі добре знають, що день Господній прийде, як злодій, вночі (5:1). Злодій приходить вночі, але ніхто не може знати, в яку конкретно хвилину він прийде. Якщо точний час приходу злодія невідомий нікому, то тим більше час пришествя Ісуса Христа, про який не відають навіть ангели.

Поряд з цим Апостол вказує ознаки другого пришествя. До таких він відносить „кажуть мир і безпека”, тобто люди скажуть в розумі своєму і серці, що основи благоденства і безпеки тверді. Вони не будуть думати про друге пришествя, їх стан можна порівняти з настроєм нерозумного багача, який мовив у душі своїй: „їж, пий, веселися”.

„Тоді їх раптом досягне пагуба”, тобто бідування. Раптовість другого пришествя Апостол порівнює з жінкою, яка повинна родити. Жінка не може знати точного часу народження своєї дитини.

Але для віруючих друге пришествя Христове не може бути раптовим тому, що вони завжди готові до його зустрічі. Той, хто відчуває постійну готовність, ніколи не може бути захоплений зненацька. Раптовість можлива тільки для тих, хто не очікує, не готується.

Життя віруючих Апостол порівнює з днем, а грішників — з ніччю, тому що дню притаманні справи благодійні, а ночі — справи темні.. Позаяк переступи звершуються у пільмі (5: 4—8).

## **ДРУГЕ ПОСЛАННЯ ДО ФЕССАЛОНІКІЙЦІВ (СОЛУНЯН)**

Приводом до написання другого послання до солунян була чутка про те, що солуняни, глибоко перейнявшись думкою першого послання про раптовість Другого Пришествя Христа, стали „хвилюватися”, що цей день уже наближатися почав. Такі думки внесли розлад у нормальну течію життя солунян: деякі зовсім перестали піклуватися про??? життя, і кинувши усі свої справи, стали жити мрійним, бездіяльним життям, інші ж хвилювалися, не будучи у змозі нормально трудитися. Отримавши вісті, можливо, від когонебудь з віруючих солунян, котрі приїздили до нього, про такий настрій солунян, св. Апостол Павло поспішив вилікувати їх своїм другим посланням.

## ЧАС. МІСЦЕ І МЕТА НАПИСАННЯ

Воно було написане згодом після першого, бо служить поясненням думок першого, особливо у питанні про Друге Пришестя Христове. Це дає підставу вважати, що це друге послання було написане також з Коринфу в тому ж 54 році, коли було написане і перше. Це підтверджується тим, що послання надписане іменами Павла, Сили, Тимофія, а останні два сподвижники були разом при ньому тільки у Коринфі. Мета другого послання така ж як і першого: повідомити богооб'явлене вчення про Друге Пришестя Христове і про події, котрі передуватимуть йому, а зокрема, заспокоїти солунян, щоб вони не робили неправильних висновків із його першого послання і не керувалися лжетьлумаченнями неправдивих вчителів.

## ЗМІСТ І ПОДІЛ ДРУГОГО ПОСЛАННЯ

Друге послання до солунян містить у собі лише три розділи; воно поділяється на такі частини:

1. Звичайний підпис і привітання у перших двох віршах 1-го розділу;
2. Натхненний опис світлої сторони життя солунян, в котрому св. Павло хвалить їх за їхню віру і терпіння у скорботах — 1:3—12;
3. Догматична, або віроповчальна частина, де св. Павло розсіює неправильні думки солунян про Друге Пришестя Христове — 2 розділ;
4. Морально-повчальна частина, де св. Апостол викриває тих, хто ледарює і благає їх виправитися — 3 розділ. Закінчується послання звичайним вітанням і благословінням: „Привіт вам моєю рукою Павловою, — це править за знака в усякім листі. Так пишу я. Благодать Господа нашого Ісуса Христа нехай буде з вами всіма! Амінь”(II Сол. 3: 17,18).

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗБІР ДРУГОГО ПОСЛАННЯ ДО СОЛУНЯН

Весь перший розділ присвячено зображенню похвальних якостей членів Солунської Церкви. Св. Апостол хвалить віру і терпіння солунян, які вони виявляють у всіх хвилюваннях і скорботах. Він дякує Богу за те, що в них росте віра і примножується любов і підбадьорює їх тим, що буде суд, на котрому всі невіруючі, котрі утискають їх, будуть посоромлені і засуджені на вічні муки, а гонимі віруючі будуть прославлені і отримають відраду. Наприкінці св. Апостол молиться, щоб Бог сподобив солунян витримати до кінця, і „учинив вас гідними покликання” (вірш 11), зрозуміло, християнського, щоб „прославилось Ім'я Господа нашого Ісуса Христа в вас, а ви в Ньому” (вірш 12).

У **другому розділі** св. Апостол розсіює неправильні думки солунян про Друге Пришестя Христове і пояснює, що „день Господній” не так уже й близько, як вони думають, бо перед цим повинен ще з'явитися „чоловік гріха, син погібелі” — антихрист, ознак появи котрого поки що немає. „Благаємо ж, браття, ми вас, щодо приходу Господа Нашого Ісуса Христа..., щоб ви не

хвилювалися зараз умом та не жахалися ані через духа, ані через слово, ані через листа, що він ніби від нас, — ніби вже настав день Господній” (вірші 1—2). Апостол ще попереджує, щоб не вірили промовам про наближення Другого Пришестя Господнього навіть у тому разі, якби вони виходили від осіб, котрі відомі своїми пророчими даруваннями. Це подібно до вислову з послання до галатів: „Але якби й ми або Ангел із неба зачав благовістити вам не те, що ми вам благовістили, — нехай буде проклятий!” (Гал.І: 8). При цьому Апостол дає ознаки тих часів, коли прийде „день Господній”: „Хай ніхто жодним способом вас не зведе! *Бо той день не настане, аж перше прийде відступлення, і виявиться беззаконник, призначений на погибель*” (І Сол.2:3). У ті ж часи буде широка хвиля відступництва. Хоча ім'я християнське буде чути ся кругом, і кругом видно буде храми і чини церковні; але все це тільки видимість, в середині ж буде відступництво. На цьому ґрунті народиться антихрист і виросте в тому ж дусі видимості без суті справи. Потім, віддавшись сатані, явно відступить від віри і, озброєний підступами лестошів, всіх, хто не утримує християнство в істині, спокусить до явного відступу від Христа Господа, змусивши самого себе шанувати за бога. Не спокушаться лише вірні, але матимуть великі скорботи.

Отже, відступ цей буде не лише внутрішнім, бо він буває посеред вільнодумців, котрі лише готують підґрунтя для майбутньої діяльності антихриста. Цей відступ у останні часи Уоде видимим, відкритим для всіх, голосним, і його спричинить сам антихрист, котрий подасть перший сигнал.

У віршах 3—10 св. Апостол дає характеристику темної особистості антихриста такими словами:

„Беззаконник..., що противиться та несеться над усе, зване Богом чи святощами, так що в Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме”.

„І тоді то з'явиться той беззаконник, що його Господь Ісус заб'є Духом уст Своїх” (вірш 8). Апостол говорить, що з'явиться беззаконник-антихрист, як всесвітній володар, котрому всі поклоняться. Цього антихриста Христос швидко і легко переможе, розвіюючи немовби непереможну силу антихриста, і вся сила його зникне, як зникає дим, як тане віск від вогню.

„І знищить Господь антихриста з'явленням приходу Свого” — в цих словах видно всеочищуючу силу Другого Пришестя Господнього. Усунуться, тобто повністю знищаться не лише сам антихрист, а й всі справи його. Як світло проганяє темряву, так і Господь Своїм Пришестям „у огні полум'яному” (І:8) миттєво покладе край всякому гріху і беззаконню. „Щоб стали засуджені всі, хто не вірив у правду, але полюбив неправду” (2: 12). Тут єп. Феофан говорить, що розкриються людські злі релігійно-моральні підвалини, і вони дозріють для суду. Вони будуть покарані за свою моральну зіпсованість, внаслідок котрої серце втрачає почуття істини і тягнеться до неправди, бо ця неправда лестить грубим низьким інстинктам людської природи.

В останніх 13—17 віршах 2 розділу св.Апостол дякує Богу за світлий релігійно-моральний стан ним покликаних до віри солунян і переконує їх:

„Отже, браття, стійте й тримайтеся передань, яких ви навчилися чи то словом чи нашим посланням” (2: 15). Ці слова надзвичайно важливі, бо вони прямо викривають протестантів і сектантів, котрі передають Священне Передання.

**Третій розділ** містить у собі частину морально-повчальну. Перші п'ять віршів служать немовби передмовою. В ній св.Апостол просить солунян молитися про успіх його провідницької справи, наперекір каверзам лукавих і безладних людей, котрі, перебуваючи навколо Апостола, намагаються заважати розповсюдженню Благовістя як у Коринфі, так і кругом.

Власне морально-повчальна частина починається з 6 вірша: „А ми вам наказуємо, браття, Ім'ям Ісуса Христа, щоб ви цуралися кожного брата, що живе по-ледачому, а не за переданням, яке прийняли ви від нас” (3: 6). Це припис про загальний закон для всієї благоповедінки християн: християни мають в усьому керуватися апостольським переданням і не спілкуватися з тими, хто його порушує. У 11 і 12 віршах Апостол прямо викриває нероб, називаючи їх „дехто між вами живуть по-ледачому” і говорить: „щоб мовчки вони працювали та власний хліб їли”. Тут „заповідається скромне, усамітнене життя, працелюбство, на противагу пустій розтраті часу” (єп.Феофан).

У післямові св.ап.Павло з метою виправлення і настанови умовляє цуратися тих, хто любить непослух. Як ознаку достовірності свого послання, також посилає Апостол звичайні привітання, котрі відрізняються від підмінених.

## **ПЕРШЕ ПОСЛАННЯ ДО ТИМОФІЯ**

### **ВІДОМОСТІ ПРО СВ. ТИМОФІЯ**

Святий Тимофій був улюбленим учнем і невтомним соратником ап. Павла. У багатьох посланнях ап. Павло дуже вихваляє його. Народився він у Лікосонському місті Лістрі в Малій Азії. Відомості про те, як св. Тимофій став учнем св. ап. Павла, ми знаходимо в книзі Діянь Святих апостолів.

Місто Лістру ап. Павло відвідав під час першої проповідницької подорожі. Там він зцілив кульгавого від народження.

За легендою серед тих, хто увірував, була бабка Тимофія і його мати Євніка. Із слів самого Павла ми довідуємося, що віра благочестивої бабки Лоїди і матері Євніки перейшла і до Тимофія... Окремої розповіді про працю Тимофія в книзі Діянь ми не знаходимо. Його історія подібна до історії проповідницьких праць ап. Павла. Де був ап.Павло, там майже завжди був і Тимофій, допомагаючи йому або виконуючи його доручення. Незадовго після того ап. Павло рукопоکлав Тимофія на єпископа міста Ефесу. Потім він двічі писав до Тимофія, наставляючи його і даючи йому вказівки в його новій відповідальній пастирській діяльності.

Під час ув'язнення св. Іоанна Богослова на о.Патмосі справу керівництва всіма церквами Малої Азії здійснював за нього св. Тимофій.

Тимофія було поставлено єпископом під час четвертої проповідницької подорожі ап. Павла в місті Ефесі. Знаходячись у перших путях у Римі більше року, ап. Павло душею і серцем прагнув побачити своїх духовних чад у новозаснованих ними общинах. Тому, отримавши волю, він відклав на деякий час свій найперший намір відвідати Іспанію (Рим. XV:24) і направився в Малу Азію, про що є вказівки у другому посланні до Тимофія (IV: 13—20). Тут він у 65 році виявив появу зловмисних гностичних ересей. Ап. Павло рукопоклав його на єпископа Ефеського, незважаючи на його відносну молодість (30—35 років), а сам направився далі в Македонію.

Ап. Павло не міг не бачити, як важко йому відстоювати свою ефеську паству від „хижих вовків”, що вдерлися до неї. Тому він написав послання, відправлене із Македонії.

Часом написання цього послання був період між першим і другим ув'язненням, або четверта подорож ап. Павла, між 63 і 64 роками.

## МЕТА НАПИСАННЯ ПЕРШОГО ПОСЛАННЯ ДО ТИМОФІЯ

Про мету цього послання довідуємось із слів самого ап. Павла: „Це пишу я тобі, надіючись незабаром прийти до тебе. А коли я спізнюся, то щоб ти знав, як треба поводитися в домі Божому, котрий є Церква Бога Живого, стовп і підвалина правди.” (I Тим. III: 14—15). Тому тепер, хвилюючись, як би не стали нехтувати його юністю (I Тим. IV: 12), він пише йому розгорнутий план пастирської діяльності — такий заповіт, щоб він міг воїнствувати як добрий воїн і як мудрий і досвідчений старець (I Тим. I: 18).

## ЗМІСТ І РОЗПОДІЛ ПЕРШОГО ПОСЛАННЯ ДО ТИМОФІЯ

Перше послання ап. Павла до Тимофія містить шість розділів:

1. Настанови Тимофію, як остерігатися неправдивих учителів.
2. Настанови йому як настоятелю Церкви:
  - а) відносно церковних зборів (розд. II);
  - б) відносно осіб, що вибираються в клір (III: 1—13);
3. Загальні настанови про належне проходження високого архіпастирського служіння:
  - а) про основну істину християнського віровчення (III: 14—16);
  - б) правила архіпастирського учительства словом і життям (IV: 1—16);
4. Настанови, як учити і керувати паствою, залежно від їх різного стану (V—VI: 19).
6. Завершальний заповіт самому Тимофію (VI: 20—21).

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРШОГО ПОСЛАННЯ ДО ТИМОФІЯ

Починається послання звичайним надписом: „Павло, посланець Ісуса Христа, по повелінню Бога Спаси нашого і Господа Ісуса Христа”. Автор

називає тут себе „посланцем”, або „апостолом”, бажаючи з особливою урочистістю засвідчити авторитетність того, хто збирається писати Тимофієві, тобто справжньому, істинному чаду за вірою, котрого він породив духовно. Цими словами він вихваляє Тимофія, бажаючи сказати, що за вірою він подібний до нього, як син до батька.

**Перший розділ** складається із настанов Тимофієві, як дотримуватися віри. Апостол вчить Тимофія пояснювати християнам, щоб вони не займалися справами, що породжують суперечки, і не служать повчанням, а ведуть лише до марнославства (вірші 3—7).

Блаж. Феодорит пише, що „апостол, називаючи себе першим з усіх грішників, простягається за самий бар’єр покірності.” „У цьому апостол являє собою справжній зразок для всіх, хто кається”, — говорить св. Феофан. Ось чому ці слова увійшли в нас до молитви перед причастям. Таке покірне усвідомлення своєї крайньої гріховності є відмінною ознакою кожного християнина.

У **другому розділі** є настанови Тимофію як предстоятелю Церкви і в першу чергу про церковні збори.

Далі Апостол говорить про те, хто, де і як має здійснювати громадські відправи в церковних зборах. Богослужіння церковні повинні проводити мужі настоятелі церков, а жінки не повинні здійснювати богослужінь чи виступати в молитвенних зборах із словом вчення. Про це ап. Павло писав коринфянам: „жони ваші нехай в Церкві мовчать... Непристойно жоні говорити в Церкві.” (I Кор. XIV:34). Як видно із діянь (XIV: 23), ап. Павло у всіх заснованих ним церквах рукопокладає пресвітерів. У першому посланні до коринфян (XIV: 40) він заповідає, щоб усе в церквах було благопристойно і статечно. Тому, без сумніву, під „мужами” маються на увазі предстоятелі церков. Ці богослужіння можуть здійснюватися „на будь-якому місці”, а не лише в Єрусалимському храмі, як це було у Старому Завіті. Так здійснилось пророцтво Господа самарянці, що настає час, коли християнське богослужіння не буде прив’язане до одного певного місця, як передрікав це Малахія: „на будь-якому місці фіміам приноситься імені Моему і жертва чиста.” (I:11). Як мають здійснюватися ці молитви чи християнське богослужіння, виражають слова: „здіймаючи преподобні руки”.

Потім Апостол дає настанови жінкам про те, як вони повинні поводитись у церковних зборах.

**Третій розділ** розповідає про осіб, яких вибирають у клір, а в останніх віршах йдеться про основну істину християнського віровчення. Хто єпископства хоче (тут під „єпископством” мається на увазі і пресвітерство): доброї справи бажає. Подобає єпископу бути непорочному, єдиної дружини чоловіком, твердому, цнотливому, бездоганному, чесному, гостинному до пришельців, здібному повчати. Пояснюючи це місце, треба звернути увагу перш за все на те, що, виклавши вимоги, які повинен задовольняти єпископ, Апостол відразу переходить до дияконів, нічого не кажучи про другий ступінь священства — пресвітерів. Ми вже бачили, що в апостольські часи ще не було встановлено строго найменування цих двох вищих ступенів

священства, а тому єпископами, чи „доглядачами”, по виконанню ними посади „доглядати” свою паству називались і пресвітери (див. Дії XX: 17—28, а також Фил. I: 1). На питання, що тут має на увазі апостол під єпископством, блаж. Феодорит відповідає так: „Пресвітерство. Тоді одних і тих самих називали пресвітерами і єпископами., але ясно, що єпископам першим належить берегти ці закони, як велику честь!” Чому той, хто прагне єпископства, доброї справи бажає? Тут мається на увазі, звичайно, не прагнення почестей, зв’язаних з цим саном, а ревне бажання послужити Церкві на благо ближніх, потрудитися для їхнього спасіння. Що стосується вимоги щодо єпископа бути чоловіком однієї дружини, то ця вимога означає, щоб кандидат в єпископи двох дружин не мав відразу, бо це і всякому християнину заборонено, але щоб один раз був одружений, був одноженцем. Того, хто на другій жінці жонатий, не слід вибирати в єпископи. Християнська церква віддавна хоч і дозволяла другий шлюб, але завжди ставилася до нього несхвальне, вітаючи чисте вдівство перед другим шлюбом. Тому Амвросіаст пише: „Хоча мати другу дружину не заборонено, та гідний єпископства повинен стримуватися і від дозволеного іншим з причини високості його чину. Той, що бажає його, повинен бути незрівнянно вище всіх.” До цього блаж. Феофілакт додає: „... говорячи це, апостол не законостверджує, що єпископ обов’язково повинен бути жонатим. Як міг повеліти це той, хто казав: „Хочу, щоб усі чоловіки були як і я” (I Кор. VII: 7). Тепер це апостольське правило виконується так, що тільки до пресвітерського сану допускаються особи, що є в першому шлюбі, а єпископами можуть бути тільки неодружені або вдівці після першого шлюбу. В апостольській древності і в перші віки християнства безшлюбність не була обов’язковою для єпископів. Тому, як пояснює те саме блаж. Феодорит, що в ті часи важко було знайти між наверненими юдеями і язичниками людей, що вели строге цнотливе життя. Та коли із зростанням і розширенням Церкви Христової стала примножуватись кількість людей, що відмовилися від шлюбу заради Царства Небесного (згідно з Мф. XIX: 11—12), тоді єпископів стали вибирати переважно з незайманих, що узаконив VI Вселенський собор своїм 12 правилом.

Наступною вимогою, яка ставиться до кандидата в єпископи, є та, що він повинен відзначатися добрими моральними якостями як з внутрішнього боку — бути твердим, цнотливим, благочинним, чесним, гостинним до пришельців, — так і з боку зовнішньої своєї поведінки — не п’яниця, не вбивця, не сварливий.

У свою промову про дияконів ап. Павло вставляє декілька слів про „дружин”: „жінкам також чистим, не брехливим, тверезим, вірним у всьому” (вірш 11) — у російському перекладі тут курсивом додані слова: „жінки їх (тобто дияконів) повинні бути”, і деякі сучасні тлумачі вважають, що тут йдеться про жінок дияконів, але всі древні тлумачі, такі як св. Іоан Золотоустий, блаж. Феодорит, Екуменій, Феофілакт, а також наш сучасний пояснювач єп. Феофан, досить ґрунтовно вважають, що ці слова Апостола належать до інституту дияконис, що існував у древній церкві, і

перелічуються тут якості, котрими повинні відзначатися не просто дружини дияконів, а жінки, що служать Церкві, тобто диякониси, про котрих згадує ще VI Вселенський собор у своєму 14 правилі.

У кінці **третього розділу** викладаються дві надзвичайної ваги догматичні істини: 1) Церква Бога Живого — стовп і утвердження істини (вірш 15). У цих словах — важливе вчення про непогрішимість Церкви, бо Церква — не тільки видимий ззовні збір людей, що вірують у Христа, а разом з тим і невидимий дух, єдність душ, віра, вчення, що зв'язують їх між собою з Головою — їхнім Христом Господом. Окремі особи, члени Церкви можуть грішити, але вся Церква в цілому ніколи не може грішити і відступати від істини. Виражається ця істина в — догматах, прийнятих Церквою, в апостольських і батьківських настановах, Таїнствах, богослужінні, що незлитно зберігалися в ній, у всьому тому, що складає дух Церкви, що передається від древніх часів до пізніших. Це православне вчення про непогрішимість Церкви викривлене римо-католиками і протестантами. Римо-католики приписали непогрішимість Церкви одній особі — папі римському, а протестанти, не бажаючи признавати авторитет Священного Передання, котре берегла Церква, відкинули саме вчення про непогрішимість Церкви. З цією метою вище наведений текст вони тлумачать по-своєму. Після слів „Церква Бога Живого” вони ставлять крапку, і наступні слова „Стовп і утвердження істини” стосуються не до Церкви, а до „великого благочестя таємниці.” Читають це місце так: „Стовп і утвердження істини і незаперечне велика таємниця благочестивості в тому, що Бог з'явився в плоті.” Але таке читання суперечить змісту грецького тексту і древнім свято-батьківським поясненням цього місця. Всі отці Церкви зараховували „стовп і утвердження істини” до Церкви. У цих словах ап. Павло вказує своєму учневі Тимофію, яку істину християнського віровчення він повинен покласти в основу своєї проповіді. „Цю істину, — говорить єп. Феофан, — свята Церква сповідує і підтверджує самим існуванням своїм. Бо вона є споруда, чия основа є Христос Господь (I Кор. III: 11), є тіло, котрого Глава, Він же Бог Слово, що стало плоттю”.

Далі Апостол говорить про те, що на церковне служіння і на повне утримання Церкви повинні братися вдови, яким не менше як шістдесят років, що були дружинами одного чоловіка, відомі своїми хорошими справами, але не молоді, ласі до різного роду гріхів. Деякі тлумачі вважають, що тут іде мова про кандидаток у диякониси, котрим повинні відповідати кандидати у диякони. Та дехто вважає, що тут йдеться про вдів, що заслуговують покровительства Церкви. Таким вдовам, що нездатні жити в чесному вдівстві, Апостол радить краще вступити в другий шлюб, ніж відмовитися від доброго шляху життя, приклади чого Апостолові відомі, як видно із його слів: „це бо така, що розпустилася в слід самості” (вірш 1), що, на думку св. Іоанна Золотоустого, значить: „впасти в блуд”.

Апостол вчить Тимофія бути зразком безкорисливості і нестяжання і настановляти багатих, щоб вони поклалися не на багатство своє, а на Бога.

„О Тимофію, передання збережи” — так закінчує послання, підкреслюючи тим усю важливість віри апостольського вчення, що зберігається Церквою.

## ДРУГЕ ПОСЛАННЯ ДО ТИМОФІЯ

### МОТИВИ ДО НАПИСАННЯ ДРУГОГО ПОСЛАННЯ ТИМОФІЄВИ

Це послання слід розглядати як передсмертний заповіт св. апостола Павла своєму улюбленому учневі і соратнику Тимофієві. „Я уже стаю жертвою, — пише в ньому Апостол, — і час мого відходу настав” (II Тим., IV: 6). Апостол просить Тимофія прийти до нього швидше і привести з собою Марка (IV:9,11), а також принести йому деякі речі: фелон, котрий залишив він у Троаді у Карпа, „і книги, особливо шкіряні” (IV: 13). Таким чином, причиною до написання цього послання було бажання ап. Павла, в передчутті свого близького кінця, побачитися із своїми найвідданішими учнями і подати їм свій останній передсмертний заповіт.

### ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ ДРУГОГО ПОСЛАННЯ ДО ТИМОФІЯ

Отже, зрозуміло, що це послання написане Апостолом із ув'язнення. Видно також, що це було римське ув'язнення, бо Апостол, вихваляючи Онисифора, не соромлячись його, говорить, що він, „будучи в Римі, з великою ретельністю шукав його і не знайшов...” Як давні, так і нові тлумачення вважають друге послання до Тимофія останнім посланням ап. Павла, написаним Ним з Риму незадовго перед його тяжкою смертю в кінці 66 чи на початку 67 року.

### МЕТА НАПИСАННЯ

Отже, мета послання — надихнути Тимофія до неослабної бадьорості і мужності в його пастирському служінні.

### ЗМІСТ І РОЗПОДІЛ ДРУГОГО ПОСЛАННЯ ДО ТИМОФІЯ

Друге послання ап. Павла до Тимофія містить всього чотири розділи, а за змістом три частини:

1. Вступ з підписанням, привітанням і позначенням основного предмета написання (I: 16).

2. Настановча частина, в котрій ап. Павло дає настанови Тимофієві, як він повинен проводити своє пастирське служіння (I: 7; IV: 8).

3. Післямова, в якій йдеться про особисті причини ап. Павла до написання послання (IV: 9—22).

„...і позбавлений буде уст левів” — тут під „левом” св. Іоан Золотоустий і блаж. Феодорит розуміють жорстокого Нерона, хоч дехто

думає, що Апостолу насамперед загрожувала небезпека бути відданим на розтерзання левам, як це часто робили тоді з християнами, засуджуючи їх на смерть через розтерзання звірами.

## ПРОХАННЯ ДО ТВЕРДОСТІ В ІСТИНІ БЛАГОВІСТЯ

На початку послання Апостол посилає Тимофію звичайне привітання, згадуючи при цьому про його благочестя, яке він успадкував від своєї бабусі і матері. Тут же Апостол висловлює бажання бачитися з ним (1: 1—5).

Завдяки своїй твердій вірі і благочестю Тимофій отримав благодать священства. Цей дар він повинен „розігрівати”. Образ узятий з вогню, покритого попелом. Такий вогонь можна запалити тільки посиленням роздуванням і добавлянням дров. Тут з вогнем порівнюється благодать Святого Духа, яка також потребує підтримки ретельністю і працею. Розігрівати дар Божий — значить з ревністю проходити своє служіння (1: 6).

Якщо для вогню кінцевим результатом є попіл, то для благодаті — страх, який початкове проявляється у сором'язливості. Тому Апостол переконує Тимофія не соромитися ані страждання Ісуса Христа, ані його кайданів, в яких він зараз знаходиться, в той час страждання Ісуса Христа вважалися поза зв'язком з поняттям Божества і викликали з боку противників злі глузування (1: 7—8).

Далі Апостол просить Тимофія бути твердим, йти навіть на страждання за те вчення, яке він йому передав. Проповідуючи, він повинен мати „образ здорових слів”, тобто подібно тому, як живописці й архітектори мають у себе перед очима зразок чи план, згідно з яким вони розмірковують при виконанні своєї роботи. Так і Тимофій повинен керуватися тим зразком, правилом віри і моральності, які він отримав від Апостола (1: 9, 14).

Потім, ніби для прикладу, чого не варто наслідувати, Апостол згадує про те, що ті, хто прийшов до нього з Азії, залишили його і, нарешті, закликає милість на дім Онисифора, який у Римі знайшов його у кайданах, в Ефесі дуже багато послужив (1: 15—18).

Почуте від ап. Павла Тимофій повинен передати іншим, причому не просто передати кому-небудь, а тільки тим, які здатні й інших навчити. Передача вчення має відбуватися при багатьох свідках. Усе це є гарантом достовірності церковного вчення (2: 1—2).

Підвизаючись у благовісті Євангелія, Тимофій повинен уподібнитися до воїнів тому, що послідовники Ісуса Христа є Його воїнами. Усяке військове служіння поєднане з багатьма стражданнями, труднощами і нестатками. Зокрема, воїн не повинен зв'язувати себе житейськими справами тому, що для нього досить тієї нагороди, яку він отримує за свій подвиг. Воїни, безсумнівно, отримують нагороду. За законом справедливості не можна допустити, щоб трудівник не спожив плода від своєї праці, так само як не можна допустити, щоб хлібороб не спожив плодів хліборобства.

Той, хто підвизається, позбавляється нагороди тільки в тому випадку, якщо його подвиги будуть незаконні (2: 3—6).

До виконання пастирських обов'язків Тимофія спонукає воскресіння Ісуса Христа, який мав таку ж плоть, як і він; тобто Ісус Христос також боявся смерті. Але все ж він не злякався страждань і смерті тому, що знав про Своє воскресіння. Віра у воскресіння повинна вселяти у Тимофія твердість і мужність у справі благовістя, до цього спонукає Тимофія і приклад його вчителя, який за проповідь Євангелія закований у кайдани. Кайдани не страшні для проповідника тому, що вони можуть зв'язати тільки проповідника, а не проповідуване ним слово, яке може розповсюдитися і через кайдани проповідника (2: 7—13).

## КЕРІВНІ НАСТАНОВИ ДО ВИКОНАННЯ ПАСТИРСЬКИХ ОBOB'ЯЗКІВ(2: 14;4, 5)

Віруючих Тимофій повинен застерегти від словесних баталій, на які їх викликають лжевчителі. Лжевчення еретиків Апостол уподібнює до гангрені, яка українською мовою перекладається як „рак”. Ця небезпечна і невиліковна хвороба, яка знищує здорові органи, роз'їдає їх, поки повністю не виведе з ладу. А „жир” — це пасовище. „Гангрена уподібнюється до пожадливої худоби, яка, знайшовши галявину з соковитою травою, жадібно починає з'їдати її і не відходить, доки все не з'їсть. Так і рак, немовби пасовищем своїм має м'які органи тіла, пасеться собі на них, поки все тіло не об'їсть” (Феоф.). Віруючих і самі Євангельські істини лжевчителі перетворюють на пасовище, яке вони можуть жадібно з'їдати, поки не з'їдять усе (2: 17). При цьому Тимофій не повинен забувати й того, що в Церкві можуть бути тверді у вірі і немоцні, подібно до того, як у великому будинку бувають посудини не тільки золоті і срібні, а й дерев'яні та глиняні (2:20).

Хоча Апостол забороняє Тимофієві вступати у словесні баталії з лжевчителями, однак не забороняє, а навпаки, велить настановляти в істині зі смиренністю і незлобливістю тому, що тільки тоді ті, які заблукали, можуть повернути на правильний шлях (2:23 — 26).

Від прохань боротьби з лжевченням Апостол переходить до зображення важкого часу, який скоро настане чи вже настав. Тоді люди будуть різнитися негарними якостями, в основі яких лежатиме егоїзм. До них належать лжевчителі, які принаджують у свої сіті жінок. Жінкам притаманно спокушатися новітністю і зовнішністю. Спокусившись самі, вони можуть спокусити й інших. Лжевчителі опираються істині, як єгиптяни (Іамній і Іамврій) опирались Мойсею, але істинно віруючі відвернуться від них.

Під час своєї проповіді Апостол перетерпів багато страждань. Істинно віруючі і Тимофій також повинні бути готовими до страждань (2: 10—14). Твердо перебувати в апостольському званні буде допомагати Тимофію читання Священного Писання (2: 15—17). Далі Апостол закликає Тимофія до поступового вчительства тому, що настають часи, коли люди будуть охочіше розуміти лжевчителів. У висновку Апостол говорить про свій швидкий відхід (4: 1—6).

## ПОСЛАННЯ ДО ТИТА

### СВІДЧЕННЯ ПРО ТИТА

Історичні відомості про Тита дуже скромні. Книга Дій про нього зовсім нічого не говорить. Про нього знаємо лише з послань, св. ап. Павла і із передань. Перша згадка про нього знаходиться у посланні до галатів, де говориться, що він супроводжував св. ап. Павла на Апостольський собор, котрий відбувся у Єрусалимі. „Але й Тит, що зо мною, будши греком, не був до обрізання змушений” (Гал. 2:3). Звідси ми дізнаємося, що він був за походженням еліном, язичником, а передання додає, що він був родом з острова Крит, походзячи з тутешнього царського роду, був любителем мудрості і ревнителем благочестя не по-язичницьки і непорочним не по-язичницьки (Послання св. Ігнатія до Філадельфійців). За переданням, Тит був посланий своїм дядьком, Анфіпатом Критським, у Єрусалим, під час земного життя Господа, бесідував там із Господом і св. апостолами і бачив дивні знамення: „А між тими, що в свято прийшли поклонитись, були й деякі гелени”. І вони підійшли до Пилипа, що з Віфсаїди Галілейської, і просили його та казали: „Ми хочемо, пане, побачити Ісуса”. Він був свідком хресної смерті Господа, удостоверився в істині Його воскресіння і знаходився у числі критян, котрі чули, як святі апостоли в день П’ятидесятниці, після зшестя на них Святого Духа, говорили по-критськи. Звідси, будучи вже віруючим, він направився в Антіохію і став найвідданішим учнем і супутником св. ап. Павла. Вірогідно, що Тит супроводжував св. ап. Павла під час його другої подорожі, коли на верненні були галати, бо у посланні до галатів св. ап. Павло говорить про Тита, як про відому їм особу: „Потому, по чотирнадцяти роках, я знову ходив в Єрусалим із Варнавою, взявши й Тита з собою. А пішов я за відкриттям. І подав їм Євангелію, що її проповідую між язичниками, особливо знатнішим, чи не дарма змагаюся я, чи змагався”. Тит знаходився з св. ап. Павлом і під час його третьої подорожі, бо св. Павло посилав його із Ефеса у Коринф з важливим дорученням — дізнатися про враження від першого послання і влаштувати справи Коринфської Церкви: „А коли я прийшов до Троади звіщати Христову Євангелію, і були двері для мене відчинені в Господі, не мав я спокою для духа свого, бо я не знайшов був свого брата Тита; але попрощавшись з ними, я пішов у Македонію” (2 Кор. 2:2—13, 7:13—15).

Із передання відомо, що Тит був єпископом потім на о. Криті до глибокої старості, просвітив увесь острів св. Христовою вірою і помер у 94 роки, будучи непорочним до смерті, подібно до свого вчителя. Помер у 110 році після Р.Х. Пам’ять 25 серпня.

### ЗАСНУВАННЯ КРИТСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Острів Крит, або Кандія, має значні параметри і відрізняється родючістю ґрунтів, за що й був названий „царицею островів” Середземного

моря, у древності був багатолюдним — славився своїми торговими відносинами. Серед жителів Крита було багато і юдеїв, котрих привабила сюди торгівля.

Коли з'явилося на Криті християнство, нам невідомо. З книги Дій ми дізнаємося, що серед свідків чуда П'ятидесятниці були й критяни, котрі чули натхненну проповідь апостолів на своїй рідній мові: „юдеї й нововірці, критяни й араби, — усі чуємо ми, що говорять вони про великі діла Божі мовами нашими!” (Дії 2:12). Все ж можливо, що головним проповідником християнства на Криті був св. Тит. Посеред помічників Тита на Криті був якийсь Зина — законник і відомий своєю вченістю і красномовством Аполлос (Тит. 3:13).

## ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ

Можна запропонувати, що послання до Тита написане у 64 році з якого-небудь малоазійського міста. Св. Афанасій і бл. Ієронім вважають, що цим містом був якраз Нікополь Кілікійський.

## ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ ДО ТИТА

Християнське суспільство на Криті було досить різнорідним за своїм складом. Це розрізнення, моральна зіпсованість, брехливість, лінь, корисливість, котрі стали приказкою, а також і звичайні повсюди для юдеїв помилки, якими вони хвилювали християнське суспільство, все це становило великі труднощі для пастирського опікування. Крім того, Тит сам був критянином, і його діяльності належить надати особливий авторитет. Послання й було для нього необхідним письмовим керівництвом у доповненні до усних настанов, що дав йому св. ап. Павло. Отримавши письмові настанови апостола, св. Тит міг сміливіше і рішучіше діяти, посилаючись на авторитет Апостольського послання.

## ЗМІСТ І ПОДІЛ ПОСЛАННЯ ДО ТИТА

*Зміст трьох розділів поділяється на:*

1. Попереднє слово (передмова) з надписом і привітанням I: 1—5.
2. Настанови щодо вибрання пастирів Церкви I: 6—16.
3. Настанови про вчительську діяльність пастиря II і III: 11.
4. Післямова, що містить розпорядження Апостола, привітання і благословення III: 12—15.

*Настанови, що стосуються вибрання пастирів Церкви  
(1:1-16)*

Після доволі широкого вітання (I: 1—4) Апостол прямо говорить, що Тит залишений на о.Крит для висвячування пресвітерів для всіх народів. Безперечно, що Титу дані були усні настанови про настанови пресвітерів. Яка

ж мета повторення раніше сказаних повелінь і настанов? Можна думати, що ці повеління повторюються не стільки для самого Тита, скільки для критських християн. З послання вони повинні були переконатися, що Тит має владу висвячувати пресвітерів і взагалі керувати Критською Церквою (1:5).

Потім Апостол вказує, якими якостями повинен володіти пресвітер. Перш за все, пресвітер повинен мати „дітей вірних”, тобто християн, яким ніхто не може дорікнути за блуд чи непокору (1:6). Ця якість необхідна пресвітерові тому, якщо хто не вміє керувати своїм домом, той тим більше не буде піклуватися про Церкву Божу.

Настановлений на пастирське служіння повинен твердо триматися: „вірного слова” (1:9). Під вірним словом Апостол має на увазі вчення чи проповідь. Тит повинен надавати цій якості більше значення тому, що в той час з'явилося багато лжевчителів. Лжевчителі належали до партії, що сповідувала іудейство, оскільки вони, за словами Апостола, трималися обрізання і розрізняли їжу на чисту і нечисту. До того ж моральність критян стояла на низькому рівні. Апостол характеризує їх моральність словами Епіменіда (VII ст. до Р. Христового): „Критяни завжди, брехливі, злі звірі, черева ліниві” (1:12). Все це вимагало від критських пастирів, в тому числі і від апостола Тита, особливої твердості у „здоровому вченні”.

### *Правила поводження для різних віків і станів (2:1 - 3:15)*

Подавши Титу настанови вибирати достойних пресвітерів, заповівши охороняти „здорове вчення” від пошкоджень лжевчителів, Апостол дає правила поводження для різних вікових категорій і станів.

Старці повинні бути „тверезими”. У Священному Писанні „старцями” називаються пресвітери. Наприклад, апостол Петро, звертаючись до пресвітерів, називає їх і себе старцями (1 Петр. 5:1). Але у даному разі під старцями потрібно розуміти чоловіків у похилому віці, тому що далі говориться про різноманітний вік. Тверезість, якою повинні відрізнитися старці, — це духовна обережність. Тверезий дуже уважно слідкує за своїми діями, словами і навіть думками. Він не дозволяє собі захоплюватися лестощами чи духовно засинати під впливом пристрастей (2:2).

Друга якість старців — це чесність чи статечність, яка проявляється не тільки у зовнішньому вигляді, положенні, але і справах, словах і думках (2:2).

Наступна якість старців — цнота думок, доброчесність. Святий Іоан Златоуст цнотою називає розсудливість, тобто здоровий стан розуму.

Врешті, старці повинні відрізнитися здоровою вірою, любов'ю і терпінням тому, що можна вірити не розсудливо, любити не цнотливо і терпіти з нудьгою.

Старці повинні одягатися відповідно і утримуватися від наклепу, притаманного їм пороку і пияцтва. Тит зобов'язаний наставляти старших жінок, щоб вони вчили молодих жінок любити своїх чоловіків і бути цнотливими, чистими, щоб добре керували своїм будинком.

Апостол переконує Тита вчити рабів підкорятися своїм хазяям. Цим він

не захищає рабовласницький лад, але й не засуджує. Апостол показує цілковите невтручання у політичні справи і тим дає зразок ідеального ставлення Церкви до держави. Апостол піклується про внутрішній стан рабів, про їхню моральну поведінку. В той час раби під впливом християнської свободи вважали, що християнство дає їм право нікому не підкорятися. Деякі з них навіть вдавалися до злочинства. Цим вони кидали тінь на християнське вчення і давали привід думати, що християнство є політичним рухом рабів.

Апостол своїми вимогами до рабів коритися господарям прямо говорить, що християнство не є політичним рухом (2:9—10).

Необхідно у всьому коритися громадській владі, крім тих випадків, коли її настанови суперечать повелінням Божим. За вченням Апостола до язичників потрібно ставитися поблажливо і зі смиренням (3:1—2), бо язичникам важко відразу відмовитися від своїх пороків (3). Поштовхом до такого ставлення повинно бути і те, що і ми спаслися не власною праведністю, але милосердям Божим; посередництвом хрещення ми очистилися від гріхів, зробилися новою істотою (3:4—7).

Проте Тит повинен говорити із силою. Якщо єретики будуть викликати на суперечку, необхідно відійти від них, з невігласами словесні баталії зайві. Хоча єретику потрібно зробити настанову і раз, і два. Якщо він не послухає, то потрібно відкидати його, як закоренілого у своїх помилкових поглядах (3:8—11). Послання закінчується дорученнями і вітаннями (12—15).

## **ПОСЛАННЯ ДО ФИЛИМОНА**

### **СВІДЧЕННЯ ПРО СВ. ФИЛИМОНА**

„Улюблений” ап. Павлу Филімон був багатим і знатним громадянином м. Колоси. Повіривши у Христа під впливом св. Апостола, Филімон був зразком віри і життя по вірі. Найближчою помічницею Филімонові в усіх подвигах християнського життя була Апфія, на думку св. Златоустого, його дружина, котру письмово вітає св. ап. Павло як „сестру любу”. Вітає Апостол і Архипа, як думають, — син їхній, котрого Апостол вшанував назвою „співвойовник нашій”. „Дім їхній”, за словами св. Златоустого, „був притулком для всіх святих”, і св. Павло свідчить, що він „серця бо святих заспокоїв”: „Бо ми маємо радість велику й потіху в любові твоїй, сердца бо святих заспокоїв ти, брате” (Филім. I:7). На тій підставі, що будинок св. Филімона св. Апостол називає „Церквою домашньою”, вважають, що там дійсно була Церква, у котрій звершували богослужіння Филімон і Архип, як особи у священному сані. За переданням, Филімон був пізніше сам єпископом у Колосах і прийняв мученицьку за Христа смерть разом з Апфією і Архипом від збунтованої язичницької черні. Пам’ять їхня святкується 19 лютого і 22 листопада. За іншим переданням, св. Архип був єпископом у Колосах, а св. Филімон — у Газі.

### **ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ ПОСЛАННЯ ДО ФИЛИМОНА**

Послання своє до Филимона св.ап.Павло написав з приводу раба його Онисима, котрий, завинивши у чомусь (вірші 10—11 і 18), від страху покарання втік від свого хазяїна і дістався до Рима, де знаходився у кайданах св.ап.Павло. Оскільки під час першого ув'язнення Апостол міг писати вільно (Дії 28: 31), він серед багатьох навернув до Христа і Онисима. Св.Апостол так полюбив Онисима, що хотів навіть утримати його біля себе, але потім, розмірковуючи, прийшов до висновку, що ліпше повернути його Филимонові, прохаючи, щоб останній прийняв його, як „неначе серце моє”: „Тобі я вертаю його, того, хто є неначе серце моє” (Филим.12). Це послання направлене для того, щоб цілком примирити хазяїна з його рабом і щоб Филимон прийняв утікача Онисима як: „і. вже не як раба, але вище від раба — як брата улюбленого, особливо для мене, а тим більше для тебе, — і за тілом, і в Господі” (вірш 16).

### ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ

Послання до Филимона написане і послане одночасно з посланням до колосян. Це відбулося відповідно в 61 чи 62 році. Написане ж під час першого ув'язнення у Римі.

### ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОСЛАННЯ ДО ФИЛИМОНА

Послання до Филимона містить 25 віршів в одному розділі. Починається привітанням (9 віршів). Потім благає прийняти з миром раба Онисима, котрого він „породив” в ув'язненні (кайданах) і котрого вважав раніше за непотрібного, а тепер оцінив його як вірного помічника. В 13—21 віршах Апостол наводить докази для клопотання на користь Онисима. Послання до Филимона — яскраве свідчення того, що Церква Христова, звільняючи людину від гріха, не творить насильницької зміни суспільних відносин, не руйнує громадського і державного порядку, а терпляче чекає на кращу зміну суспільства під впливом християнства. Церква веде людей до досконалості особистої і покращення суспільного порядку на засадах братства, рівності, свободи, а не шляхом свавільних переворотів і насильства.

Слова 19-го вірша свідчать, що все послання було написане рукою самого ап. Павла. За переданням, Филимон дав Онисиму волю і відіслав його назад до св.Павла. Згодом він був єпископом Берії Македонської. Мученицьки помер у Римі за імператора Траяна. Пам'ять 15 лютого.

### ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ

#### ПРО ПИСЬМЕННИКА ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ

Останнє місце в ряді послань св.ап.Павла займає послання до євреїв. Древні свідоцтва, як наприклад, св.Климент Римського, св.Ігнатія,

Полікарпа, Іустина Мученика, Іринейя Ліонського, говорять тільки про глибоку древність послання і його апостольське походження, але не називають імені його письменника. Оріген наводить деякі свідчення, котрі приписували це послання то св.Клименту Римському, то св.Євангелісту Луці, то св.Варнаві, то Аполосу Олександрійцю. Але все ж підводить підсумок: „Якщо Церква наша приймає послання до євреїв за Павлове, то нехай в цій впевненості перебуває кожен, тому що древні не безпідставно передавали нам це послання, як твір ап.Павла”. Східні Церкви завжди були згідні з думкою Орігена і тільки аріани вважали послання до євреїв за підроблене. На Заході, навпаки, довгий час сумнівалися у достовірності цього послання і лише під впливом Бл.Августина на Іппонійському соборі 393 р. воно було приєднане до інших 13 послань св.ап.Павла. Доказ же тих, хто сумнівається, полягає в тому, що св.ап.Павло не вказує свого імені на початку послання, як зазвичай він це робив. Але ап.Павло міг запідозрити, що євреї не будуть читати його послання, дізнавшись із перших слів, ким воно написано. В той же час, не можна не визнати, що все послання до євреїв наповнене духом св.ап.Павла: те ж вчення про перевагу Нового Завіту над Старим, ті ж думки, ті ж образи, навіть характерні вислови. Цілий ряд висловів помітно збігається з висловами, котрі зустрічаються в інших посланнях св. ап. Павла (див. наприклад, Євр.Х; і Кол.ІІ;17, Євр.Ⅶ; 18-19 і Рим. Ⅷ;3, Євр. ІХ; 15 і ІІ Кор.ІІІ; 6, Євр.1,3 і Кол.І;15 і Филім.ІІ;6). У Х;34 і ХІІІ; 19 письменник згадує про своє ув'язнення в ХІІІ;23 Тимофія називає братом, в ХІІІ;24—25 подає звичне для ап.Павла благословіння: „благодать з усіма вами”, котре св. ап. Павло в ІІ Сол.ІІІ; 17—18 сам пропонував розглядати, як знак достовірності його послань.

Необхідно пам'ятати також, що, незважаючи на деякі сумніви щодо особи письменника, саме послання завжди визнавалося Церквою як канонічне, богонатхненне. Вчення про це висловлене у 85 Апостольському правилі, в 60 правилі Лаодикійського собору і у вченні Отців перших віків християнства, котрі цитували це послання, як, безсумнівно, богонатхненне і високоавторитетне. В Сирійському перекладі „Пешіто” другого століття послання до євреїв назване у числі останніх послань св. ап. Павла. Павловим визнавали його і св. Афанасій Великий, св. Кирило Єрусалимський, Епіфаній Кіпрський, Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Нісський, св. Іоанн Златоуст і Бл.Феодорит. Важливе свідоцтво св. ап. Петра, котрий писав євреям розсіяння, що про те ж писав і улюблений брат ап. Павло (ІІ Петра ІІІ;15).

## ПРИВІД ДО НАПИСАННЯ, МЕТА І МОВА

Приводом до написання послання до євреїв послужили повернення євреїв знову у юдейство і віддалення їх від спілкування з християнами в їхніх молитовних зібраннях: „Не кидаймо збору свого, як то звичай у деяких, але заохочуймося, і тим більше, скільки більше ви бачите, що зближається день той” (Євр.Х;25). У той же час християни з юдеїв, котрі жили за межами

Палестини, поступово дедалі більше і більше зливалися з християнами з язичників, втрачаючи свої вузьконаціональні риси і оманливі мрії про Месію. Християни ж Палестини підпадали під вплив загальноюдейського націоналізму, котрий вилився врешті у пагубне для юдеїв повстання проти римського владарювання, котре закінчилося зруйнуванням Єрусалиму і Храму.

Дізнавшись про все це, св.ап. Павло і написав своє послання з метою переконливо зобразити всю велику перевагу Нового Завіту над Старим, котрий був лише „тінь майбутнього добра”, надихнути палестинських християн до терпіння скорботи і утисків за віру за прикладом старозавітних праведників (розділи XI і XII).

Що ж до мови послання до євреїв, то хоч деякі західні отці вважають, що воно першопочатково було написане на єврейській мові, а на грецьку переклав немовби чи то св. Лука, чи то св. Климент Римський. Але до нас єврейський текст не дійшов, а дійшов лише грецький. До того ж потрібно пам'ятати, що для св. ап. Павла грецька мова була природною, оскільки він народився у Тарсі Кілікійським, котрий славився своєю грецькою освіченістю.

## ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ

З послання видно, що воно написане до зруйнування Єрусалима, бо св. Апостол говорить в ньому про храм Єрусалимський і про богослужіння, котрі в ньому проводились. Місце написання послання ясне зі слів Апостола: „Вітайте всіх ваших наставників та всіх святих. Вітають вас ті, хто в Італії” (Євр. XIII; 24). Відповідно, св. Апостол знаходився в Італії і природно вважати — в Римі. В цьому місті св. Апостол був двічі і обидва рази в ув'язненні. З усього видно, що послання писане незадовго до звільнення (63—64 рр. Різдва Христового).

## ЗМІСТ І ПОДІЛ ПОСЛАННЯ

Послання до євреїв складається із 13 розділів, і на відміну від інших послань, в ньому немає передмови, а прямо починається з викладу догматичної частини. Подібно до інших послань, в ньому є дві частини:

- 1) частина догматична з I розділу по X розділ 18 вірш;
- 2) частина морально-повчальна з X, 19 по XIII, 17. Післямова міститься в XIII, 18—25.

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗБІР

**Перший розділ** повністю присвячений з'ясуванню переваги Господа Ісуса Христа як Речника Нового Завіту перед ангелами. Це немовби вступна частина до думок св. Апостола про перевагу Нового Завіту над Старим. Старозавітний закон був даний людям через ангелів і через Мойсея, а

новозавітний Закон даний Ісусом Христом. Тому св. Апостол і ставить собі за мету, на основі самого Священного Писання Старого Завіту, довести євреям, що Христос вище ангелів (розділи I і II) і вище Мойсея (розділи III і IV).

Св.ап.Павло посилається на Старий Завіт, головним чином, на вислови із псалмів, котрі явно показують перевагу Сина Божого, Котрий подарував нам Новий Завіт перед ангелами. У цих висловах Месія засвоює собі імена:

- 1) Ім'я Сина Божого по суті (вірш 5—6);
- 2) Ім'я Бога, царський престол Якого є вічним (вірш 7—8);
- 3) Ім'я Помазаника Божого, помазаного раніше всіх людських сучасників Своїх;
- 4) Ім'я Творця, Котрий є завжди Тим Самим, і роки Його не закінчатся (вірші 10—12);
- 5) Ім'я Того, Хто сидить праворуч Бога (вірш 13).

**Другий розділ** продовжує ту ж думку про незмірну перевагу Сина Божого над ангелами, а внаслідок цього — і перевагу Нового Завіту над Старим. Тут Апостол відкриває, що Христос, не будучи применшеним перед ангелами (приймавши тіло і людську подобу), має Сам врятувати людство, здобуваючи при цьому величну славу: „Але бачимо Ісуса, мало чим уменшеним від Ангелів, що за перетерпіння смерті Він увінчаний честю й величністю, щоб за благодаттю Божою смерть скуштувати за всіх”(Євр.2;9). Отже Господь з великої милості Своєї зодягнувся у плоть, щоб страждаючи і вмерши, звільнити від влади гріха творіння Своє: „А що діти стали спільниками тіла та крові, то й Він став учасником їхнім, щоб смертю знищити того, хто має владу смерті, цебто диявола, та визволити тих усіх, хто все життя страхом смерті тримався в неволі”(Євр.2; 14—15). Щоб врятувати всю природу людську, Ісус з'являється у світ як тлінна людина, а не як сяючий, сильний ангел, бо це вимагалось самою суттю справи: „Бо приймає Він не Ангелів, але Авраамове насіння” (Євр.2;16).

**У третьому розділі** св. Апостол говорить про перевагу Господа Ісуса Христа над вождем єврейського народу Мойсеєм. Господь Ісус Христос вище за Мойсея перш за все тому, що він є Будівничий Дому, а Мойсей — тільки вірний служитель у цьому домі. Під цим „домом” розуміється Старозавітна Церква (Євр.3;1—6). Далі Апостол згадує про те, як часто нарікали євреї на Бога під час свого сорокарічного подорожування по пустелі і як Господь прогнівався на рід їхній і клявся у гніві Своїм, що вони не увійдуть в покій Його, тобто в Обіцяну землю (Євр.3; 7—11). За приклад же мають служити для нового Ізраїлю ті вірні мужі, які не ремствували, наприклад, Ісус Навин, Халев (вірш 16 і далі).

**У четвертому розділі** говориться про той вищий духовний спокій, котрий успадкують християни, котрі не похитнулися у своїй вірі і у своїй надії. Починаючи з 14 вірша, мова йде про Господа Ісуса Христа, як про Великого Першосвященника і розкривається Його перевага над Старозавітними першосвященниками. Ісус Христос — Великий Архієрей, Єдиний і піднесений над всіма іншими архієреями. Також Він є Тим, Хто пройшов небеса, тобто Явився перед лицем Самого Бога, в той час, як

Старозавітні архієреї могли лише один раз на рік входити тільки до Святого Святых, котра була лише місцем появи слави Божої. А ще Ісус Христос є Сином Божим, в той час, як інші архієреї були лише звичайними смертними людьми.

**П'ятий розділ** містить високе вчення про Христа, як про Першосвященника за чином Мелхіседека. А загалом Апостол перш за все говорить про тяжкість гріха відходу від віри після прийняття св.Хрещення і про неможливість оновлення через повторне прийняття цього неповторного таїнства: „Не можна бо тих, що раз просвітилися були, і скуштували небесного дару, і стали причасниками Духа Святого і скуштували доброго Божого Слова та сили майбутнього віку, та й відпали, знов відновляти покаанням, коли вдруге вони розпинають у собі Сина божого та зневажають” (Євр.6:4—6). У цих словах — ясна вказівка св.Апостола на найстрашніший гріх, котрий названий Самим Господом огудою на Духа Святого: „Тому то кажу вам: усякий гріх, *навіть* богозневага, проститься людям, але богозневага на Духа не проститься!” (Мф. 12:31).

**Сьомий розділ** повністю присвячений розкриттю вчення про Господа Ісуса Христа, як про Першосвященника за чином Мелхіседековим. Перші три вірші повинні служити поясненням, чому Христос називається „Першосвященником повік за чином Мелхіседековим” (Пс. 109; 4). У книзі Буття розповідається, як після повернення Авраама після перемоги над Ханаанськими царями, його зустрів з хлібом і вином Мелхіседек, цар Салимський, котрий в той же час був і священником Бога Вишнього, і благословив Авраама іменем Бога Вишнього, а Авраам дав йому десятину з своєї здобичі. Більше ніяких свідчень про особу Мелхіседека у священних книгах ми не знаходимо. Але ім'я його і таємничість, з якою він з'явився і знову зник в історії Авраама, зробили його особу важливою, немовби надприродною. Ось чому Псалмоспівець, зображуючи в 109 псалмі (вірш 4) Месію, як вічного священника, назвав його священником за чином Мелхіседековим. Св. ап. Павло в перших трьох віршах сьомого розділу вказує риси схожості між Мелхіседеком і Господом Ісусом Христом і представляє першого немовби образом Сина Божого. Ап.Павло робить природний висновок, що в особі Авраама, сам Левій і всі його нащадки — Старозавітне священство — визнали себе підлеглими Мелхіседеку, як священнику з неперехідним вічним достоїнством. З усього вищесказаного Апостол робить висновок про переважні особливості священства Мелхіседекового, котрі здійснилися в особі Ісуса Христа, і розкриває перевагу священства Христового за чином Мелхіседековим над недосконалим левитським священством.

Далі Апостол розкриває, як здійснилася ця заміна одного священства іншим:

1.Господь Ісус Христос засяв не з священничого коліна (Левіного), а Юдиного, як і Мелхіседек був чужий роду Авраама.

2.Господь Ісус Христос священник „не за законом тілесної заповіді”, тобто священство його не за успадкуванням, як це було у коліні Левія, і Він

— „священик навіки за чином Мелхіседековим” (вірш 7).

3. Виявилось безсилля Старозавітного закону, бо він не довів людей до досконалості, а тому встановлено з клятвою Богом „Кращий” Новий Завіт, поручителем котрого став Ісус Христос, котрий поклав початок новому і кращому священству (вірші 18—20).

На закінчення розділу Апостол зазначає перевагу нового Христового священства:

1. Христове священство одноосібне і незмінне (вірші 23—25);
2. Очолює Новозавітне священство Первосвященик Святий і безгрішний, яким є Христос, Котрий приніс Самого Себе у жертву за гріхи людей (вірші 26—28).

**Дев'ятий розділ** присвячений увесь порівнянню двох Завітів — Старого і Нового і доведенню про незрівнянну перевагу Нового. Розглядаючи у перших 7 віршах устрій скинії Апостол звертає головну увагу на недоступність Свята Святих не тільки для народу, а й для самих священнослужителів, з котрих лише один першосвященик міг вступити туди, та й то один раз на рік. У 12-му розділі Апостол пропонує євреям, дивлячись на приклад Старозавітних пророків, з терпінням проходити „до боротьби, яка перед нами, дивлячись на Ісуса, на Начальника й Виконавця віри”, що є вищим прикладом для тих, хто подвизається. Вірші 9—10; 17—23; 32—40 з одинадцятого розділу читаються на літургії в неділю перед Різдом Христовим, у день Святих Отців Старозавітних. З додатком же 1 і 2 віршів 12-го розділу цей уривок прочитується в неділю Всіх Святих, починаючи з 33 вірша. Починаючи ж з 24 вірша це місце читається у неділю Православ'я. Далі у 12-му розділі св.Апостол вчить про значення горювання, як цілительного покарання від Бога тим людям, котрі є Його синами, посилаючись на вислів книги притч (Приповісті Соломонові 3: 11—21).

Далі вся подальша оповідь 12-го і 13-го розділів присвячена моральним настановам про мир, про цнотливість, про братолюбство, про шанування наставників, про добродійство. Останні вірші 18—25 містять післямову з вираженням надії на зустріч, привітаннями, благословінням.

*Блажен, хто читає і ті, що слухають  
слова пророцтва цього і дотримуються  
написаного в ній, бо час близький  
(АПОКАЛІПСИС. 1,3)*

## АПОКАЛІПСИС

### ВСТУП

Апокаліпсис, чи в перекладі з грецької Об'явлення Святого Іоанна Богослова, є єдиною пророчою книгою Нового Завіту. В Апокаліпсисі віруючим розуму і серцю даються таємничі пророчі вказівки про майбутню долю Церкви і всього світу. Об'явлення — книга таємнича, тому існує безліч літератури щодо її тлумачення, серед таких книг і праць є багато творів, котрі містять нісенітницю про походження і зміст Апокаліпсиса.

У наш час — період Першої світової війни і російські революції, а потім ще страшнішої — Другої світової війни, коли людство перетерпіло стільки жахливих потрясень і бід, ще більше примножилися спроби тлумачення Апокаліпсису. Ці спроби були більш-менш вдалими. Але при тлумаченні Апокаліпсиса, як і кожної книги Священного Писання, потрібно користуватися попередніми працями св. Отців і вчителів Церкви, спеціальних святоотецьких праць з тлумачення Апокаліпсиса особливо цінним є „Тлумачення на Апокаліпсис” св. Андрія, архієпископа Кесарійського. новіші часи з'явилося настільки багато тлумачних праць на Апокаліпсис, що їхня кількість уже до кінця ХІХ століття досягла 90.

### ПРО ПИСЬМЕННИКА АПОКАЛІПСИСА

Письменник сам називає себе Іоанном (Ап. І; 1), якому було дано „Об'явлення” Ісуса Христа. І, врешті, закінчуючи Апокаліпсис, письменник знову називає себе Іоанном (Ап. 22: 8). У 2 вірші І розділу він називає себе самовидцем Ісуса Христа.

### ЧАС І МІСЦЕ НАПИСАННЯ

Точних відомостей про час написання Апокаліпсиса ми не маємо. Древнє передання вказує на те, що цей твір датується періодом кінця І століття. Так, св. Іриней пише: „Апокаліпсис з'явився незадовго перед цим і майже у наш час, в кінці царювання Доміціана”. Все це свідчить, що і діяльність св. ап. Павла, котрий довго проповідував у Ефесі, була справою давно минулого часу. Ця точка зору, аргументована свідоцтвами св. Іриней і Євсевія, відносить час написання Апокаліпсиса до 95—96 рр. після Різдва Христового. Зовсім важко сприйняти думку св. Єпифанія, котрий говорить, що св. Іоанн повернувся з о. Патмос за ім. Клавдія (41—54 рр.). За часів правління Клавдія не було загального гоніння на християн у провінціях, а

було лише вигнання з Риму юдеїв, серед котрих були і християни. Не міг писати св. Іоанн і за ім. Трояна (98—108 рр.), коли св. Іоанн спочив вже у Бозі. Щодо місця написання Апокаліпсиса існує ще думка, що він написаний в Ефесі, після повернення туди Апостола із заслання.

## ГОЛОВНИЙ ПРЕДМЕТ І МЕТА НАПИСАННЯ

Предмет і мета написання Апокаліпсиса, як вказує сам св. Іоанн, — „показати... що незабаром статися має” (Ап. 1: 1). Таким чином, головним предметом Апокаліпсиса є таємниче зображення майбутньої долі Церкви Христової і всього світу. З самого початку свого існування Церква Христова повинна була вступити у тяжку боротьбу з помилковим вченням юдейства і язичництва, з метою встановлення торжества Божественної Істини. Метою Апокаліпсиса і є — зобразити цю боротьбу Церкви і торжество її над усіма ворогами; показати наочно загибель „ворогів церкви і прославлення вірних чад її”.

## ПОГЛЯДИ ЦЕРКВИ НА ЗМІСТ АПОКАЛІПСИСА

За Богослужінням (під час Богослужіння) Апокаліпсис не читався і не читається: певно через те, що древності читання св. Письма під час Богослужіння завжди супроводжувалося тлумаченням його, а Об'явлення є занадто важким для тлумачення. Апокаліпсис першопочатково знаходився у списку Пешито і був виключений вже після Єфрема Сирина, бо цей преподобний наводить Апокаліпсис у своїх творах, широко використовуючи його у своїх натхненних повчаннях. Єфрем Сирич визнає Об'явлення за канонічну книгу Нового Завіту.

## ПРАВИЛА ТЛУМАЧЕННЯ АПОКАЛІПСИСА

Як книга долі Божої про світ і Церкву, Апокаліпсис завжди приваблював до себе увагу християн, а особливо в ті часи, коли зовнішні гоніння і внутрішні спокуси особливою силою починали засмучувати людей. У такі періоди віруючі природньо зверталися до цієї книги по розраду і підбадьорення, намагаючись розгадати з її допомогою смисл і значення подій, котрі відбувалися навколо.

Одним із методів дослідження було буквалістичне розуміння образів цієї книги. Цей спосіб давав і продовжує давати привід для існування неправдивого вчення про так званий „хіліазм” — тисячолітнє Царство Христове на Землі. Жахи гонінь, котрі пережила Церква на протязі перших століть свого існування, розумілися і тлумачилися у світлі Апокаліпсиса, давали привід деяким людям вірити у появу „останніх часів” і швидкого Другого Пришествя Христового ще тоді, у першому столітті. За минулі XIX століть з'явилося багато тлумачень Апокаліпсиса найрізноманітнішого характеру. Одні з них відносять усі видіння і символи Об'явлення до

„останніх часів” — кінця світу, коли з’явиться антихрист і станеться Друге Пришестя Христа; другі — надають Апокаліпсису чисто історичне значення, відносячи всі видіння до історичних подій перших століть — до часів гонінь на християн язичницькими імператорами. Треті намагаються знайти здійснення апокаліптичних передбачень у історичних подіях пізніших часів. Четверті, врешті, бачать в Апокаліпсисі тільки алегорію, вважаючи, що описані в ньому видіння мають не стільки пророчий, скільки моральний смисл, алегорія ж введена тільки для посилення враження з метою вразити уяву читачів. Більш правильним потрібно визнати те тлумачення, котре об’єднує всі ці напрямки, при чому не варто випускати з уваги, що, як ясно вчили про це древні тлумачі і Отці Церкви, зміст Апокаліпсиса зводиться до передбачення останньої долі світу. Не може бути, однак, сумнівів, що на протязі усієї минулої християнської історії справдилося вже не мало передбачень св. Тайновидця Іоанна щодо долі Церкви і світу.

### ЗМІСТ І ПОДІЛ АПОКАЛІПСИСА

Апокаліпсис містить у собі двадцять два розділи. За змістом він може бути поділений на такі відділи:

- 1) Вступна картина Сина Людського, котрий явившись Іоанну, звелів, щоб той написав послання до сімох малоазійських Церков — I розділ;
- 2) Настанови сімом малоазійським церквам: Ефеській, Смірнській, Пергамській, Фіатирській, Сардійській, Філадельфійській і Лаодикійській — II і III розділи;
- 3) Видіння Бога, на престолі і Агнця — розділи IV і V;
- 4) Відкриття Агнцем семи печаток таємничої книги — розділи VI і VII;
- 5) Голоси семи труб ангельських, котрі сновістили різні біди жителям Землі під час знімання сьомої печаток — розділи VIII, IX, X і XI;
- 6) Церква Христова в образі жінки., одягненої в сонце із муками родів — розділ XII;
- 7) Звір-антихрист і його прибічник — лжепророк — розділ XIII;
- 8) Події підготовчого характеру перед всезагальним воскресінням і Страшним Судом — розділи XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX.
  - а) Хвалебна пісня 144.000 праведників і ангелів, котрі сповіщають долю світу — розділ XIV;
  - б) Сім ангелів, котрі мають сім останніх виразок — розділ XV;
  - в) Сім ангелів, котрі виливають сім чаш гніву Божого — розділ XVI;
  - г) Суд над великою блудницею, котра сидить на багатьох водах і возсідає на багрянному звірі — розділ XVII;
  - д) Падіння Вавилону — великої блудниці — розділ XVIII;
  - е) Боротьба Слова Божого із звіром і воїнством його і загибель останніх — розділ XIX;
- 9) Загальне воскресіння і Страшний Суд — розділ XX;
- 10) Відкриття нового неба і нової землі; новий Єрусалим і блаженство його жителів — розділи XXI і XXII до V вірша;

11) Закінчення: посвідчення істинності всього сказаного і дотримування заповідей Божих. Подання благословіння — розділ XXII:6—21.

## ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ РОЗГЛЯД АПОКАЛІПСИСА

### РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

#### СИН БОЖИЙ У ТРЬОХ ГОЛОВНИХ ПЛАНАХ ЙОГО БОЖЕСТВЕННОГО ДОМОВЕДЕННЯ

Важливість книги Апокаліпсис полягає в тому, що її написання було результатом безпосереднього об'явлення і розпорядження, даного св. Апостолу самим Главою Церкви — Господом Ісусом Христом. Книга Апокаліпсис має не тільки пророче, а й моральне значення. Смысл книги виражається словами: блажений той, хто, читаючи цю книгу, буде життям своїм і справами благочестя готувати себе до вічності, бо перехід до неї є близьким для кожного із нас.

Св. Іоанн розпочинає своє об'явлення посланням до семи церков: „Іоанн до семи Церков, що в Азії: благодать вам і мир від Того, Хто є, Хто був і Хто має прийти; і від семи духів, що перед престолом Його” (Об.І; 4). Тут автор число „сім” використовує для вираження повноти: в особі цих семи Церков св. Іоанн вбачає всю християнську Церкву в цілому. „І від семи духів, що перед престолом Його” — під цими „сімома духами” найприродніше було б розуміти сім головних Ангелів, про котрих говориться в Товіта XII: 15. Св. Андрій Критський розуміє цих ангелів як керівників семи Церков. Багато тлумачів розуміють цей вислів так: Сам Дух Святий, котрий проявляє Себе в семи головних дарах. Цими дарами є: дух страху Божого, дух пізнання, дух сили, дух світла, дух розуміння, дух мудрості, дух Господній, або дар благочестя і натхнення у вищій мірі (див. Ісаї XI; 1—3).

„Ото Він із хмарами йде”, і побачить Його кожне око, і ті, що Його „покололи були, і всі племена землі будуть плакати за Ним”. Так, амінь! (Об. І; 7). Тут зображується друге славне пришествя Христове в повному узгодженні із зображенням цього пришествя у Євангеліях (див. Мф. XXIV; 30 і XXV; 31, Мк. XIII; 26, Лк. XXI; 27 порівн. ів. XIX; 37). Все це є вказівками на Того, Хто є Альфою і Омегою, Початком і Кінцем всього сутнього: Господь Ісус Христос є одним безпочатковим і безкінечним винуватцем всього існуючого, Він вічним є, він — кінець і мета, до котрої все прагне (вірш 8).

Св. Іоанн Богослов, познаючи час і місце написання, вказує також і свій стан, в котрому він сподобився апокаліптичних видінь. „Я був у дусі господнього дня”, говорить він. На мові пророків „бути в дусі” означає бути в такому духовному стані, коли людина бачить, чує і відчуває не тілесними органами, а усім внутрішнім еством своїм.

Першим видінням є явління св. Іоанну Когось, поглянувши на котрого він побачив „а посеред семи свічників „Подібного до Людського Сина, одягненого в довгу одежу і підперезаного” по грудях золотим поясом” (Об. І;

13). Голосний голос, схожий до трубного, котрий чув св. Іоанн позаду себе, належав Йому. Він називає Себе не по-єврейськи, а по-грецьки: Альфа і Омега, Перший і Останній. Євреям у Старому Завіті Він відкрив Себе під іменем „Єгова”, що означає: „Від початку Суший”, або „Суший”, а тут Він позначає Себе початковою і останньою буквами грецького алфавіту; вказуючи тим, що Він містить у Собі, подібно до Отця все буття від початку до кінця, котре існує в усіх проявах. Характерною є та обставина, що Він об’являє Себе новим грецьким ім’ям „Альфа і Омега”, немовби бажаючи показати, що Він є месією для усіх народів, котрі говорили тоді грецькою мовою, користувалися грецьким письмом.

Це Об’явлення дається сімом Церквам, що входили до складу Ефеської митрополії, котрою керував тоді св. Іоанн Богослов, оскільки постійно перебував у м.Ефесі. Але, звичайно, це об’явлення в особі цих сімох церков давалося і всій Церкві: Число сім — емблема вселенської Церкви, до котрої в цілому і звернений Апокаліпсис.

У 12—16 віршах описується зовнішній вигляд Подібного до „людського Сина”, котрий з’явився св. Іоанну. Він стояв посеред семи світильників, котрі символізували собою сім Церков, і був одягнений у „довгу одягу” — одяг юдейських першосвящеників, був, подібно до Царів, підперезаний по грудях золотим поясом. Ці риси вказують на першосвящениче і царське достоїнство Того, Котрий явився (вірші 12—13). „А „Його голова та волосся — білі, немов біла вовна, як сніг; а очі Його — немов полум’я огняне” (вірш 14). Ноги Його були подібними халколівану, як розпалені в печі. „Халколіван” — дорогоцінний металічний сплав з вогняно-червоним або золотисто-жовтим блиском. За деякими тлумаченнями, хаме — це мідь, і означає людську природу в Ісусі Христі, а ливан, як фіміам запашний — природу Божественну.

„І сім зір Він держав у правиці Своїй” — за наступним поясненням (вірш 20) св. Іоанна Богослова, ці зірки означають собою сімох предстоятелів Церков. У даному разі розуміються єпископи, котрі називаються тут „Ангелами Церков”.

У великому страху св. Іоанн упав до ніг Його, немов мертвий. З цього можна зробити висновок, що улюблений учень, котрий лежав на грудях Ісусових, не впізнав у Явленому жодної знайомої риси, і це не є дивним, бо, якщо учні не легко впізнавали Господа свого після Воскресіння в Його прославленому тілі на землі, то тим важче впізнати Його у променистій небесній славі. Господь же Сам заспокоїв Апостола, поклавши на нього десницю свою зі словами: „Не лякайся! Я перший і Останній, і Живий. І був Я мертвий, а ось Я Живий на вічні віки. І маю ключі Я від смерті й від Аду” (вірш 17, 18). З цих слів св. Іоанн повинен був зрозуміти що Той, котрий явився, є ніким іншим, як самим Господом Ісусом Христом, і що поява Його для Апостола не може бути смертельною, а навпаки — життєдайною. Мати ключі від чого-небудь означало у євреїв отримати владу (від чого-небудь) над чим-небудь. Тобто, Христос має владу над смертю тілесною і душевною. Наприкінці Той, котрий явився, велить св. Іоанну написати те, що він

побачить і що має бути, пояснюючи, що сім зірок — це Ангели, або предстоятелі семи Церков, а сім світильників означають самі ці Церкви.

## РОЗДІЛ ДРУГИЙ. НАСТАНОВИ МАЛОАЗІЙСЬКИМ ЦЕРКВАМ: ЕФЕСЬКІЙ, СМІРНСЬКІЙ, ПЕРГАМСЬКІЙ, ФІАТИРСЬКІЙ

У другому, як і в наступному, третьому, розділі, викладаються об'явлення, котрі давалися св. Іоанну про кожную із семи малоазійських Церков, і відповідні настанови їм. Ці об'явлення містять похвали їхнього християнського життя і віри, викривання їхніх хиб, прохання і утіхи, погрози і обіцянки. Зміст цих об'явлень і настанов стосується передусім стану церковного життя малоазійських Церков у кінці першого століття, але разом з тим стосується і всієї Церкви взагалі на всьому протязі її існування на землі. Деякі тлумачі навіть бачать тут вказівку на сім періодів у житті всієї Християнської Церкви від апостольських часів до кінця світу і Другого Пришестя Христового.

Перш за все Господь велить написати Ангелу Ефеської Церкви. Цю Церкву Господь хвалить за перші справи — за працю, терпіння і противлення неправдивим учителям.

Смірнській церкві, котра складалася з бідняків збагачених духовно, прорікаються скорботи і гоніння від юдеїв, котрих Господь називає „зборищем сатани”. Місто Смірна було одним з найдревніших населених пунктів Малої Азії, що славилася освітою у язичницькій древності. Не менш помітною була Смірна і в історії перших часів християнства: вона досить рано просвітилася світлом християнства, була утримувачем віри і благочестя під час гонінь. Церква Смірнська, за переданням, була заснована св. Ап. Іоанном Богословом, і учнем його Полікарпом, котрий будучи Смірнським єпископом, прославив Церкву своїм мученицьким подвигом.

Пергамська Церква хвалиться Господом за те, що утримує Його Ім'я, не відійшла від віри в Нього, хоча була насаджена серед вкрай розбещеного язичницького міста. Це підтверджується образним висловом: „де ти живеш, там престол сатани” (вірш 13). Згодом цю Церкву Господь похваляє за свою віру, любов і терпіння, але разом з тим засуджує її за те, що вона дозволяє у своїх надрах лжепророчиці Іезавелі творити беззаконня і розбещувати людей. Господь пророкує їй і тим, хто з нею любодіє, велику скорботу, якщо вони не покаються, а дітям її — смерть; добрі і вірні християни Фіатирської Церкви повинні тільки тримати свою віру і дотримуватися заповідей Божих до кінця. Переможцям обіцяє Господь дати міцну владу над язичниками і зірку досвітню. Фіатири — невеличке містечко у Лідії, нічим себе в історії не зарекомендувавши, відоме в християнстві тим, що з нього походила Лідія, котру просвітив світлом Христової віри св. ап. Павло під час свого другого благовісного подорожування в м. Филипах: „Прислухалася й жінка одна, що звалася Лідія, купчиха кармазином з міста Тіятір, що Бога вона шанувала. Господь же їй серце відкрив, щоб уважати на те, що Павло говорив. А коли

охристилась вона й її дім, то благала нас, кажучи: „Якщо ви признали, що вірна я Господеві, то прийдіть до господи моєї й живіть”. І змусила нас” (Дії XVI: 14—15). Вірогідно, що це і сприяло швидкому утвердженню християнства у Фіатирах, причому як видно зі слів: „Я знаю діла твої, і любов, і віру, і службу, і твою терпеливість, і останні вчинки твої, що більші за перші” (вірш 19). Усі вказані перед цим добрі християнські якості жителів Фіатир з часом все більше в них розвивалися і укріплювалися. Ім’я Іезавель використано тут, певно, в такому ж переносному значенні, як і ім’я Валаам. Відомо, що Єзавель, дочка Царя Сиданського, вступивши у шлюб з Ахавом, царем Ізраїльським, звабила його до поклоніння всім мерзотам сидонським і тірським. Цим самим вона спровокувала падіння ізраїльтян у ідолопоклонство.

### РОЗДІЛ ТРЕТІЙ. НАСТАНОВИ МАЛОАЗІЙСЬКИМ ЦЕРКВАМ: САРДІЙСЬКИЙ, ФІЛАДЕЛЬФІЙСЬКИЙ, ЛАОДИКІЙСЬКИЙ

Ангелу Сардійської Церкви Господь велить написати більше викривального, ніж хвалебного: ця Церква містить одне лише ім’я живої віри, а насправді є духовно мертвою. Господь погрожує сардійським християнам раптовою бідною, якщо вони не покаяться. Сардіс був столицею Лаодикійської області, а зараз це бідне турецьке село Сард. Християн там небагато, і вони не мають власного храму. За Юліана Відступника явно виявилася духовна мертвість цього міста: воно швидко повернулося до язичництва, за що і вразила їх кара Божа: воно було знищено до фундаменту.

Ангелу Філадельфійської Церкви Господь вказує написати багато втішного і хвалебного. Незважаючи на свою малу силу (вірогідно, мається на увазі мала кількість), ця Церква не відреклася від імені Ісусового перед сатанинським збором юдейських гонителів. Філадельфія — друге велике місто в Лідії, назване за ім’ям свого засновника Аттала Філадельфа, царя Пергамського. Це місто одне з усіх малоазійських поселень, котре довго не здавалося туркам. Помітним є той факт, що і зараз християнство у Філадельфії процвітає, переважаючи всі останні міста Малої Азії: тут збереглося численне християнське населення, котре має свого Єпископа і 25 Церков. Жителі вирізняються великою гостинністю і добротою.

Ангелу Лаодикійської, останньої, сьомої за рахунком Церкви вказується написати багато викривального. Господь звинувачує її в тім, що вона ні холодна, ні гаряча, а тому погрожує виплюнути її з Своїх уст подібно до теплої води, котра збуджує нудоту. Лаодикія знаходиться у Фрігії, біля річки Лік і поблизу м.Колоси. Зараз це місто назване турками „Ескі-Гіссар”, тобто Стара фортеця. У давнину вона славилася своєю торгівлею, родючими ґрунтами і тваринництвом. Населення було досить численним і багатим, про що свідчать розкопки, під час котрих знаходять багато дорогоцінних уламків скульптур, карнизів, п’єдесталів. Думка є така: багатство і зробило лаодикійців такими інертними у відношенні до християнської віри, за що

місто зазнало кари Божої — повного розорення і спустошення турками.

Загалом є думка, що сім Церков означають сім періодів життя всієї Христової Церкви від її заснування до кінця світу:

- 1) Ефеська Церква означає перший період — Апостольську Церкву.
- 2) Смирнська Церква означає другий період гонінь на Церкву.
- 3) Пергамська Церква означає третій період — епоху Вселенських Соборів і боротьби з ересями мечем слова Божого.
- 4) Фіатирська Церква — четвертий період, або час розквіту Християнства серед нових народів Європи.
- 5) Сардійська Церква — епоха гуманізму і матеріалізму XVI—XVII століть.
- 6) Філадельфійська Церква — передостанній період життя Христової Церкви на землі — сучасна нам епоха, коли Церква дійсно „малу має силу” в сучасному людстві, і знову почнуться гоніння, коли знадобиться терпіння.
- 7) Лаодикійська Церква — остання, найстрашніша епоха перед кінцем світу, котра охарактеризується зовнішнім благополуччям і бездушністю у вірі.

## РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ.

### ДРУГЕ ВИДІННЯ: ВИДІННЯ БОГА, КОТРИЙ СИДИТЬ НА ПРЕСТОЛІ, І АГНЦЯ

Четвертий розділ містить в собі початок нового — другого видіння. Зображення нового величного видовища, котре відкрилося перед очима св. Іоанна, починається із вказівки, котра велить зайти йому в відчинені двері неба, щоб побачити, „що статися має по цьому” (Об. 4: 1). Відкриття дверей означає знайдення сокровених таємниць Духа. Словами „Іди сюди” наказується тому, хто слухає, повністю відмовитися від земних думок і повернутися до небесних. „І зараз у дусі я був” (Об. 4: 2), тобто знову в стані піднесення св. Іоанн побачив на цей раз Самого Бога Отця, Котрий сидить на престолі. Вигляд Його був подібним дорогоцінному каменю „яспісу” — (камінь, котрий зеленіє, як смарагд) і каменю „сардісу” (сердонік жовто-вогненного кольору). Перший з цих кольорів — зелений, за тлумаченням св. Андрія Критського, означав те, що Божественне єство є вічно квітучим, живоносним, поживодайним, а другий — жовто-червоно-вогненний — чистоту і святість, котрі вічно перебувають у Бозі, і грізний гнів Його до тих, котрі порушують Його волю. З’єднання цих двох кольорів вказує на те, що Бог карає грішників, але в той же час завжди готовий простити тих, хто щиро кається. Саме сидіння на престолі означало відкриття Суду Божого, котрий має відкритися в останні часи. Це ще не останній Страшний Суд, але суд попередній, котрий є подібним до тих судів Божих, що звершувалися неодноразово в історії людства над людьми, котрі згрішили (Всесвітній потоп, загибель Содому і Гоморри, загибель Єрусалиму і т.д.).

Навколо престолу на 24 інших престолах сиділи 24 старці, котрі були одягнені в білий одяг, із золотими вінцями на головах. Багато хто вважають,

основується на обіцянці, даній св. Апостолам: А Ісус відказав їм: „Поправді кажу вам, що коли, при відновленні світу, Син Людський засяде на престолі слави Своєї, тоді сядете й ви, що за Мною пішли, на дванадцять престолів, щоб судити дванадцять племен Ізраїлевих” (Мт. 9: 28), що під цими 24 старцями потрібно розуміти 12 представників старозавітного людства — св. Патріархів і Пророків, і 12 представників новозавітного людства, якими по праву можуть вважатися якраз 12 Апостолів Христових. Білий одяг — символ чистоти і вічного святкування, а золоті вінці — знак перемоги над демонами. „А перед престолом горіли сім свічників огняних, а вони — сім духів Божих” (Об. 4: 5) — під цими „сімома духами” потрібно розуміти або сім головних Ангелів, як пояснює св. Іринеї, або сім дарів Святого Духа, які перераховує св. пророк Ісаїя.

## РОЗДІЛ П'ЯТИЙ. ПРОДОВЖЕННЯ ДРУГОГО ВИДІННЯ: ЗАПЕЧАТАНА КНИГА І АГНЕЦЬ, НЕМОВБИ ЗАКОЛЕНИЙ

Господь Вседержитель, котрого бачив св. Іоанн, сидів на престолі і тримав у десниці Своїй Книгу, списану всередині і ззовні і запечатану сімома печатями. Відповідно до пояснення св. Андрія Кесарійського під книгою, котру бачив св. Іоанн, варто розуміти „премудру Божу пам'ять”, в котрій вписано всіх і все, а також і глибину Божественних доль. Сім печатей означають або довершене і ніким не знане ствердження книги, або ж домобудівництво глибини Божественного духа, зрозуміти (відкрити) котре ніхто із створених істот не може. Під книгою можна розуміти і пророцтва, про котрі Сам Христос сказав, що частково вони здійснилися в Євангелії: І промовив до них; „Це слова, що сказав Я до вас, коли був іще з вами: Потрібно, щоб виконалось усе, що про Мене в Законі Мойсеєвим, та в Пророків і в Псалмах написано” (Лк. 24: 44).

Поглянувши, тайновидець побачив Агнця, як заколеного, що мав сім рогів і сім очей (Об.V; 6). Цей Агнець, котрий носить на собі сліди того, що він був принесений у жертву є, звичайно, Агнець Божий, що на себе гріх світу бере: „Наступного дня Іван бачить Ісуса, що до нього йде”, та й каже: „Оце Агнець Божий, що на Себе гріх світу бере!” (Ів. I; 29), тобто це Господь наш Ісус Христос. Сім рогів — символи Його кріпості, а сім очей означають, як тут же пояснено, „сім Божих духів, посланих новою землею” (Об.V; 6), тобто сім дарів Святого Духа, котрі спочивають у Христі, як Помазаннику Божому, про що говорили ще св. Пророк Ісаїя і св. Пророк Захарія. Гуслі, котрі вони (старці) мали в руках, означають гармонійне і благозвучне Божественне славослів'я, голосний спів їхніх душ; золоті чаші, як тут же пояснюється, є молитвами святих.

## РОЗДІЛ ШОСТИЙ. РОЗКРИТТЯ АГНЦЕМ ТАЄМНИЧОЇ КНИГИ: ПЕРША — ШОСТА ПЕЧАТКИ

У шостому розділі оповідається про зняття Агнцем почергово перших шести печаток таємничої книги і про те, якими знаменнями це супроводжувалося.

За поясненням св. Андрія Кесарійського, *зняття першої печатки* — це посольство у світ св. Апостолів, котрі, подібно до лука, направивши проти демонів Євангельську проповідь, спасительними стрілами привели до Христа тих, до кого проповідь дійшла, і отримали вінець за те, що істиною перемогли начальника темряви — ось що символізують собою „кінь білий” і „той, хто на ньому сидів” (VI; 2).

*Зняття другої печатки*: поява рудого коня, а також того, „хто на ньому сидів, було дано взяти мир із землі”. Це є символом повстання невірних проти вірних, коли Євангельською проповіддю порушився мир, на виконання слів Христових: „Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, — Я не мир принести прийшов, а меча” (Мт. X; 34). Червоний кінь є знаком або пролиття крові, або ж сердечної ревності постраждалих за Христа.

*Зняття третьої печатки* і поява вороного коня з вершником, котрий „мав вагу в своїй руці” (VI; 5) означають відхід від Христа тих, котрі не мають твердої віри в Нього.

*Зняття четвертої печатки* і поява чалого коня з вершником, „на ім’я йому Смерть” (VI; 8), означають прояв гніву Божого як помсти за благочестивих і покарання грішників — ці різноманітні біди останніх часів, котрі були передбачені Христом Спасителем: „Ви ж про війни почуєте, і про воєнні чутки, — глядіть, не лякайтесь, бо „статись належить тому”. Але це не кінець ще, бо „повстане народ на народ, і царство на царство”, і голодомор та землетруси настануть місцями. А все це — початок терпінь породільних” (Мт. XXIV; 6—8).

*Зняття п’ятої печатки* — молитва святих мучеників біля престолу Божого про прискорення кончини світу і про вчинення Страшного Суду.

*Зняття шостої печатки* символізує ті стихійні біди і жахи, котрі будуть відбуватися на землі у останній період її існування безпосередньо перед кінцем світу, Другим Пришествям Христовим і Страшним Судом. Це будуть ті ж самі знамення, про котрі говорив Сам Господь незадовго до своїх хресних страждань: „І зараз, по скорботі тих днів, „сонце затьмиться, і місяць не дасть свого світла”, і зорі попадають з неба, і сили небесні порушаться” (Мт. XXIV; 29). „І будуть ознаки на сонці, і місяці, і зорях, і тривога людей на землі, і збентеження від шуму моря та хвиль, коли люди будуть мертвіти від страху й чекання того, що йде на увесь світ, бо сили небесні порушаться” (Лк. XXI; 25—26).

## РОЗДІЛ СЬОМИЙ.

ЯВЛІННЯ ПІСЛЯ ЗНЯТТЯ ШОСТОЇ ПЕЧАТКИ:  
144000 ПОПЕЧАТАНИХ НА ЗЕМЛІ І ОДЯГНЕНІ В БІЛИЙ  
ОДЯГ НА НЕБІ

Відразу після цього св. Тайновидець бачить чотирьох ангелів „що стояли на чотирьох кутах землі” і „що їм дано шкодити землі та морю” (VII; 1—3). Але тут же явився і „інший Ангел”, котрий мав „печатку Бога Живого” для того, щоб покласти цю печатку на чола рабів Божих, і цим позбавити їх від бід Божих, котрі мають настати. В чому полягає ця печать, ми не знаємо. Можливо, це буде знамення Чесного Хреста Господнього, по котрому легко буде відрізнити вірних від невірних і відступників; можливо, це буде печать мучеництва за Христа. Попечатання це почнеться із ізраїльтян, котрі перед кінцем світу повернуться до Христа, як прорікав про це св. ап. Павло: „А Ісаїа взиває про Ізраїля: „Коли б число синів Ізраїлевих було, як морський пісок, то *тільки* останок спасеться”. (Рим. IX; 27). У кожному з 12 колін виявиться по 12000 попечатаних, а всього 144000. Така обмежена кількість показана, можливо, для того, щоб показати, наскільки мало спасених синів Ізраїлевих порівняно з незліченною кількістю тих, хто полюбив Господа Ісуса Христа, будучи за походженням з усіх останніх народів землі, котрі були язичниками (VII; 1—8).

Потім св. Іоанну показується інше дивне видовище: „Натовп великий, що його зрахувати не може ніхто, з усякого люду, і племен, і народів, і язиків, стояв перед престолом і перед Агнцем, зодягнеш в білу одежу, а в їхніх руках було пальмове віття”. І волали вони гучним голосом, кажучи: „Спасіння нашому Богові, що сидить на престолі, і Агнцеві!”. За висловом св. Андрія Кесарійського, це ті, про котрих говорить Давид: „перелічу їх, — численні вони від піску”, — котрі раніше мученицьки постраждали за Христа і в останні часи з мужністю прийняли страждання. Один з небесних старців пояснив св. Іоану що це „ті, що прийшли від великого горя, і випрали одіж свою, та вибілили її в крові Агнця” (Ап. VII; 14). Це ознака того, що вони є мучениками за Христа, а вислів, що вони „прийшли від великого горя”, змушує деяких тлумачів пропонувати, що це християни, котрі будуть побиті антихристом в останній період існування світу. Про цю скорботу згадував і Христос: „Бо скорбота велика настане тоді, „якої не було з первопочину світу аж досі” й не буде” (Мт. XXIV; 21). Це і буде те доповнення числа мучеників, про котре сказано в Ап. VI; 11.

## РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ. ЗНЯТТЯ СЬОМОЇ ПЕЧАТКИ: ГОЛОСИ ТРУБ АНГЕЛЬСЬКИХ (ПЕРШОЇ—ЧЕТВЕРТОЇ)

Коли Агнець зняв останню, сьому печатку, „німа тиша настала на небі десь на півгодини” (VIII; 1). Ця тиша на небесах означала зосередження благоговійної уваги Ангелів і людей, котрі стояли перед престолом Божим.

Вони очікували страшних знамень гніву Божого перед кінцем віку цього і настання Царства Христового. Явилось сім Ангелів, котрим дано було сім труб, і інший Ангел, котрий стоячи перед жертovníком, мав золоту кадильницю. „І було йому дано багато кадила, щоб до молитов усіх святих додав на золотого жертovníка, що перед престолом” (VIII; 3). Перш ніж

Ангели-карателі роду людського почнуть свою справу, святі на чолі з Ангелом молитви прохатимуть за людство. Але водночас святі знову і знову будуть молити Бога, як вони молили при знятті п'ятої печаті (Ап. VI; 9—11), про те щоб Бог явив Своє правосуддя над беззаконниками і гонителями Христової віри і припинив беззаконня мучителів. Ось наскільки сильною виявилася ця молитва: „І знявся дим кадильний з молитвами святих від руки Ангола перед Бога. А Ангол кадильницю взяв і наповнив її вогнем із жертovníка, та й кинув на землю. І зчинилися громи, і гуркотнява, і блискавиці та трясіння землі... І сім Ангелів, що мали сім сурм, приготувалися, щоб засурмити” (АпVIII; 5—7).

Слідом за цим — Трубні звуки одного за другим усіх семи Ангелів, котрі супроводжуються кожний раз великими бідами-карами для землі і її жителів (вірш 1—6).

„*І засурмив перший Ангел*, — і вчинився град та огонь, перемішані з кров'ю, і впали на землю. І спалилася третина землі, і згоріла третина дерев, і всіляка зелена трава погоріла...”. Під „градом, що падає на землю” і винищуючим „вогнем, змішаним з кров'ю” багато тлумачів розуміли винищувальну війну (вірш 7).

„*І засурмив другий Ангел*, — і немовби велика гора, розпалена огнем, була вкинена в море. І третина моря зробилася кров'ю, і померла третина морського творіння, що мають життя, і загинула третина кораблів...” (VIII; 8—9). Тут можна запропонувати, що на дні океану відкриється вулкан, вогненна лава котрого наповнить третю частину водних басейнів землі, несучи смерть всьому живому. Інші вважають, що тут маються на увазі страшні кровопролитні морські бої (вірш 8—9).

„*І засурмив третій Ангел*, — велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато з людей повмирали з води, бо згіркла вона...” (Ап. VIII; 10—11). Деякі тлумачі вважають, що це метеор впаде на землю і вчинить отруєння водних джерел на землі, і вода стане отруйною. А, можливо, це теж один з нововинайдених способів майбутньої страшної війни (вірш 10—11).

„*І засурмив Ангел четвертий*, — і вдарено третину сонця, і третину місяця, і третину зір, щоб затьмарилася їхня третина, щоб третина дня не світила, так само ж і ніч” (АпVIII; 12). Зрозуміти це нам тепер неможливо: одне ясно, що це явище буде супроводжуватися різними бідами для людей — неврожаями, голодом і т.д. „Третина” — вказується на помірність усіх бід. „Горе, горе, горе тим, хто живе на землі” (Ап. VIII; 13). Цей голос Ангела вказує на чоловіколюбність і співстраждання Божественних Ангелів, котрі жалкують про нерозкаяність людей. Анголи з трубами — Христові проповідники.

## РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ. ГОЛОСИ П'ЯТОЇ І ШОСТОЇ ТРУБ АНГЕЛЬСЬКИХ: САРАНЧА І КІННЕ ВІЙСЬКО

Після *трубного голосу п'ятого Ангела* з неба впала зірка і „її даний був ключ від криниці безодньої. І вона відімкнула криницю безодню, — і дим повалив із криниці, мов дим із великої печі. І затьмарилося сонце й повітря від криничного диму... А з диму на землю вийшла сарана...”. Цій сарані, подібній до скорпіонів, звелено було мучити людей, котрі не мали на собі печаті Божої, „п'ять місяців”. Варто вказати, що потьмарення сонця і повітря вказує на короткочасність цієї кари, оскільки „коли б не вкоротились ті дні, не спаслася б ніяка людина” (Мт. XXIV; 22).

Опис цієї страшної саранчі, котра головою схожа на людину, носить вінці із несправжнього золота, жіноче волосся, має лев'ячі зуби, озброєна жалом і одягнена в броню, вказує на таке тлумачення: це є нічим іншим, як алегоричним зображенням людських страстей. Але сучасні тлумачі не безпідставно знаходять схожості у цієї саранчі з аеропланами-бомбардувальниками. „І в ті дні люди смерті шукатимуть, — та не знайдуть її!” — цим вказується на муки людей, котрі зазнають страждань. Під царем цієї саранчі, котрий носить ім'я ангела безодні — „Аввадон”, чи по-грецькому „Аполлон”, тлумачі розуміють диявола (ІХ; 11).

Коли *прозвучала труба шостого Ангела*, йому звелено було звільнити для поразки третини людей чотирьох Ангелів, котрі були зв'язані „при великій річці Євфраті” (Ап. ІХ; 14). Цим Ангелам було визначено діяти в певний час, місяць, рік. Св. Андрій під цими чотирма Ангелами розуміє „прелукавих демонів”, котрі звільняються від ув'язнення для покарання людей. Під „кіньми” він розуміє твариноподібних і женоблудливих людей; під „вершниками” — тих, хто керує ними, під „вогненними бронями” — пожираючу діяльність лукавих духів, вбивчість і звірство котрих описується під видом „голів лев'ячих”. Голови ці чинили шкоду і поразку: „з їхнього рота виходив огонь, і дим, і сірка” (ІХ; 17). Ця шкода полягала в знищенні третини людей. Можливо, що це варвари за попущенням Божим спустошать міста і вчинять кровопролиття. Або ж це гріхи, котрі отруйністю навіювань, спокус будуть палити сердечні плоди. Хвости саранчі — отрутоносний гріх і душевна смерть. Інші тлумачі розуміють під цим зображенням алегоричне уявлення страшної кровопролитної війни, в котрій будуть задіяні новітні види зброї. Досить характерним є зауваження, що вціліла людська спільнота „не покалася за діла своїх рук, щоб не кланятись демонам, ані ідолам золотим, і срібним, і мідяним... І вони не покалися у своїх убивствах, ані в чварах своїх, ні в розпусті своїй, ні в крадіжках своїх” (ІХ;20, 21) — такою буде перед кінцем світу всезагальна черствість, жорстокість і не чуттєвість серця.

## РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ.

### ПРО ОДЯГНЕНОГО В ХМАРУ І ВЕСЕЛКУ АНГЕЛА, КОТРИЙ ЗВІЩАЄ ПРО КІНЕЦЬ СВІТУ

Перед останнім своїм трубним звуком св. Іоанн побачив величного

Ангела, котрий сходив з неба і був оточений хмарою, мав веселку над головою. Його обличчя сяяло як сонце, а полум'яніючі ноги його стали на землю і на море; в руці тримав розкриту книгу. Є думка, що цей Ангел є Самим Господом Ісусом Христом чи Святим Духом, але св. Іоанн назвав Його „Ангелом”, і св. Андрій Кесаріський вважає, що це якраз Ангел, можливо, один з серафимів, на котрому спочиває слава Господа. Стояння Його на морі і на землі означає владарювання над стихіями земного світу.

Книга, що він її тримав у руках, за тлумаченням св. Андрія, містила „імена” і дії тих з найлукавіших, котрі розбій чинять, чи іншим чином безчинствують на землі і вбивають на морі. Інші ж тлумачення стверджують, що це були взагалі пророцтва про подальші долі світу і людства. „І як він закричав, то заговорили сім громів голосами своїми” (X; 3) — але коли св. Іоанн забажав записати ці громові слова, йому заборонено було це робити. Кінцеве пізнання і пояснення того, що вони сповіщали, належить останнім часам. Деякі тлумачі вважають, що це — сім періодів в історії людства:

1. Торжество християнства над язичництвом;
2. Велике переселення народів і занепад Римської імперії, на місці котрої виникають нові християнські держави;
3. Поява магометанства і занепад Візантійської імперії;
4. Епоха хрестових походів;
5. Падіння благочестя у Візантії, котру захопив іслам, і в древньому Римі, де запанував дух папізму, результатом чого стало відступництво від Церкви у вигляді Реформації;
6. Революції і встановлення повсюди соціальної анархії, з котрої повинен вийти „син погібель-антихрист”;
7. Встановлення (або відновлення) Римської, тобто всесвітньої імперії на чолі з антихристом і кінець світу.

Слідом за цими голосами Ангел, піднявши руку, клявся „Живучим по вічні віки, що вже часу не буде”, тобто припиниться звичайна круговерть стихійного світу, і не буде часу, що вимірюється сонцем, а настане вічність.

„А дня голосу сьомого Ангела, коли він засурмить, довершиться Божа таємниця, як Він благовістив був Своім рабам пророкам” (X; 7), тобто незабаром настане остання, сьома епоха існування світу, коли затрубить сьомий Ангел, і тоді звершиться „Божа таємниця”, про котру говорили пророки, тобто настане кінець світу.

Відразу після цього св. Іоанн, за повелінням голоса з неба, підійшов до Ангела, і Ангел дав йому проковтнути книгу: „І була вона в устах моїх, немов мед той, солодка. Та коли її з'їв, вона гіркість зробила в моїм череві...” Тут вказується на те, що св. Іоанн прийняв пророче дарування подібно до того, як приймали його старозавітні пророки. Солодкість і гіркота означають таке: оскільки св. Євангеліст не відчував і не сприймав недобрих страв, то через поглинання книги, котра містить дії нечестивих, йому і показується, що на початку гріха буває солодко, а після звершення — гіркота, котра виражається в одержанні по заслугах.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ.  
ПРОРОЦТВО ПРО ХРАМ, ПРО ЄНОХА І ІЛЛЮ, ТРУБНИЙ  
ГОЛОС СЬОМОГО АНГЕЛА

Після того Апостолу дано було „тростину... подібну до палиці, і сказано: „Устань, і зміряй храма Божого й жертівника, і тих, хто вклоняється в ньому. А двір, що за храмом, лиши та не міряй його, бо він даний поганам, — і сорок два місяці будуть топтати вони святе місто” (Ап. XI; 1—2). За тлумаченням св. Андрія, Храм Бога Живого є Церквою, в котрій приносяться нами словесні жертви. Зовнішній двір — суспільство невіруючих і юдеїв, котрі є недостойними того, щоб зміряти і визначити ступінь їхньої моральної досконалості і, відповідно, блаженства. Топтання же святого міста Єрусалима, або Вселенської Церкви на протязі 42 місяців означає те, що під час пришествя антихриста будуть гоніння на християн три з половиною роки. Виконання пророцтва про 42 місяці деякі тлумачі вбачали у гонінні Діоклетіана, котре відрізнялося найбільшою жорстокістю і тривало з 23 лютого 305 року по 25 липня 308 року, тобто близько трьох з половиною років. Гоніння торкнеться тільки зовнішнього двору, тобто зовнішнього боку життя християн, в котрих будуть відбирати майно, завдаватимуть шкоди тілесної, а внутрішнє святилище ж залишиться недоторканим (XI; 1—2).

Протягом цього ж самого часу, або 1260 днів, будуть проповідувати людям покаяння і відвертатимуть їх від спокуси антихриста „два свідки”, під котрими всі св. Отці і вчителі Церкви, майже одноголосне, розуміли взятих на небо живими старозавітних праведників Єноха і Іллю. Під час своєї проповідницької діяльності, володіючи могутністю і владою над стихіями для покарання і настанови нечестивих, самі вони будуть невразливими. І тільки після їхньої місії, коли мине 3,5 роки, „звірина, що з безодні виходить” вб'є, за попущенням Божим, праведників, і трупи їхні будуть кинуті на вулицях великого міста, „що зветься духовно Содом і Єгипет, де й Господь наш був розп'ятий” (Ап. XI; 8). Цим містом, певно, буде Єрусалим. Зла радість нечестивих не триватиме довго. Через три з половиною дні святі пророки будуть оживлені Богом і піднесені на небо. При цьому станеться великий землетрус, зруйнується десята частина міста і загине сім тисяч чоловік.

Потім *сьомий Ангел затрубив* і зчинилися на небі радісні вигуки: „Перейшло панування над світом до Господа нашого та до Христа Його, — і Він зацарює на вічні віки!” (XI; 15). Через це, за тлумаченням св. Андрія, вказується на об'явлення приготованих благ для святих. Ці блага заключаються у Христі, „в Якому всі скарби премудрості й пізнання заховані” (Кол. II; 3), до того ж „бо в Ньому тілесно живе вся повнота Божества” (Кол. II; 9).

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ.  
ТРЕТЄ ВИДІННЯ: БОРОТЬБА ЦАРСТВА БОЖОГО ІЗ  
ВОРОЖИМИ ЙОМУ СИЛАМИ АНТИХРИСТА.

## ЦЕРКВА ХРИСТОВА В ОБРАЗІ ЖІНКИ, КОТРА ЗНАХОДИТЬСЯ У МУКАХ ПОРОДУ

„І з'явилася на небі велика ознака: Жінка, зодягнена в сонце, а під ногами її місяць, а на її голові вінок із двадцяти зір” (ХІІ; 1). Св. Мефодій, св. Іполіт і св. Андрій Кесарійський вважають, що це — „Церква, одягнена в слово Отчес, котре сяє сильніше сонця. Цей блиск сонячний означає також, що вона володіє істинним пізнанням Бога, Його законів і містить в собі Його об'явлення. Місяць під ногами її — в знак того, що вона вище перемінливого. Вінець з 12 зірок на голові є знаком того, що будучи першопочатково зібраною з 12 колін Ізраїлевих, вона згодом керувалася 12 Апостолами, котрі склали її світоносну славу. „І вона мала в утробі, і кричала від болю та муки, терпіла від породу” (ХІІ; 2). Ці муки народження означають ті труднощі, котрі потрібно було подолати Церкві Христовій під час утвердження у світі (мучеництво, розповсюдження ересей). А за поясненням св. Андрія, „Церква вболіває за кожного із відроджених водою і духом, аж поки, як сказав Божественний Апостол, „не вообразиться в них Христос”. „Церква вболіває”, говорить св. Мефодій, перероджуючи душевних у духовних, і виглядом і образом перетворює їх за подобою Христовою.

„І з'явилася інша ознака на небі, — ось змії червоно-огняний, великий, що мав сім голів та десять рогів, а на його головах сім вінців” (Ап. ХІІ; 3); в цьому образі змія не можна не вбачати „древнього змія, що ім'я йому диявол і сатана”. Червоно-огняний колір означає кровожерну лютість його, — сімома головами позначається крайня хитрість і підступність (на противагу „сімом духам” Божим, або сімом дарам Святого Духа); 10 рогів — зла потужність і сила його, котра направляється проти 10 заповідей закону Божого; вінці на головах його означають царську владу диявола в його царстві темряви. Стосовно ж історії Церкви деякі тлумачі вбачають у цих семи вінцях сімох царів, котрі повстали проти „Церкви, а в 10 рогах — 10 гонінь на Церкву”.

„І його хвіст змів третину зір із неба та й кинув додолу” — під цими зірками, котрих диявол змів, тлумачі розуміють грішних ангелів, або демонів, а також предстоятелів Церкви і вчителів, котрі спокусилися сатанинською силою. „І дитину вродила вона чоловічої статі, що всі народи має пасти залізним жезлом” — образ Ісуса Христа, бо, як говорить св. Андрій, „в особі хрещених Церква безперестанно народжує Христа”. Це видно навіть зі слів ап. Павла: „Аж поки ми всі не досягнемо з'єднання віри й пізнання Сина Божого, Мужа досконалого, у міру зросту Христової повноти” (Еф. ІV; 13) — народжуємося, зростаємо і вдосконалюємося у Христі.

„І дитина її була взята до Бога, і до престолу Його” (ХІІ; 5) — так Господь Ісус Христос піднесений був на небо в день славного вознесіння Свого і сів на престолі Отця Свого праворуч від Нього; так і всі святі, в котрих уявляється Христос, підносяться до Бога, щоб не бути переможеним від спокус, котрі сильнішими є за їхні сили; так і всі християни останніх часів піднесені будуть: „потім ми, що живемо й zostались, будемо схоплені разом

із ними на хмарах на зустріч Господню на повітрі, і так завжди будемо з Господом” (I Сол. IV; 17).

„А жінка втекла на пустиню, де вона мала місце, від Бога для неї вготоване, щоб там годували її тисячу двісті шістьдесят день” (XII; 6) — під втечею жінки у пустелю багато тлумачів вбачають втечу християн із оточеного римлянами Єрусалиму під час великої юдейської війни 66—70 рр. Війна ця тривала 3,5 роки. Під цією пустелею можна вбачати і ту пустелю, де спасалися перші християни від гонителів, і пустелю, де спасалися преподобні подвижники.

„І сталася на небі війна: Михаїл та його Анголи вчинили зо змієм війну. І змії воював та його анголи, та не втрималися, і вже не знайшлося їм місця на небі. І скинений був змії великий, вуж стародавній, що зветься диявол і сатана, що зводить усесвіт, і скинений був він додолу, а з ним і його анголи були скинені” (Ап. XII; 7—9) — за тлумаченням св. Андрія, ці слова можна віднести і до першого падіння сатани і скинення з Ангельського чину, а також і до поразки його від Владичного хреста, коли буде суд цьому світові. Князь світу цього буде вигнаний звідси тепер. Під образом цієї війни вбачають також перемогу християнства над поганством, оскільки диявол і демони його всіма силами підбурювали і озброювали язичників на боротьбу з Христовою Церквою.

„А коли змії побачив, що додолу він скинений, то став переслідувати жінку, що вродила хлоп'я. І жінці дані були два крила великого орла, щоб від змія летіла в пустиню, до місця свого, де будуть її годувати час, і часи, і півчасу” (Ап. XII; 13,14) диявол не припинить гнати Церкву, але Церква, маючи два орлиних крила — Старий і Новий Завіт — сховається від диявола в пустелю, під котрою можна розуміти і духовну і чуттєву пустелю, в котрій переховувалися і переховуються істинні християни-подвижники.

„І пустив змії за жінкою з уст своїх воду, як річка, щоб річка схопила її. Та жінці земля допомогла, — і розкрила земля уста свої, та й випила річку...” — під цією „водою” св. Андрій розуміє „велику кількість або злих демонів, або різних спокус”, а під землею, котра поглинула воду, — „смиреномудрість святих, котрі, говорячи від серця: „Я порох та попіл” (Буг. XVIII; 27), тим самим знищують диявольські пастки”.

„І змії розлютувався на жінку, і пішов воювати з останком насіння її, що вони бережуть Божі заповіді та мають свідоцтво Ісусове” — це безперервна і багатовікова боротьба проти християн, котру диявол буде вести до кінця світу (Ап. XII; 17).

## РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ.

### ЗВІР — АНТИХРИСТ І ЙОГО ПОМІЧНИК — ЛЖЕПРОРОК

Під звіриною, „що виходила з моря” (XIII; 1), майже всі тлумачі розуміють антихриста, котрий буде виходити з „моря житейського”, тобто із середовища роду людського. Тобто антихрист буде не духом чи демоном, а погибельним чадом людського роду. Це — звір, котрий схожий на барса з

ногами, як у ведмедя, і з пащею лева. Таким чином, в особі антихриста з'єднуються якості і властивості найзліших тварин. Голів у нього також сім, як і в самого диявола-дракона, при чому голови ці списані богохульними іменами для наочного зображення його внутрішнього безчестя і відрази до всього святого. Десять рогів з діадемами служать символом того, що він буде користуватися своєю богоборною силою із владою царя на землі.

У 6—10 віршах вказується образ дії антихриста: він буде відрізнятися богохульством, насиллям над людьми, котрі йому не покоряться: „І їй дано провадити війну зо святими, та їх перемогти” (Ап. XIII; 7). Це означає, що він силою змусить підкоритися собі, звичайно, чисто зовнішнім виглядом, бо вклоняться антихристу лише ті, імена котрих не написані в книзі життя у Агнця. Одним лише терпінням і вірою будуть захищатися від антихриста святі, але „Коли хто мечем убиває, — такий мусить *сам* бути вбитий мечем!” (Ап. XIII; 10).

Далі у віршах 11—17 Тайновидець говорить про прибічника і помічника антихриста — лжепророка і про його діяльність. Це — також — „звір” (по-грецьки „Фіріон”). Він має „два роги, подібні ягничим”, за поясненням св. Андрія, для того, „щоб шкірою овець прикрити вбивчість прихованого вовка, тому на початку намагатиметься мати образ благочестя”. Св. Іринеї говорить, що це „зброєноша антихриста і лжепророка”. Йому дано владу знамень і чудес, щоб, попереджуючи антихриста, приготувати погибельний шлях. Зцілення звіриної рани є або уявним з'єднанням на короткий час розділеного царства, або швидкоминучим відновленням антихристом владарювання сатани, котре було зруйноване хрестом Господнім, або ж уявним воскресінням кого-небудь. Наслідуючи Господа Ісуса Христа, він буде використовувати для ствердження влади антихриста дві сили: силу слова і силу чудес. Але говорити він буде як дракон, тобто богохульне, і плодом його промов буде безбожжя і крайнє нечестя: „І дано їй вкласти духа образів звірин”, тобто антихриста, щоб „заговорив образ звірини”. Але це будуть не істинні чудеса, які творить лише Бог, а „неправдиві чуда”.

Надзвичайна таємничість, пов'язана з іменем антихриста і „числом ймення його” (XIII; 17). Про це так говорить Апокаліпсис: „Тут мудрість! Хто має розум, нехай порахує число звірини, бо воно число людське. А число її — шістсот шістдесят шість” (XIII; 18). Іринеї Ліонський, наприклад, звірине число 666 вважав складеним із цифрових значень букв імені „Латеїнос” або „Теїтан”. Дехто знаходив звірине число в імені Юліана Відступника; в імені Наполеона і т.д. Розмірковуючи про ім'я антихриста св. Андрій говорить, що якби була необхідність знати його ім'я, тайновидець відкрив би його, але благодать Божа не попустила, щоб це пагубне ім'я було написане в Божественній книзі.

## РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ.

ПІДГОТОВЧІ ПОДІЇ ПЕРЕД ВСЕЗАГАЛЬНИМ ВОСКРЕСІННЯМ  
І СТРАШНИМ СУДОМ: ХВАЛЕБНА ПІСНЯ 144000 ПРАВЕДНИКІВ.

## АНГЕЛИ, КОТРІ СПОВІЩАЮТЬ ДОЛЮ СВІТУ

Святий Іоанн звертає свою увагу на небо і бачить: „Ось Агнець стоїть на Сіонській горі, а з Ним сто сорок чотири тисячі, що мають Ім'я Його і Ім'я Отця Його, написане на своїх чолах” (XIV; 1). Це ті, котрі не осквернилися із жінками, бо вони непорочні; це ті, котрі слідуєть за Агнцем, куди би він не пішов. У цьому видінні зображується Церква, чиста невіста Христова, котра житиме під час процвітання імперії звіра. Число 144000 тут має, певно, те ж саме значення, що і у (VII; 2—8). Це — вибранці Божі від усіх народів землі, представлених образно у вигляді 12 колін Ізраїлевих.

Відразу після цього тайновидцю явилось друге видіння: три Ангели летіли по небу. Один сповіщав людям „вічне Євангеліє” і немовби, як говорив: „Побійтеся Бога та славу віддайте Йому” (XIV; 7). Св. Андрій Кесарійський так тлумачить це місце: „Бійтеся Бога і не лякайтеся антихриста, котрий не може погубити з тілом і душу вашу, і противтеся йому з дерзновенням, бо близький суд і воздавання, а він (антихрист) має владу лише на короткий час”. Деякі тлумачі під цим „Ангелом” розуміють проповідників Євангелія взагалі. Другий Ангел сповіщав падіння Вавилону, під котрим розуміється звичайне царство зла і гріха у світі. Третій Ангел погрожував вічними муками всім тим, хто служив звіру і поклонявся йому і образу його, і прийме знак його на чоло і на руку. Під видом „Божого гніву” потрібно розуміти важкі суди Божі, котрі приводять людей до схвильованого вкрай стану духа. Нечестиві будуть у вічних муках, а святі спасуться своїм терпінням. У той же час св. Апостол почув голос з неба, котрий говорив: „Напиши: Блаженні ті мертві, хто з цього часу вмирає в Господі! Так, каже Дух, — вони від праць своїх заспокояться, бо їхні діла йдуть за ними слідом” (XIV; 13). „Небесний голос, пояснює св. Андрій, не всіх ублажає, але лише тих, котрі, умертвивши себе для світу, вмирають у Господі, носять у тілі своїм мертвість Ісусову і співстраждають із Христом. Для цих, воістину, вихід з тіла є спочинком від справ”.

Поглянувши на небо, св. Апостол побачив на хмарі Сина Божого в золотому вінці із серпом у руці. Анголи сповістили Йому, що жнива готові і дозрів уже виноград. Тоді „скинув додолу серпа свого, — і земля була пожата” (16 вірш). Під цим жнивом потрібно розуміти кінець світу: „а ворог, що всіяв його — це диявол, жнива — кінець віку, а жниці — Анголи” (Мт. XIII; 39). В той же час Ангол кинув серп свій на землю і обрізав грона винограду, і вкинув у велике чавило Божого гніву (19). Під „чавилом гніву Божого” розуміється місце покарання, котре приготоване дияволу і його ангелам. „Грона” — вороги Церкви.

„І потовчене було чавило за містом, і потекла кров із чавила аж до кінських вуздечок, на тисячу шістсот стадій” (20). Надлишок виноградного урожаю визначався тим, що вино витікало на землю в такій кількості, що досягало кінських вуздечок. Тут тайновидець гіперболічне показав, що поразка ворогів Божих буде такою жахливою, що кров їхня тектиме ріками. 1600 стадій — число визначене, взяте замість невизначеного, і позначає

взагалі обширне поле битви.

## РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ. ЧЕТВЕРТЕ ВИДІННЯ: СІМ АНГЕЛІВ, КОТРІ МАЮТЬ СІМ ОСТАННІХ ВИРАЗОК

Цим розділом починається останнє четверте видіння, котре обіймає собою вісім останніх розділів Апокаліпсиса (XV—XXII). Св. Іоанн побачив „щось, ніби як море скляне, з огнем перемішане” (XV; 2). „Скляне море”, за тлумаченням св. Андрія Кесарійського, означає велику кількість спасених, чистоту майбутнього спокою, світлість святих, добродійними променями котрої вони, „немов сонце, засяють у Царстві свого Отця” (Мт. XIII; 43). Вогонь же також є символом: „то буде виявлене діло кожного, бо виявить день, тому що він огнем об'являється, і огонь діло кожного випробує, яке воно є” (1 Кор. III; 13). Правдоподібно і те, що під вогнем розуміють Боже „Веденіє” і благодать животворчого Духа. Те, що праведники співають „пісню Мойсея” і „пісню Агнця”, вказує, очевидно, на „виправданих до благодаті під законом” і на „тих, хто праведно прожив після приходу Христа”.

Після цього „відчинився храм скинії свідчення на небі”, по образу котрої Бог велів Мойсею в Старому Завіті влаштувати скинію земну, „і сім Ангелів вийшли з храму, і сім кар вони мали” (XV; 6). Тайновидець говорить, що вони були одягнені в чисту і світлу лляну шагу — знак чистоти і світлості їхнього добродійства, і довкола грудей підперезані були золотими поясами на знак могутності, чистоти, необмеженості у служінні. Від однієї з чотирьох „тварин”, тобто від старшого Ангела, вони отримали „сім чаш золотих”. Ці чаши сповнені були гніву Божого. Ці „тварини” — Херувими, або Серафими — верховні ревнителі слави Божої, тому й отримали веління Боже на те, щоб уповноважити інших сімох Ангелів вилити на землю сім чаш гніву Божого перед кінцем світу і кінцевим судом над живими і мертвими. Та й до храму ніхто не спромігся ввійти, аж поки не скінчилися ті сім кар сімох Ангелів (XV; 8) — „спочатку належить скінчитися виразкам”, тобто покаранню грішників, „а потім вже і святим дозволено буде перебувати у вишньому граді” (св. Андрій).

## РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ. СІМ АНГЕЛІВ, КОТРІ ВИЛИВАЮТЬ СІМ ЧАШ ГНІВУ БОЖОГО НА ЗЕМЛЮ

У цьому розділі зображується суд Божий над ворогами Церкви під емблемою семи фіал, або семи чаш гніву Божого, котрі виливаються сімома Ангелами. Емблема у цих кар взята з кар, котрі вразили древній Єгипет, поразка котрого була прообразом поразки лжехристиянського Царства, котре вище (Об. XI; 8) названо Єгиптом, а потім Вавилоном.

## РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ. СУД НАД ВЕЛИКОЮ БЛУДНИЦЕЮ, ЩО СИДИТЬ НА БАГАТЬОХ ВОДАХ

Деякі приймали цю блудницю за древній Рим, оскільки він розташований на семи горбах. Сім голів звіра, котрий носив її, вважали сімома найнечестивішими з усіх царів, котрі від Доміціана до Діоклетіана переслідували Церкву. Св. Андрій, згадуючи цю думку, далі говорить: „Ми ж, керуючись і узгоджуючись з послідовністю того, що відбувається, думаємо, що блудницею називається взагалі земне Царство, котре уособлюється в одному тілі або ж місто, котре має царювати навіть до пришествия антихриста”. Деякі тлумачі вбачають у цій блудниці невірну Христу Церкву, котра поклонилася антихристу, або боговідступну громаду — ту частину людства християнського, котра вступить у тісне спілкування із світом гріховним, буде йому служити і спиратися повністю на його грубу силу — силу звіра-антихриста. Тому жінка ця і показана була тайновидцю як така, котра сидить на звірі багрянному. „А жінка була одягнена в порфіру й кармазин...” — все це символи її царської влади і владарювання.

Падіння цього „Вавилону” зображено в Апокаліпсисі першим актом перемоги у світовій боротьбі Церкви Христової з гріховним Царством диявола (вірші від 1 по 5) „І бачив я жінку, п'яну від крові святих” — тут маються на увазі всі мученики за Христа, котрі постраждали на протязі всієї світової історії, а особливо у часи антихриста (вірш 6).

„Сім голів — це сім гір, що на них сидить жінка” — наступне пророцтво стосовно жінки-розпусниці. Св. Андрій Кесарійський в цих семи головах і семи горах бачить сім царств, котрі відрізняються особливим світовим значенням, могутністю:

- 1) Ассирійське;
- 2) Мідійське;
- 3) Вавілонське;
- 4) Персидське;
- 5) Македонське;

6) Римське; Римське ж поділяється на два періоди: час (імперії) древньо-Римський і час ново-Римський від імп. Константина. Під іменем „п'яти Царів”, котрі впали, св. Іпполіт розуміє п'ять минулих століть, шосте століття, в якому було видіння Апостола, а сьоме це те, котре ще не настало, але продовжуватися буде недовго (вірші 9—10). „І звірина що була — і нема, і вона — сама восьма й з сімох, і йде на погибель.” (вірш 11). Цією звіриною буде антихрист; він називається „восьмим”, тому що „вона — сама восьма й з сімох, і йде на погибель”; „з сімох же він, бо з'явиться із одного з цих Царств”. „А десять тих рогів, що бачив ти їх, — то десять царів, що ще не прийняли царства, але приймуть владу царську із звіриною на одну годину” (вірш 12) — тут всякі гадання і пропозиції ні до чого не ведуть. Дехто хотів убачати в усіх цих царях, як і у звірі, римських імператорів, але це правда притягнена за вуха. Всі ці царі, котрі є однодумцями зі звіром, тобто

антихристом, будуть вести війну з Агнцем, тобто з Христом, і будуть переможені (вірші 11—14).

## РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ. ПАДІННЯ ВАВИЛОНУ — ВЕЛИКОЇ БЛУДНИЦІ

У цьому розділі надзвичайно яскраво і образно змальовується погибель Вавилону — великої блудниці, котра супроводжувалася, з одного боку, плачем царів земних, купців земних, які продавали їй різноманітні дорогоцінні товари, а з другого — радістю на небі з приводу справедливого суда Божого. Деякі сучасні тлумачі вважають, що цей Вавилон дійсно буде яким-небудь величезним містом, світовим центром, столицею Царства антихриста, котрий буде відрізняться багатством і разом з тим вкрай розбещеним норомом, чим взагалі завжди відрізнялися великі і багаті міста. В останніх віршах цього розділу (21—23) вказується на раптовість кари Божої, котра вразить це місто. Загибель Його станеться так само швидко, як жорнове колесо занурюється у море, і погибель ця буде настільки вражаюча, що від міста не залишиться ані найменших слідів, на що образно вказується у словах: „І голос гусярів, і співаків, і сопільників, і сурмачів уже не буде чутий” і т.д. В останньому 24 вірші вказується ще, як на причину погібелі Вавилону, те, що „в нім знайдена кров пророків і святих, і побитих усіх на землі”.

## РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ. БОРОТЬБА СЛОВА БОЖОГО ЗІ ЗВІРОМ І ВОЇНСТВОМ ЙОГО, ПОГИБЕЛЬ ОСТАННІХ

„Із неї дим виступає на віки вічні” — ці слова свідчать про те, що кара, котра вразила Вавилон-блудницю, буде продовжуватися вічно. „Радіймо та тішмося, і даймо славу Йому, бо весілля Агнця настало” — предмет радощів полягає в тому, що настає час святкування шлюбу Агнця. Під „шлюбом” або „шлюбною вечерею” розуміється стан духовних веселощів Церкви. Під женихом Церкви розуміється Агнець — Господь Ісус Христос, Глава таємничого Свого Тіла і під нареченою і дружиною Агнця розуміється Церква (див. Єфес.V; 25). Сам шлюб означає тілесне з'єднання Господа Ісуса Христа. У віршах 11—12 зображується з'явлення Самого Божественного жениха — Слова Божого — Його боротьба із звіром і воїнством його і кінцева перемога над ними. Св. Іоанн побачив відкрите небо, звідкіля зійшов у вигляді вершника на білому коні Господь Ісус Христос, за Котрим слідували також на білих конях небесні воїнства. „Білий кінь”, за висловом св. Андрія, „означає світлість святих, сидячи на котрих буде Він судити народи. Випускатиме Агнець з своїх полум'яних і вогняних очей, тобто із всевидячої сили Своєї, вогняне полум'я, котре праведних не буде обпалювати, а лише просвітлюватиме; а грішників, навпаки, не просвітлюватиме, а знищуватиме”. Він з'явиться, як Цар, з багатьма

діадемами на голові, чим покаже, що Йому належить всяка влада на небі і на землі: „Поправді кажу вам: Що тільки зв'яжете на землі, зв'язане буде на небі, і що тільки розв'яжете на землі, розв'язане буде на небі” (Мф. XVIII; 18), і над усіма Царствами світу. „І Він має на шаті й на стегнах Своїх написане ймення: „Цар над царями, і Господь над панами.” (Об. XIX; 16). І цей жених, котрий сидить на білому коні, познищує всіх приборчників звірини.

## РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ. ЗАГАЛЬНЕ ВОСКРЕСІННЯ І СТРАШНИЙ СУД

Відразу після поразки антихриста св. Іоанн побачив Ангела, котрий сховався з неба, і котрий мав ключі від безодні і великий ланцюг у руках. Ангел цей: „І бачив я Ангела, що сховався із неба, що мав ключа від безодні, і кайдани великі в руці своїй. І схопив він змія, вужа стародавнього, що диявол він і сатана, і зв'язав його на тисячу років, — та й кинув його до безодні, і замкнув його, і печатку над ним поклав, щоб народи не зводили вже, аж поки не скінчиться тисяча років. А по цьому він розв'язаний буде на короткий час” (Об. XX; 1—3) — під цим тисячоліттям потрібно розуміти весь час від втілення Христового до пришествя антихриста. З приходом втіленого Сина Божого на землю і, особливо, з моменту викуплення Ним своєю Хресною смертю людства сатана був зв'язаний, язичництво скинуто, і настав на землі період тисячолітнього Царства Христового. Під цим тисячолітнім Царством Христовим на землі розуміється перемога Християнства над язичництвом і утвердження на землі Церкви Христової. І бачив я, — говорить св. Іоанн „душі святих” — звідси видно, що ці святі, котрі є учасниками 1000-літнього Царства Христового, царюють з Христом і „суд їм був даний” не на землі, а на небі, бо тут говориться лише про душі, тіла не згадуються зовсім. З цих слів видно, що Святі беруть участь в керуванні Церквою Христовою на землі, а тому природно і правильно звертатися до них молитвами. Ці перші вірші XX розділу Апокаліпсиса послужили приводом для виникнення лжевчення про „тисячолітнє Царство Христове на землі”, котре отримало назву „Хіліазм”. Сутність цього вчення така: задовго до кінця світу Христос Спаситель знову прийде на землю, вразить антихриста, воскресить лише праведників. Потім Він влаштує нове Царство на землі, в котрому праведники, в нагороду за свої подвиги і страждання, будуть царювати разом з Ним на протязі тисячі років, насолоджуючись усіма благами тимчасового життя. Потім буде друге загальне воскресіння мертвих, загальний суд і вічне воздавання по заслугам. Це вчення було відоме у двох видах. Одні говорили, що Христос відновить Єрусалим в усій красі, знову введе виконання обрядового закону Мойсеєвого з усіма жертвами, і що блаженство праведників буде в тому, щоб задовольняти чуттєві потреби. Так вчили у першому столітті Єретик Керінф і інші юдействующі єретики: евіоніти, монтаністи, а в четвертому столітті Аполлінарій. Інші, навпаки, стверджували, що це блаженство праведників полягатиме в чисто духовних насолодах. У цьому останньому виді думки про хіліазм були висловлені

вперше Папієм Ієрапольським; зустрічаються вони потім у св. мученика Юстина, у Іринея, Іпполіта, Мефодія і Лактанція; в пізніші часи воно відновилося, з деякими особливостями, анабаптистами, послідовниками Шведенборга, містиками — ілюмінатами і адвентистами. Потрібно, однак, знати, що ні в першому ні в другому виді вчення про хіліазм не може сприйматися православним християнином, і ось чому:

1. За вченням хіліастів воскресіння мертвих буде дворазовим: перше станеться за тисячу років до кінця світу, коли воскреснуть лише праведники, друге — перед самим кінцем світу, коли воскреснуть і грішники. Але Христос Спаситель ясно вчив лише про одне загальне воскресіння мертвих, коли воскреснуть і грішники і праведники і всі отримають відповідну нагороду (Ів. VI; 39—40, Мф. XIII; 37—43).

2. Слово Боже говорить лише про два пришествя Христових у світ: перше, під час котрого Він прийшов у приниженні, щоб викупити нас, і друге, славне, коли Він явиться судити живих і мертвих. Хіліазм вводить ще одне — третє пришествя Христове за тисячу років до кінця світу. Ось це третє пришествя зовсім не відоме Слову Божому.

3. Слово Боже вчить тільки про два Царства Христові: Царство благодаті, котре буде продовжуватися до кінця світу (I Кор. XV; 23—36) і Царство слави, котре почнеться після Страшного Суду і не буде мати кінця (Лк. I; 33, II Петр. I; 11); хіліазм же допускає ще якийсь середнє третє Царство Христове, котре буде продовжуватися лише 1000 р.

4. Вчення про чуттєве Царство Христове є явно протилежним Слову Божому, згідно з яким „Царство Боже не пожива й питво” (Рим. XIV; 17); „в воскресінні ні женяться, ані заміж виходять” (Мф. XXII; 30); обрядовий закон Мойсея мав лише прообразне значення і назавжди був замінений досконалішим новозавітнім законом (Дії XVI; 23—29, Рим VI; 14, Гал. V; 6, Євр. X; 1).

5. Деякі древні вчителі, як Юстин, Іринея і Мефодій, трималися хіліазму, хоча і частково. В той же час інші повставали рішуче проти нього: Кай, пресвітер Риму, св. Діонісій Александрійський, Оріген, Євсевій Кесарійський, св. Василій Великий, св. Григорій Богослов, св. Єпифаній, блаж. Єронім, блаж. Августин. А з того часу, як Церква на Другому Вселенському Соборі в 381 р. засудила вчення еретика Аполлінарія про тисячолітнє Царство Христове і для того внесла у Символ Віри слова „І Царству Його не буде кінця” триматися хіліазму, навіть частково, стало неможливо.

Потрібно знати також, що Апокаліпсис є книгою глибоко таємничою, а тому розуміти і тлумачити буквально зміст пророцтв, особливо, якщо це буквально розуміння явно заперечує інші місця священного Писання, не можна, бо це суперечитиме правилам священної герменевтики.

„Коли ж скінчиться тисяча років, сатана буде випущений із в'язниці своєї. І вийде він зводити народи, що вони на чотирьох краях землі, Гога й Магога, щоб зібрати їх до бою, а число їхнє — як морський пісок” (Об. XX; 7—8) — під висловом „сатана буде випущений із в'язниці своєї” потрібно

розуміти появу перед кінцем світу антихриста. Звільнений сатана буде намагатися в вигляді антихриста спокусити всі народи землі і пізніше на боротьбу проти Християнської Церкви Гога і Магога. „Деякі вважають”, говорить св. Андрій Кесарійський, „що Гог і Магог є північними віддаленими скіфськими народами або, як ми їх називаємо, Гуни, котрі є найчисленнішими і найвойовничішими з усіх земних народів. Тільки Божественною правцею вони утримуються від звільнення диявола і від заволодіння усім Всесвітом. Інші, перекладаючи з єврейської, говорять, що Гог означає того, котрий збирає, або зібрання. Магог — підвищеного, або підвищення. І так, цими іменами позначається або зібрання народів, або їхнє піднесення. „Певно, що ці імена застосовано у метафоричному сенсі для позначення тих жорстоких орд, котрі озброються перед кінцем світу проти Христової Церкви під керуванням антихриста”. „І вийшли вони на ширину землі, і оточили табір святих та улюблене місто. І зійшов огонь з неба, — і пожег їх” (Об. XX; 9) — це означає, що вороги Христові розповсюджуються по усій землі і повсюди почнуться гоніння на християнство. Але диявола буде скинуто: „А диявол, що зводив їх, був укинений в озеро огняне та сірчане, де звірина й пророк неправдивий. І мучені будуть вони день і ніч на вічні віки.” (Об. XX; 10).

За цією кінцевою перемогою над дияволом буде загальне воскресіння мертвих і Страшний Суд.

## РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ. ВІДКРИТТЯ НОВОГО НЕБА І НОВОЇ ЗЕМЛІ — НОВИЙ ЄРУСАЛИМ

Потім св. Іоанну було показано духовну красу і велич нового Єрусалиму, тобто Царства Христового, котре має відкритися в усій славі під час Другого Пришествя Христового після перемоги над дияволом. Це місто мало вигляд правильного чотирикутника, а рівномірність висоти, ширини і довжини його, по 12000 стадій, вказує на форму куба, що знаменує собою твердість і міцність. Висота стіни міста — 144 лікті. Всі ці цифрові вираження використано, певно, для позначення досконалості, твердості і надзвичайної симетрії цілісного будинку Церкви Божої. Стіни міста побудовані з яспіса, котрий символізує собою Божественну славу (див. вірш 11) і завжди квітуче і нев'януче життя святих. Далі йде опис підвалин міста, котрих було дванадцять. За тлумаченням св. Андрія значення цих підвалин таке: основа перила — Яспис — камінь зеленкуватого кольору, який означає верховного Апостола Петра, котрий носив у тілі мертвість Христову і показав квітучу і нев'янучу любов до Нього; друга — сапфір — з котрого буває і лазур, позначає блаженного Павла, вознесеного і до третього неба; третя — халкидон — у першо-свяченичому нарамнику, означає блаженного Андрія Апостола, котрий був запалений св. Духом; четверта — смарагд — котрий має зелений колір, вбирає елей, і від нього отримує блиск і красу. Цей камінь позначає св. Євангелиста Іоанна, котрий Божественним елеєм пом'якшує гріховні страсті і відчай, і дорогоцінним даром Богослів'я дарує

нам ніколи не слабнучу віру. П'ята — сардонікс, камінь, котрий має колір блискучого людського нігтя, означає св. Якова, котрий найпершим зазнав за Христа тілесну смерть; шоста — сардій — оранжевий на колір блискучий камінь, за допомогою якого лікують пухлини і виразки від заліза, і котрий означає красу добродійств блаженного Филипа, яка просвітлена вогнем Божественного Духа і гоїть духовні виразки спокушених; сьома — хризоліт — блискучий, золотистий камінь, котрий позначає, можливо, св. Варфоломія, який відрізнявся дорогоцінними добродійствами і Божественну проповідь промовляв надзвичайно добре; восьма — берил — камінь кольору моря і повітря, котрий позначає св. Фому, який здійснив далеку подорож заради спасіння індійців; дев'ята — топаз — чорний камінь, який містить, як кажуть, молокоподібний сік, цілющий для тих, що страждають хворобами очей, позначає блаженного Матвія, котрий зцілює Євангелієм сліпих серцем і поїть молоком новонароджених у вірі; десята — хрисопрас — камінь, котрий за блиском перевищує золото, позначає блаженного Фаддея, котрий Авгарю, царю еденському, благовістив означення золотом Царство Христове і мертвість у ньому, позначену прасом; одинадцята — якинт — лазуревий або небовидний гіацинт, котрий правдоподібно позначає Симона як ревнителя Христових дарувань, який має небесне мудрування; дванадцята — аметист — багряний за кольором камінь, який позначає Матвія, котрий удостоївся Божественного вогню під час розділу язиків і за пломенюче прагнення благодогоджати на місці відпалого Тому, Хто вибрав (вірші 15-20).

Дванадцять воріт міста були влаштовані з 12 цілих перлин. „Дванадцять брам”, говорить св. Андрій, очевидно є образами дванадцятьох учнів Христових через котрих ми пізнали двері і шлях життя. Вони ж і 12 перлин, бо отримали просвітлення і блиск від єдиної багато цінної перлини — Христа.

## РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ. ОСТАТОЧНІ РИСИ ОБРАЗУ НОВОГО ЄРУСАЛИМУ

Засвідчення істинності всього сказаного, завіт дотримуватися заповідей Божих і очікувати Другого Пришестя Христового, котре скоро буде.

Безперервність блаженства членів Небесної Церкви зображується рядом символів. Першим символом є „чиста ріка живої води, ясна, мов кришталь” (Об. XXII; 1). Ця ріка, що безперервно витікає від престолу Бога і Агнця, символічно зображує благодать Животворного Духа, котрий наповнює св. Місто. В цьому Місті Церкві Небесній не буде загрожувати небезпека у вигляді нападу ворогів.

У кінцевих віршах Апокаліпсиса (вірші 6—21) св. ап. Іоанн засвідчує істинність і правильність усього сказаного і говорить про близькість виконання всього, що йому було показано, а також і про близькість Другого Пришестя Христового і з Ним — воздавання кожному за справи його. Наскільки швидко — невідомо. Потрібно лише пам'ятати, що для Бога нашого немає часу, „що в Господа один день — немов тисяча років, а тисяча

років — немов один день!” (2 Петр. III; 8).